

Middel nederlandse spraakkunst. Deel II. Klankleer

A. van Loey

bron

A. van Loey, *Middel nederlandse spraakkunst. Deel II. Klankleer*. Wolters-Noordhoff, Groningen
1976 (zevende uitgave)

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/loey001midd03_01/colofon.htm

© 2009 dbnl / erven A. van Loey

Ter verantwoording

Voor het doel, de methode, de problemen en de bronnen zij naar de eerste druk van het eerste deel van deze Spraakkunst: de Vormleer (Antwerpen, De Sikkel, 1948) verwezen; voor het begrip Middelnederlands, de historische grondslag en de algemene bibliografie zie de vierde druk (1964) en vlgg

De Klankleer is descriptief opgevat; slechts daar waar tot recht begrip van mnl. klankverhoudingen kennis van oudere taal nodig is, is een beroep gedaan op historische klankleer (zo bijv. voor de umlaut, de verhouding iel/uu, de ê en de ē, maar niet bijv. voor de ablaut, de Germaanse klankverschuiving, de westgermaanse geminatie, enz.). Enkele inleidende paragrafen pogen de lezer in dezen te oriënteren.

Een fonologische behandeling bleek niet mogelijk, zeker niet bij het vocalisme, omdat we de waarde van vele vocalen niet duidelijk kennen. Een fonologisch systeem kan eerst bestudeerd worden in een taalvorm die een eenheid vertoont, niet in de steeds wisselende, onvaste, gemengde (literaire) schrijftaal. Een dringende behoefte is de localisering der verschijnselen, een taalgeografische interpretatie en de chronologie der taalvormen (waartoe de studie der oorkonden materiaal kan verschaffen). In die zin is de 'descriptieve' uiteenzetting in deze Klankleer opgevat. Slechts bij de consonanten is een poging gedaan om ae plaats er van in de structuur van het woord te zien.

Dit boek is, evenals het eerste deel, in hoofdzaak bestemd voor studenten. Daarom staan de hoofdzaken voorop; een meer genuanceerde uiteenzetting en bijkomstigheden zijn in opmerkingen opgenomen; de bronnen, het materiaal, eventueel problemen, staan in de Aantekeningen. De vocaten zijn in alfabetische orde behandeld om de duidelijkheid bij het naslaan; ook is gepoogd een verschil te maken tussen de spelling en de klankwijzigingen. Talrijke verwijzingen zorgen voor het fonetisch en geografisch verband. Bij de consonanten werd gelet op fonetische aard en groepering.

Bij het register is wel naar uitvoerigheid, maar niet naar volledigheid gestreefd: zo zijn gemeenheden als voorbeelden van rekking (wegen, maken), of voorbeelden van lange klinkers (wisen) of van consonanten (danc) niet opgenomen, daarentegen wel alles wat enigszins van het zeer algemene afwijkt.

In deze vijfde druk vindt men wat nieuws o.m. in de §§ XV, 10 A (ontronding in Limburg), 66 A (diff. van *ŕ*), 84 A (uml. van *ô*), 96 A (type Limb. *hauf* 'half'), 114 c A (Limb. regress. assim.).

26 februari 1968.

A.v.L.

In de zesde druk zijn enkele correcties en passim vele aanvullingen opgenomen, vnl. uit de lijvige studie van M. Hoebeke (in de lit. blz. VIII vermeld onder de afk. Oudenaarde).

5 juni 1970.

A.v.L.

Bij de zevende druk

Schrijver dezès reeds vanaf 1960, jongere vorsers sedertdien (B van den Berg, J Goossens, O Leys, J Taeldeman, R Willemys) hebben verkennende onderzoekingen op structuralistische basis ondernomen, soms met enkele duidelijke resultaten beloond De twintig bladzijden, die Goossens in zijn systematische, heldere en overzichtelijke 'Historische Phonologie des Niederlandischen' (Niemeyer, Tübingen, 1974) aan het middelnederlands wijdt, kunnen als inleiding dienen, naar het me wil voorkomen wellicht nog beter als slotoverzicht, de opstellen van de overige zoekers slaan op delen van systemen Een beknopt overzicht, met methodologische bedenkingen, van het structuralistisch 'experimenteren' (hoe onmisbaar en vernuftig ook) heb ik gegeven in mijn opstel 'Middelnederlandse taalkunde in België in de jongste dertig jaar' (Kon Academie v Nederlandse Taalen Letterkunde, Versl en Med, 1974, afl 3, inz blz 258 en blz 263-266)

Hoewel strevend naar synthese en een algemeen beeld gaat de junggramatische navorsing, aangevuld en anders geïnterpreteerd

door de taalgeografie, hoofdzakelijk analyserend te werk, het 'structuralisme' (met al de uitlopers ervan) streeft naar een beeld van systemen en algemene theorie (maar het kan het materiaal van de analytische onderzoeken niet voorbijzien) Voor een verweving van beide stromingen in één handboek (als dat ooit eens doenlijk zou zijn) is de tijd nog niet gekomen

28 oktober 1975

A v L

Afkortingen

Zie Deel I: Vormleer

1. Literatuur

AEB: *Archives ecclésiastiques en Brabant*, Algemeen Rijksarchief te Brussel.

Alex.: *Alexanders Geesten van Jacob van Maerlant* door Dr. JOH. FRANCK. Leiden, A.W. Sijthoff, s.d. (Bibliotheek v. Mnl. Letterkunde).

AOO: *Archief Openbare Onderstand* (bijv. Brussel: ChInf. = Chartrier de l'Infirmierie; ChSJ = Chartrier St.-Jean; ChSP = Chartrier St.-Pierre; CSP = cartulaire St.-Pierre; enz.).

Brab.: H. VANGASSEN: *Bouwstoffen tot de historische taalgeografie van het Nederlands. Hertogdom Brabant*. 1954 (*Bouwstoffen en studiën voor de gesch. en de lexicogr. v.h. Nederlands*. III. Uitg. door het Belgisch interuniversitair centrum voor Neerlandistiek).

Bst.: *Middelnederlandsch Woordenboek* van Dr. E. VERWIJS en Dr. J. VERDAM, voltooid door Dr. F.A. STOETT. T i e n d e D e e l: *Tekstcritiek en Bouwstoffen*. Eerste Gedeelte (A-F) door Dr. WILLEM DE VREESE; Tweede Gedeelte door Dr. G.I. LIEFTINCK, 's-Gravenhage, M. Nijhoff, 1927-1952.

Franck Incl.: J. FRANCK: *Die Inclination in Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen*, afd. Lett., IVde reeks, 10de deel, Amsterdam 1911.

Franck Limb.: J. FRANCK: *Schriften zur Limburgischen Sprache und Literatur. Taal en Letteren*, VIII, 503 vv.

G. Nk.: C. TAVENIER-VERECKEN: *Gentse Naamkunde van ca. 1000 tot 1253* (1968; *Bouwstoffen en Studiën voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands*, XI).

Gent. Stadsf.: H. VAN WERVEKE: *De Gentsche Stadsfinanciën in de Middeleeuwen*. Brussel, 1934 (Kon. Acad. van België, Mem., afd. Lett., coll. in - 8°, 2de R., b. XXXIV).

H.H.: A.A. VERDENIUS: *Jacob van Maerlant's Heimelijkheid der Heimelijkheden*. Amsterdam, A.H. Kruyt, 1917 (Amsterdamse diss.).

Kessen: A.H.M.C. KESSEN: *Het Cancellierboek*. Leiden, A.W. Sijthoff, 1931 (Diss. Leiden).

Kloeke Afr.: G.G. KLOEKE: *Herkomst en Groei van het Afrikaans*. Leiden, Universitaire Pers Leiden, 1950.

Kloeke Heeft.: G.G. KLOEKE: *Een oud sjibboleth: de gewestelijke uitspraak van 'heeft'*. Amsterdam, 1956 (Verh. Ned. Ak. Wet., Lett., N.R. LXIII, n° 1).

- Kloeke Noordoost.:** G.G. KLOEKE: *Het Taallandschap van onze Noordoostelijke provincien*. Amsterdam, 1955 (Verh. Ned. Ak. Wet., Lett., N.R. dl. LXII, n° 3).
- L.S.:** J.H. KERN: *Klankleer der Limburgsche Sermoenen*. Groningen, J.B. Wolters, 1891.
- L.S. VI.:** W. PREVENIER: *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1384-1405)*. Excerpten uit de rekeningen der steden, kasselrijen en vorstelijke ambtenaren. Brussel, 1959 (Kon. Commissie voor Geschiedenis).
- Med. Nk.:** *Med. v.d. Vereniging voor naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam*. Leuven.
- Misc.:** *Miscellanea J. Gessler* (gedrukt te Deurne bij Antwerpen door C. Govaerts), deel II, 1948.
- Moors:** JOSEPH MOORS: *De Oorkondentaal in Belgisch-Limburg van circa 1350 tot 1400*. Uitg. door het Belg. interuniversitair centrum voor Neerlandistiek, 1952 (Bouwstoffen en studiën voor de gesch. en de lexicogr. v.h. Nederlands II) (aangehaald naar het nummer van de oork. en het nummer van de regel).
- Nk.:** *Naamkunde* (voortzetting sedert 1969 van *Med. Nk.*).
- OGN:** J. MANSION: *Oud-Gentsche Naamkunde*. 's-Gravenhage, M. Nijhoff, 1924.
- Oork. Brugge:** P. VAN HAVERBEKE: *De 13de-eeuwse Middelnederlandse Oorkondentaal te Brugge en omgeving*. Gent, 1955 (Kon. VI. Academie voor Taal- en Letterkunde, reeks VI, n° 74).
- Oudenaarde:** M. HOEBEKE: *De middeleeuwse oorkondentaal te Oudenaarde: 13de eeuw - ± 1500* (Spelling en Klankleer). Gent, 1968.
- Oudenbiezen:** J. BUNTINX en M. GYSSELING: *Het oudste Goederenregister van Oudenbiezen (1280-1344)*. I Tekst. Tongeren, 1965 (Werken uitg. door de Kon. Commissie v. Toponymie en Dialektologie, Vla. afd., XI).
- PBB:** *Beitrage zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur*, herausgeg. von H. Paul und W. Braune.
- R.A.:** *Algemeen Rijksarchief te Brussel*.
- Renout:** *Renout van Montalbaen*, uitg. en toegelicht door Dr. P.J.J. DIERMANSE. Inleiding en teksten. Leiden, E.J. Brill, 1939.
- SPvZ:** *Spel van Zinnen*, Album A VAN LOEY Editions de l'université de Bruxelles, 1975
- T.e.T.:** *Taal en Tongval* (Antwerpen, 1949-).
- Tond. Vis.:** R. VERDEYEN & J. ENDEPOLS: *Tondalus' Visioen en St. Patricius' Vagevuur*. 2de deel, 1917.
- Veen-Berg:** T. VAN VEEN en B. VAN DEN BERG: *Utrechts*. Amsterdam, 1966 (Bijdr. en Meded. der Dialectencommissie v d. Kon. Ned. Ak. v. Wet., XXXI).
- Veld.:** THEODOR FRINGS und GABRIELE SCHIEB: *Heinrich von Veldeke. Die Servatiusbruchstücke und die Lieder*. Halle (a. Saale), 1947 (= Beiträge zur Gesch. d. deutschen Sprache u. Lit., 68 1-75, 69 1-271).

Vmap: A.C.F. KOCH: *Vroeg middelnederlands ambtelijk proza*. Gentse keuren van voor 1240. Groningen, J.B. Wolters, 1960.

Vorml.: A. VAN LOEY: *Middelnederlandse Spraakkunst. I: Vormleer*. H D Tjeenk Willink, Groningen en De Sikkel, Antwerpen, 1976

Venlo: S. VAN DER MEER: *Venloer Stadttexen*. Nijmegen, Dekker & Van de Vegt, 1949.

Wijk: FRANCK'S *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal* Tweede druk door N. van Wijk, 1912.

Willemys Brugs: R WILLEMYNS, *Bijdrage tot de studie van de klankleer van het Brugs op het einde van de middeleeuwen* Tongeren, 1971

ZfdA: *Zeitschrift für deutsches Altertum*, herausgegeben von M. Haupt

2. Tekens

A.B.: Algemeen Beschaafd Nederlands

ald.: aldaar

conj.: conjunctief

n.: naast

nhd.: nieuwhoogduits

og.: oudgermaans

owgm.: oudwestgermaans

pln.: plaatsnaam

pl., plur.: pluralis

p.p.: participium praeterit

sg., sing.: singularis

vbb.: voorbeelden

wg.: westgermaans

Over het voormiddelnederlands

Hier volgt, ter inleiding in de historische stof, een zeer beknopte schets van enkele karakteristieke, algemene verschijnselen in het voormiddelnederlands, d.w.z. de periode die, in de Nederlanden, aan het mnl. voorafgaat.

De Vocalen.

§ I. Het **oergermaans** bezat de volgende korte vocalen: *ǣ, ě, ĭ, ū* /u/. Ze komen voor zowel in gesloten als in open syllabe. Ter illustratie kan men gotische vormen aanhalen: *dags* 'dag', *saihs* 'zes' (ook, met *ĭ* < *ě*;) *hilpan* 'helpen', *fisks* 'vis', *juk* 'juk', - en: *fǣdar* 'vader', *nĭman* (met *ĭ* < *ě*), *wīduwō* 'weduwe', *sūnus* 'zoon'.

OPM. Daar idg. *ō* in het Germaans *ǣ* was geworden (lat. *octo*: got. *ahtau* 'acht') bestond *ō* in het oergerm. niet. Een (nieuwe) korte *ō* zou echter in een latere periode uit oerg. *ū* ontstaan: vgl. lat. *jūgum*: (got. *juk*), ohd. *jōh* 'juk'.

§ II. Het oergerm. bezat voorts de volgende lange vocalen: (een open) *ē*¹, (een gesloten) *ē*², *ī, ō, ū* /u:/. Ze komen voor zowel in gesloten als in open syllabe. Ter illustratie de volgende got. vormen: *slēpan* 'slapen', *hēr* 'hier', *greipen* (*ei* = *ī*) 'grijpen', *blōma* 'bloem', *hūs* 'huis'; aan die reeks is toe te voegen een *ā* die in het germ. was ontstaan en in weinige woorden voorkomt: *fāhan* 'vangen' (< *fāhan).

De oergerm. diftongen waren: *ai* got. *stains* 'steen'; *eu* (> got. *iu*) got. *biudan* 'bieden'; *au* got. *raups* 'rood'.

§ III. In het **oudwestgermaans** zijn de korte vocalen (in hoofdzaak) gebleven wat ze waren: bijv. os. *dǣg*, *hēlpān*, *fisk*, *jūng* 'jong', *dōhtar* 'dochter'; - os. *fǣdar*, *nēman*, *wīdowa*, *sūnu*. Van de lange vocalen is *ē*¹ veranderd in *ā*, de overige zijn onveranderd gebleven: os. *slāpan*, *hēr*, *grīpan*,

blōmo, hūs, fāhan. Van de diftongen mag worden aangenomen dat ze in het oudere stadium eveneens *ai, eu, au* gebleven waren.

De algemene karakteristieke verschijnselen, die reeds vóór de 13de eeuw (d.w.z. de tijd waaruit mnl. teksten ons in originali zijn bewaard, niet in afschriften) in het **oudnederlands** hun beslag hadden gekregen, zijn de volgende: 1. de *i*-umlaut; 2. rekking in open syllabe; 3. invloed van consonanten; 4. wijzigingen van diftongen.

1. *i*-umlaut.

§ IV. Onder *i*-umlaut verstaat men de wijziging, in de richting van een palatale articulatie, van beklemtoonde vocalen onder invloed van een *i* of *j* in de volgende onbeklemtoonde syllabe. Zo vindt men $\check{a} > \check{e}$, $\check{a} > \bar{e}$, $\check{u} > \check{y}$, $\check{u} > eu$; bijv. $\check{a} > \check{e}$ in gesloten syllabe: got. *sandjan*: mnl. *senden* 'zenden'; $\check{a} > \bar{e}$ in open syllabe: got. *bātiza*: mnl. *bēter* 'beter' (met $z > r$); $u / u / > u / y /$ in gesl. s.: got. *fūlljan*: mnl. *vullen* 'vullen'; $u / u / > eu / \varphi /$ in open syll., vaak gespeld *ue*: got. *ūbils*: mnl. *euvel* 'euvel', *slūtila (bij mnl. *slūten* 'sluiten'): mnl. *sluetel*. Ook de lange vocalen hebben *i*-umlaut ondergaan, maar dit verschijnsel blijft tot het oostelijke deel van het taalgebied beperkt; van $\bar{a}$ komen, naar het Westen toe in aantal afnemend, niet veel vormen voor (bijv. *wenen* = wanen 'denken': got. *wēnjan*); van westgerm. $\bar{o}$, die in het mnl. *oe* is geworden (got. *blōma*: mnl. *bloeme*) is de umlaut *ue / y /*: os. *grōni*: mnl. *gruene* 'groen'.

2. Rekking in open syllabe.

§ V. Korte vocalen in beklemtoonde open syllabe zijn gerekt: $\check{a} > \bar{a}$: mnl. *dāch*: plur. *dāghe* 'dagen', got. *fādar*: mnl. *vāder*, - $\check{e}$ en $\check{i} > \bar{e}$: os. *nēman*: mnl. *nēmen*; mnl. *scīp*: mnl. *scēpe* 'schepen', got. *wīduwo*: mnl. *wēduwe*; - u en $o > \bar{o}$: got. *sunus*: mnl. *sōne* 'zoon', os. *gibōdan*: mnl. *ghebōden*.

3. Invloed van consonanten.

§ VI. a) Palatalisatie en depalatalisatie vóór *r* + consonant.

Palatalisatie: vóór *r* + cons. wordt *ǣ* vaak tot *e* (kort, ook gerekt): got. *hardus*: mnl. *herde* 'hard', mnl. *scerp* (hd. *scharf*), *erch* (hd. *arg*). De grootste uitbreiding heeft dit verschijnsel in Brabant gehad, maar het komt ook elders veelvuldig voor.

Depalatalisatie: a) over het ganse taalgebied is *ĩ* + *r* + cons. *e* geworden: mnl. *herde* (hd. *hirt*) 'herder', *bescermen* (hd. *beschirmen*); b) *ě* wordt *ǣ* (waarschijnlijk tevens gerekt, - uitspraak /ae:/?), vnl. in West-Vlaanderen en Zuid-Holland: mnl. *darde* 'derde', *varre* 'ver', *aerve* 'erf', *karke* 'kerk'.

§ VII. b) Rekking van korte vocalen vóór *r* + dentaal.

De rekking van *a*, *e* en *o* voor *r* + dent. komt vaak voor maar laat zich niet in duidelijke regels formuleren; met deze wijziging gaat, al naargelang van het gewest, bij *a* palatalisatie of bij *e* depalatalisatie gepaard: mnl. *haerde* (bijwoord, naast *hard* bnw.), mnl. *eerde*, *aerde* 'aarde', mnl. *sweert*, *swaert* 'zwaard', mnl. *word*, *mord*, *woerd*, *moert* (*oe* = *ō*) 'woord, moord'.

Deze rekking komt ook voor vóór *r* + gutturaal: *aerch* 'erg' en vóór *r* + labiaal: *scaerp* 'scherp'.

§ VIII. c) Diftongering voor *l* + dentaal.

Uit de korte vocalen *a* en *o* gevolgd van *l* + *d* of *t* ontstond in de onl. periode een diftong *ou* + *d* of *t*: *ald (vgl. hd. *alt*, eng. *old*) > mnl. *oud*, *holt (vgl. hd. *holz*) > mnl. *hout*.

OPM. In Limburg en in het Noord-Oosten had geen diftongering plaats, maar de vocaal onderging wijzigingen (*ald, *old*, *oold*, *aad*).

4. Wijzigingen van diftongen.

§ IX. a) De oergerm. diftong *eu* (§ II) is over *eo*, *io* (evenals in het ohd.) in het mnl. *ie* geworden: got. *piuda* = mnl. *diet* 'volk'. Wanneer echter oergerm. *eu* in de condities ver-

keerde waarin *i*-umlaut optreedt, vindt men in het mnl. *uu* (< *iu*): *piudisk > mnl. *duutsc* 'volk-s, d.i. duutsch' (d.i. de naam van de taal), waarnaast ook *dietsch*.

OPM. 1. Met deze *ie* is samengevallen het produkt van de evolutie van oergerm. *ē*: got. *hēr*: mnl. *hier*.

b) De oergerm. diftong *ai* is (over 't algemeen) *ê* geworden: got. *stains*: mnl. *steen* 'steen'. In de condities waarin *i*-umlaut optreedt, vindt men meest *ei*: got. *gamains* (*i*-stam: *ga-main-i*), mnl. *ghemein* (daarnaast ook *ghemeen*).

c) De oergerm. diftong *au* is in het mnl. *ô* geworden: got. *auga*: mnl. *oghe* 'oog'.

OPM. 2. De vocalen *ê* < *ai* en *ô* < *au* waren in het mnl. over 't algemeen nog verschillend van *ē* uit *ǣ* of *ī* gerekt en *ō* uit *ū* gerekt.

§ X. Tenslotte vermelden we, hoewel buiten dit kader vallend, nog de ontwikkeling van oergerm. *ō*: die had geleid tot *oe*, die vermoedelijk /u:/ klonk: got. *brōþar*: mnl. *broeder*, got. *blōmo*: mnl. *bloeme*, maar daarnaast bestond ook *ō*.

Voorts is in de onl. periode (10de e.?) de lange *ū* /u:/ tot *uu* /y:/ gepalataliseerd: got. *hūs*: mnl. *huus*.

De consonanten.

§ XI. Het oergerm. bezat de explosieven *p*, *t*, *k*; *b*, *d*, *g*: ze zijn in het mnl. ongewijzigd gebleven (over *g*: zie beneden); in de auslaut waren de stemhebbende *b*, *d*, *g* reeds stemloos geworden: *lant* 'land'.

Het oergerm. bezat ook de stemloze fricatieven *f*, *þ*, *χ*; *s*. Daarvan waren *f* en *s* in de an- en inlaut (maar niet in sommige posities, bijv. in de geminatie) in het mnl. stemhebbend geworden: got. *fadar*: mnl. *vader*, got. *saiws*: mnl. *zee* (maar *heffen*, *wissel*); *þ* was *d* geworden: got. *þagkjan*: mnl. *denken*; *χ* was *h* geworden: got. *handus*: mnl. *hand*.

Het oergerm. bezat aan stemhebbende fricatieven *ḃ*, *ḏ*, *g*; ze zijn in het mnl. *v*, *d*, *g*: got. *giban*: mnl. *gheven*, got. *fadar* (*d* < *ḏ*): mnl. *vader*.

Over de waarde van *g*: fricatief dan wel explosief, zijn de meningen nog verdeeld: velen nemen spirantische uitspraak aan.

Samenvattend overzicht.

Vocalisme.

§ XII. In de 13de e. lag het zwaartepunt van de cultuur en de literatuur in Vlaanderen en in Brabant. Het ligt dus voor de hand tot uitgangspunt van een beschrijving van het mnl. het westelijke zuidmiddelnederlands te nemen. Afgescheiden van eigenaardige verschijnselen aan de kust (= kustmnl., voor de oudere periode en voor andere germaanse talen = ingueoons of noordzeegermaans) en van plaatselijke variëteiten, vertoont dit 'mnl.':

a) korte vocalen: *a* (*dach*), *e* (*wech*, *helpen*; *senden*, *bescermen*), *i* (*scip*), *o* (*dochter*), *u* (*vullen*);

b) lange vocalen: *ā* (*vader*: in open syllabe gerekt uit *ǣ*; *slāpen*: uit een oudgerm. *ê* ontstaan); - *ē* (in open syllabe gerekt uit *e*, *ä*, *i*: *nemen*, *beter*, *schepe*), *ê* (uit oudere diftong *ai*: *steen*); - *ō* (in open syllabe gerekt uit *o*: *geboden*, en uit *u*: *sonne*), *ô* (uit oudere diftong *au*: *oghe*, *rood*); - *eu* (meest gespeld *ue*, umlaut van *u*: *sluetel*); - *î* (*gripen*, *biten*, *rike*) en *uu* (gepalataliseerd uit oudere *ū*; ontstaan uit oergerm. *eu* in umlautspositie: *huus*, *duutsc*); - *ie* (denkelijk een lange monoftong, uit ouder *eu* en *ē*²: *diet* 'volk', *bieden* en *hier*, *brief*); - *oe* (mogelijk lange monoftong /u:/ of /o:/, uit ouder *ō*: *bloeme*, *roepen*);

c) diftongen: *ei* (uit *ai*: *ghemein*; uit *ěge*, *□ge*: *zeil*, hd. *segel*; *seide* < *sāgede*, praet. van *sagjan* 'zeggen'); - *ou* (uit *al*, *ol* + *d* of *t*: *oud*, *hout*); - *oei*, *aeuw*, *ooi*.

§ XIII. Wat de uitspraak betreft: men raadplege voor uitvoeriger en nauwkeuriger aanduidingen de grammatica zelve. Over 't algemeen mag men aan de hierboven opgesomde klanken dezelfde waarde toekennen als in het nieuwndl.; evenwel bedenke men dat *ie* en *oe* waarschijnlijk lange monoftongen waren; dat *ē* en *ê* alsook *ō* en *ô* nog niet in

(telkens) één lange klinker *e*, *o* (zoals in het ABN. van nu) waren samengevallen. Lange *î* en *uu* waren, althans in de oudere periode, nog niet gediftonggeerd.

Consonantisme.

§ XIV. De consonanten waren, buiten de semi-vocalen *j* en *w* (de *w* bilabiaal): de liquiden *l* en *r* (de *r* dentaal, nog niet uvulair zoals nu); de nasalen *m*, *n*, *ng*; de labialen (explosief) *p* en *b*, (spirantisch) *v* en *f*, de velairen (explosief stemloos) *k*, (spirantisch stemloos) *ch*, (spirantisch, naar sommigen in bepaalde condities explosief, stemhebbend) *g*; de laryngaal *h*, de dentalen *t* en *d*; de sisklanken *s* en *z*; de *sch* (*skh*, *sχ*, *s*). Hoewel het niet stellig kan bewezen worden is het niet onmogelijk dat, althans in de oudere periode, de geminaten nog als een lange consonant klonken: *heb-ben*, *bed-de*, *seg-ghen*, *hef-fen*, *wis-sel*, *min-ne*, enz.

Spelling.

§ XV. Evenals voor de uitspraak raadplege men voor de spelling de spraakkunst zelve. Hier volgen slechts enkele zeer algemene kenmerken.

Lange v o c a l e n in een open syllabe worden meestal met het enkele teken aangeduid, maar soms ook naar de spelling in gesloten syllabe, waar het regel is, door toevoeging van *e*: *jaer*, *slaept*, *slapen* (*jaeren*), *boem* 'boom', *bomen*, *boemen*, *loept* 'loopt'. Verdubbeling van de vocaal, in gesloten syllabe, is regel bij *e*: *neemt* (soms in open *s*.: *ghemeene*; komt soms ook voor bij *o*: *boomen*). In de 14de e. en vnl. in de 15de is *ai* een concurrent van *ae*: *rait* = *raet* 'raad'; ook *oi* komt voor naast *oe*: *poirter* 'poorter, burger'. Lange *î* in gesloten syllabe wordt meest *ij* gespeld: *hi grijpt*, *prijjs*; lange *u* komt meest voor als *uu*, *ui*, *ue*: *huus*. De /φ:/ klank wordt meest gespeld *ue*, *oe*: *sluetel*, *sloetel*.

OPM. 1. In de oudere taal (13de e.) komt in gesloten *s*. nog het enkele teken voor: *jar*, *hus*.

Over de spelling van de c o n s o n a n t e n slechts het volgende: *g* voor *e* en *i* wordt meest *gh* gespeld: *gheven*

(maar *geven* komt ook voor, soms *ghaet*, *ghoef*); voor heldere vocalen staat *k*: *kint*, *keiser*, anders *c*: *comen*. *Kw* wordt *qu* geschreven: *quaet* 'kwaad'. Intervocalisch wordt *v* heel vaak *u* gespeld: *gheuen*.

OPM. 2. In de auslaut zijn *t* voor *d* (*lant*) en *ch* voor *g* (*wech*) het teken van een stemloze klank.

Aant. Voor het historische deel (van §§ I-XIV) zie Schonfelds *Historische Grammatica van het Nederlands* (Zutphen, 1971, 8de druk). Onlangs verscheen van mijn hand het deel *Mittelniederlandisch*, historisch, twee vel, in de ontworpen *Kleine Grundrisz der germanischen Philologie* - Berlin, W de Gruyter).

Voor §§ XIII-XIV, zie C.B. van Haeringen: Onze 'uitspraak' van het Middelnederlands in *N Tg* 46.9-18; 47.65-76. Over geminate: V. Loey Top. Dial. 36 (1962), 83 v.v. Bij § XV Opm. 1: één teken voor lange vocaal in gesloten syllabe: nog lang sporadisch tot aan het eind der 14de e. in Limburg: Moors p. 370. In W.-VI.: Oork. Brugge p. 17 v.v.

Over geminate: V. Loey Top-Dial. 36 (1962), 83 v.v.

Vroegmiddelnederl. spellingsbewegingen: J.v Cleemput in *Album Edg. Blancquaert* (Tongeren, 1958), 391 v.v. Nog: M. Gysseling (en A. Verhulst), *Het oudste Goederenregister van de Sint-Baafsabdij te Gent (eerste helft XIIIe eeuw)*, Brugge, 1964, blz. 15. v.v.; Dez. *De Statuten van de Gentse Leprozerie van 1236* (in: *Studia Germanica Gandensia V*, Gent 1963, blz. 13 v.v.). Gysseling wijst op een vernieuwing in O.-VI. van de spelling in de eerste helft der 13e eeuw: lengteaanduiding van de vocaal (vroeger enkel geschreven) wordt aangegeven door *e* (van de St.-Baafsabdij uitgegaan?), door *i* (uit de ontwikkeling van *oi* > *ō* in leenwoorden uit het Frans, contra V. Cleemput die nog aan import uit het Rijnland dacht), door de acutus, door verdubbeling (bij *î*, bij *u*: *suut*, bij *e*). Ook *gh* voor *g* (*voghel*) duikt weer op, als navolging van het Noordfranse gebruik sedert de 11de eeuw om met *gh* voor *e* en *i* de occlusief *g* aan te duiden ten einde verwarring met geassibileerde *g* /dž/ te vermijden.

Hoofdstuk I. Korte vocalen

a

Spelling en Klankwaarde

§ 1. *a*. Korte *a* wordt doorgaans *a* geschreven.

b. Omtrent de klankwaarde: helder of dof, d.i. voor- of achterklinker (vgl. thans de uitspraak, in het A.B.N. naast bijv. het Antwerps, van woorden als *kat*, *acht* enz.) is niets met zekerheid te weten; misschien mag men, althans voor Brabant, aan palatale uitspraak denken.

Aant. Pal. *a*: J.L. Pauwels in L. Bijdr. Bijbl. 39. 75 (voor velaren); C.B. van Haeringen in N. Tg. 46. 15; A. Weijnen in T.e.T. 7.20 (westel. Noord-Brabant). Vgl. Venlo § 104 (*/a/*).

Wijzigingen

A. *a* ontstaan uit.

§ 2. Reeds voor de 13de eeuw was *a* uit *e* ontstaan:

a. vóór *r* + dentaal: *darscen* < *derscen* 'dorsen' (vgl. hd. *dreschen*), *warden* < *werden* 'worden', *darde* 'derde', ook *dartien*, *dartich*, *Carst* < *Kerst* 'Christus' bijv. *Karstoffel* 'Christoffel', *varde* < *verde* 'vrede', *varsch* 'vers', *Varsenare* (pln. bij Brugge), *varre* 'ver';

b. vóór *r* + labiaal of velaar: *aerve* 'erf', *ghearft* 'geerfd', *karke* 'kerk', *karker* 'kerker', *bescarmen* 'beschermen', *warc* 'werk', *Antwarpen*.

Deze *a* wordt ook wel eens *ae* geschreven, wat op rekking vóór *r* wijst, misschien ook wel op palatale uitspraak /ae:/, vgl. §§ 41 *b* met literatuur, 43. De vormen met *e* blijven evenwel in de meerderheid; de verhouding *e*: *a* is niet dezelfde voor ieder woord; in hoeverre we te doen hebben met (geografisch verschillende) klankwijziging of met schrijftaalverhoudingen en -beïnvloeding moet nog nader onderzocht worden.

Beide wijzigingen komen vooral in Vlaanderen voor: die vóór *r* + dent. 't meest in het Wvl., die vóór *r* + lab. of vel. ook vooral in de 15de e. in het Oostvl., in de 15de e. ook in

het Zuidholl. en Zeeuws; verder sporadisch reeds eind 13de e. in Brabant, zelden in het Limburgs en Gelders.

OPM. 1. Vóór *r* + cons. vinden we ook *a* uit een *ě* die in het Wvl. aan een binnenmnl. (Vorml. § 5) *ǒ* beantwoordt: *darst* ‘dorst’: § 10.

OPM. 2. *Wart*, *waert* voor *woord* is een Brab. en Limb. vorm die sporadisch in het Westen voorkomt.

OPM. 3. Het woord *lichame* vertoont in Wvl. documenten naast *lechame* vaak de vorm *lachame*.

In onbeklemtoonde positie komt *a* in *Atracht* ‘Atrecht’ en *biachte* ‘biecht’ in Vl. documenten voor, en in Brab.: *veertach*, *vijftach*, *tachtach*, *dusentach*, *machtach*, ook *Lambracht*, voorts *Machiel*; vlg. § 97 e.

Wvl. zijn *sonderlange*, *onderlange*.

Romaanse invloed heeft de sporadisch voorkomende naamvorm *Willam* ondergaan.

OPM. 4. De volgende woorden met *ǒ* komen sporadisch in het Wvl. (soms Holl.) met *a* voor: *dach*, *dachter*, *dachte* (praet. v. *dunken*), *sachte* (id. *zoeken*), *nach* (§ 32).

Aant. Over *ǣ*: N. van Wijk Ts 31, inz. p. 35 en B. van den Berg: *ǣ* in het Zuiden en langs de Noordzeekust, *ā* in het Noorden en Noordoosten L.B. 36, inz. p. 14 en 16; over de verhoudingen in het Noordwesten: W. Gs. Hellinga L.B. 32, 5 vv. Te Brugge */a:/ < /ǣ:/*: Oork. Brugge p. 60.

Wvl.: Jacobs Mvl. p. 64 v., H.H. p. 83; materiaal in Memoriaal pass., - bijv. nog te Brugge 1282 *warden* ‘werden’ Drap. I 383 31, 1284 id. I 423.11, 1285 *varre* ‘ver’ I 462.2; *Varsenare*: eerste betrouwbare vorm met *a* in 1288 (J. Pollet en J. Helsen, Top. v. V., 1933, p. 122); in onbeklemtoonde positie: *hondart* (Alex. 3.789; 4.897; 10.945: *wondert*).

Ovl.: Jacobs Mvl. p. 64 v., Crit. Comm. p. 55 (hs A); materiaal nog in Drap. Geeraardsbergen 1443 *dartien* II 657.14, *parsoene* II 656.26, *shartoghen* 657.9.

Holl.: Tiemeijer §§ 246, 262, 264; Heeroma p. 26; v. Wijk Ts 31, 36.

Brab.: Antwerpen 1306 *carsdaghe* Med VA 1933, 301 v. foto 16. 1309 *waerde* ‘waarde’ ib. foto 23; - Vorst bij Brussel 1299 *arfelijc*, *ghearft* AEB 7015, Leeuw 1310 *marct* AOO Brussel B 1453, Brussel 1375 *veschmaerct*, *met garse* ib. CSP 13, f. 6 r°, 9 v°.

Limb.: TLJ § 14, Kern. L.S. § 26.

Gelders: Tille § 15, vgl. Holmberg p. 30 (*er blijft*). In de Overijsselse devotentaal der 15de e. wordt *e + r + lab.* of *gutt. a*: J.J. Mak Ts 55, 72.

OPM. 1 en 2: nader Ts 66, p. 194 vv.

OPM. 3. *Lechame, lachame*: Mnl.W. 4. 453 v.

Vindplaatsen voor onbetoonde *a* vóór *ch* en *cht*: V.H.p. 21; voorts: ZWBr. p. 181 v., *Lambracht*: ook Mechelen 1287: MedVA 1942, 133; Jacobs Wvl. p. 271 en Mvl. p. 41 vermeldt nog Kortrijk 1381 *te hachtene*, voorts vóór *t*: 1282 *alne* 'el', 1482 *alre* 'elre, elders', 1377 *smalten*.

Sonderlange enz.: V.H.p. 21, Jacobs Mvl. § 133: tot ca. 1330 in het N.-W. van W.-VI. Naar Jacobs Wvl. p. 282 uit *lenge*; echter mogelijk ook (in deze inguaeoonse streek) hypercorrect, onder invloed van *lang*, uit de ablautbijvorm *-long*, vgl. § 3 Opm. 1 en Schonfeld § 170.

Willam: V.H. p. 21; Usuriers 1393: n° 41, 43 (Brussel); vgl. Luik 1270 *Wilheames*, 1279 *Wilheame*, Metz 1294 *Willames* enz. in E. Schwan & D. Behrens, *Grammatik d. Altfranz.*, 1911, oork. n^o X, XI, XVIII, XXI, LI en § 281 A.; J.W. Muller, *Van den Vos Reynaerde*, Exeg. Comm., 1942, p. 2.

In onbetoonde positie ook *a* in het lidw. *das* (Vorml. § 31 Aant. c); *ham* 'hem', dat. sg. m. Brugge Ziesele 1276 (AOO Beg. 22).

Bij V.H. (en vgl. Franck § 64, alsook Opm. 4 beneden) staan nog andere vormen met *a* i.p.v. *e* vóór sommige consonanten. Maar: *Machelen* 'Mechelen' kan onder invloed van homoniemen of een traditionele spelling staan (vgl. J. Mansion, *De Voornaamste Bestanddeelen der VI. Pln.*, p. 103); *serpant* (Flandr. 1, 1061 r.) is ook mnd., aldus uit het Ofra.?; *knacht*, *lacker*, *racht*, *wach* staan in *Playerwater* (hs eerste kwart 16de e.; zie P. Leendertz Jr, *Mnl. Dram. Poèzie*, p. CCV); *vrack* 'vrek' (Holl. Kustmnl) staat in ablaut tot *vrek* (Mnl.W. 9.1238); *rackelijc* (Noordoostel. en Zuidh.): vgl. *gerac*, abl. *gerez* (Mnl.W. 2. 1485, W.N.T. 4. 1621); *tracken* en *vertrac*: er kan vermoed worden dat die woorden onder invloed staan van (ontleend aan) vulg. lat. *tragere, vgl. ofra. *traine* 'retard, enz.'

Let nog op *dusant* (Rijmb.) *Florans* (Sto.): V.H. p. 21.

OPM. 4. *dach* Alex. 4. 74 (: mach) is ofrie. *thach*, ags. *bêah* (Wijk s.v. *doch*); *nach* (Hild. pass.): in het ofrie. bestaat *nach* (ib. s.v. *noch*); *dachter* Flandr. 1. 281, 5. 128, Brugge 1314 Jacobs Mvl. p. 113; *sachte* en *dachte* in Wvl. werken. Praet. *machte* 'mochte'. Vorml. § 67, reeds ohd., os. en got. met oorspronkelijke *a*, terwijl *mochte* in het Frankisch analogisch naar het type *can. connen* is ontstaan: R.v. Kienle: Hist. Laut- und Formenlehre des Deutschen (M. Niemeyer, Tübingen 1960), § 235. praet *wrachte* 'werkte', een Limb. Brab (en reeds os.) vorm naast westel. *wrochte*, kan analogisch zijn ontstaan: vgl. Vorml. § 54, Schönfeld §§ 59, 92 en Opm. 3, Franck § 64 Anm., of oude ablaut zijn: J.H. Gallée, *Altsächs. Gr.*, 1910, § 376 A, § 408.

In de Wvl. vormen kan men een Fries samenvallingsproduct van *a* en *o* hebben dat (later) door fonetische oorzaken weer is gedifferentieerd (Kloeke).

B. Uit *ǣ* ontstaan.

§ 3. 1. Gerekte *ā* in open syllabe: *dāghe*: § 42.

2. *e* door umlaut: *temmen*: § 6.

3. *ae* en *e* vóór *r* + cons.: *haerde*, *herde*: §§ 7, 43.

4. De diftong *ou* + *d*, *t* is ontstaan uit *al* + *d*, *t*, welk men nog in het oostmnl. vindt: *halden* 'houden': § 96.

5. Allerlei: zie de Opmerkingen.

OPM. 1. In het kustwvl. treft men *ol*, *olse*, (*ols*, *os*) n. *al*, *alse* aan; in het leperse *onder* 'ander', *Longhemarct* 'Langemark', *onderhalf*, ook in Holland en naar Brabant toe: *of* 'af', *brochte* 'bracht', *dochte* 'dacht', *sochte* 'zacht'. *Ambocht* is een (vooral West-) Vl. vorm n. *ambacht*, ook *rotte*: *ratte*.

Over het algemeen zijn de vormen met *o* westelijk, die met *a* oostelijk, al komen deze laatste ook wel in het Westen voor.

OPM. 2. Sporadisch leest men *e* voor *a* in de sterke praeterita *help*, *smelt*, *bevel* (vgl. Vorml. § 58 c), in het subst. *ghetel* (meest in het Vl., - invloed van *l*?); de subst. *flessche*, *tessche* (invloed van *s*?), de subst. *achterstel*, *blet* 'blad', *dec*, *scende*, *tek* en de adj. *grem*, *net*, *tem* (invloed van flexie of verwante vormen met umlauts-*e*; vgl. § 6 Opm. 3, of inguaeoonse palatalisatie: vgl. Vorml. § 4).

Sel (1ste en 3de sing. 'zal', Vorml. § 68) is Holl.

OPM. 3. Buiten de boven vermelde gevallen komt rekking, met de grootste verspreiding in Limburg en naar het Westen toe afnemend, nog voor in de volgende

gevallen: *a*) in woorden die uitgaan op één cons. *gelaes* 'glas', *ongemaec*, *ghelaech* 'gelag', *blaet* 'blad', *laem* 'verlamd', *naet* 'nat', praet. *aet*, *saet*, *gaef*, *staec*, *plaech* (Vorml. § 59): deze vormen kunnen naar analogie van de geflecteerde vormen (plur. *gelase*, gen. *lames*, plur. *gaven*) zijn ontstaan; *b*) vóór sommige consonantverbindingen: *n* + dent. *gaenselike*, *Saantfliete* (pln. bij Antwerpen); *l* + dent. *vaelt* 'valt'; *ch* + dent. *begraecht*, *braecht* 'gebracht', *aechte* 'octo', *craegtger* 'krachtiger'; *s* + dent. *gaasthuse* 'gasthuis', *vaest* 'vast', *waessen* en *waest* (ind. pl. en sg. v. *wassen* 'groeien'); in *daet* 'quod'.

OPM. 4. Een ablaut vertoont *marghen* 'morgen'.

Aant. OPM. 1: Oork. Brugge p. 51 (ook *holf*); *onder* enz. Jacobs Mvl. p. 31 (nl. tot ca. 1370, d.w.z. in de 15de e. in het kustmnl. geweken voor de binnenmnl. schrijftraditie), en in vreemde woorden: *posteidebackere*, *bostaerd* (vgl. in minderbetoonde syllabe § 97 *f*); *ol*, *ols* ib. p. 28; pass. in Drap. en de leperse stadsrek; Kortrijk 1391 *os* = als K. Pn. n° 251; nog te Brugge 1325 *onveren* 'aanvaarden' (Memoriaal p. 5), 13de e. *commen* Jacobs Wvl p. 269 Willemyns Brugs (15e eeuw-) blz. 254 v. v. *Ambocht* te Brugge in de 13de en 14de e. steeds (Drap.), Gent 1393 (Drap. II 535.26), Utrecht 1430 (Mnl. Lb. p. 297), Leidse Stadsr. 1391, p. 34, te Brugge in 1267 *van brugges amboute* (OMO n° 22, r. 3: de *o* staat echter niet in de hoofdtoon, vgl. § 96 Opm. 3); *rotte*: Mnl.W. 6. 1067, Tiemeijer § 2; *bracht en brocht*. Edmonds p. 42, Schonfeld § 31 Opm. 1 en aant. ald.

Let nog op Aardenburg 1350 *zo wot* 'wat' *weuere* Drap. I 55. 14, *wochten* in Diest, Tienen, Zoutleeuw (Brab. 343, 767, 785, 845).

OPM. 2. De vindplaatsen van *help*, *smelt*, *bevel*, *ghetel*, *flessche*, *tessche* bij V.H. p. 38, van *scende*, *grem*, *tem* ib. p. 30 (meest Vl. en Br., ook Holl.); *achterstel* ZWBr p. 31, *blet* Mnl.W. 1. 1293 = Leidse Stadsr. I 138, *dec* Mnl.W. 2. 106 (Wvl., Zeeuws), *tek* Mnl.W. 8. 35 (te Sprang, N.-Br.), *sel* Edmonds p. 52, Tiemeijer § 11.

Let nog op *onlend* 'moerassig land' te Saafdinge, onder Watervliet in Oost-Vl., OMO n° 4, r. 6: wijst dit op een inguaeoonse palatale uitspraak van *a*, of is het overdreven reactie tegen een (vóór *n*) inguaeoonse wijziging in *o*, of eenvoudig een contaminatie met het adj. *onlende* waarover Ts. 59, 58 v.? Subst. *onlende* Med. Nk. 32, 94. Over Overijs. *det* = dat (met uitspraak *d* 'uitgeweken' naar *e*): Kloeke, Noordoost. p. 31.

OPM. 3. a) Limb.: Kern L S. § 16, § 109; Franck Limb. p. 504; Venlo § 104; Noldus p. 83 v.; *gelaech* Diest 1333 (Med VA 1906, p. 702); Kampen: Kloeke Ts. 76. 1959, 261; W.-VI.: Jacobs Mvl. p. 16 v.; Memoriaal p 5 *stael* 'beestenstal', p. 8 *laech* 'lag' (er zou moeten nagegaan worden of dit *ae* niet zonder meer een gedachteloze, mechanische spelling is: immers, gerekte en lange *a* werden in gesloten syllabe niet meer *a* maar *ae* geschreven, waardoor wel eens *ae*-spelling voor *a* kon staan). 'Spontane' rekking (1291) Oudenaarde blz. 177 v.
 b) *craegtger*, *waest*: Kern L.S. §§ 16, 109; *gaasthuse*, *Saantfliete*: Antwerpen 1295 (Mnl. Lb. p. 222) d.i. rekking met *a* > /ae:/ in het Antwerpse te Noorderwijk 1362 *lenkem*, 1461 *leenthemmer block* te vgl. met 1613 *lancomblock* in J Helsen, *Top .v.N.*, 1944, n° 720 en 722; *braecht* Antwerpen 1302 (MedVA 1933, foto 4), *gaenselike*, *vaelt*, *begraecht*, *vaest* ZWBr. p. 164 vv.; Jacobs Mvl. p. 17 (in de 15de e.): *taessche*, *waessen*, *gaesthuus*, *ghelaest*, *aechte*; Oork. Brugge *aechte*, *taachtich* (p. 65), *ivaelt* = *gevalt* (p. 52), *ghaef* (p. 70); - *daet*: Alseberg 1297 (ZWBr. p. 164), Gent (?) 1381 bij Jacobs Mvl. p. 17.

ě

Spelling en Klankwaarde

§ 4. a. Korte *e* wordt doorgaans *e* geschreven.

b. Omtrent de klankwaarde: meer open of meer gesloten, is niets met zekerheid te weten.

Aant. De West- en vele Oost-Vlamingen spreken thans vaak met /ae/: /waerkən/, /wael/, in Brabant hoort men een meer gesloten uitspraak (E. Blancquaert, *Pract. Uitspraakleer v.d. Ned. taal*, § 26).

Onzeker is het, of men in de VI. grafie *e* voor *a* (§ 3, Opm. 2), in *e* uit *a* vóór *r* + cons.: *darde* en vóór *-cht*: *Atracht* (§ 2 en Opm. 3) een open articulatie van *e* mag vermoeden, evenals een gesloten in de Brab. overgang *e* tot *i*: *ghilden*, *wittelijc*, *vercrichten* (§ 15).

Vast staat dat er geen verschil bestond tussen *e* < oergerm. *e* en *e* [...] *a*, umlaut van *a*, blijkens de rijmen *wel* (os. *wel*): *el* (< *alj-), *gheselle* (< *gisaljo): *snelle* (ohd. *snel*), erven (got. *arbi*): *sterven* (ohd. *sterban*), vgl. § 6. Over samenvall van *e* en *ä* in Limburg: Veld. III 187; verschil tussen *e* en *a* in zuidoostel. (limb.) dialecten: v. Wijk Ts. 33, 203 v.v., A Weijnen (O.-N.-Brab.) O. Taaltuin 7. 313 v.v.; vgl. thans J. Goossens in deel XXIX (1965) van de Bijdragen en Med. Dialectencommissie, Amsterdam.

Wijzigingen

A. *e* ontstaan uit.

§ 5. 1. uit *ē* door verkorting: *hi spreect*.

Een korte *e* treft men aan in op *t* vervoegde praesens- en

imperatiefvormen van sterke werkwoorden (wel door verkorting uit ē § 50, ontstaan): nl. na *t*: *hi, ghi et (etet), met* (bij *meten*), *verget* (: *vergeten*); na *k*: *hi, ghi brect, spreect, stect*; voorts (maar minder vaak) in: *hi tret (treden), bevelt (bevelen), nemt (nemen), lest, plegt (plegen)*.

Aant. Type *hi et*: ook Vl., type *hi spreect*: Brab., vgl. V.H. § 184; Franck § 17; L.S. §§ 14, 27. Verificatie wenselijk: § 42. Zie Top Dial. 36 (1962), 95 v.v.; ook nog Utrecht 1420 *heft* 'heeft', *nemt, geeft* (en *wont* 'woont' enz.) Veen-Berg p. 22.

2. uit *ǣ* door umlaut: *temmen*.

§6. a. Umlauts-*e* hebben (§ IV): a. substantieven als *bed, ellende* (vgl. *land*), *gewelt, helle, helft* (vgl. *half*), *mensche* (vgl. *man*), *net*; aan het Latijn vroeg ontleende woorden als: *engel, mettene (matutina)*;

b. werkwoorden als: *denken* (: *dank*), *heffen, legghen* (: *gelag*), *segghen* (: *gezag*), *senden* (: *gezant*), *tellen* (: *getal*), *temmen* (: *tam*);

c. adj. als superl. *best, lest* (: *laat, gerecht* § 42 uit *lat*), adv. comp. *bet* (naast *bat*) 'beter'.

OPM. 1. In plaats van *e* heeft men in sommige woorden *a*, die onder invloed van het simplex is hersteld: *lange* n. *lenghe* 'lengte' (invloed van *lang*), *natten* n. *netten* 'nat maken', *kammen* n. *kemmen* (invl. van *kam*), *vlassijn* n. *vlessijn* 'van vlas', *wassijn* n. *wessijn* 'van was'.

De vormen met *e* komen dan vooral in het Oosten voor (Gelders, Limburgs, Brabants), sporadisch in het Westen, zoals bijv. in de vervoeging *hi velt* (bij *vallen*), *wellet (wallen)*, *helt* (bij *halden* 'houden'); conj. *hedde* 'hadde', part. *begingen* (met *i < e*, § 15) bij *begaen* (Vorml. § 52 f).

OPM. 2. De consonantverbinding *-cht* heeft de umlaut in het Westen tegengewerkt; vandaar in het Oosten (Gelderland, Overijssel, Limburg, zelfs Brabant tot wel eens in de Dendervallei) vormen met *e*, waar men in Vlaanderen *a* heeft: *gheslechte, grecht, vercrechten*.

OPM. 3. Tengevolge van veralgemening van geflecteerde vormen of van woordattractie vertonen sommige vormen *e* naast *a*: subst. *dec*, *achterstel*, *scende*, *tek*; adj. *grem*, *net*, *tem*: zie § 3 Opm. 2. Mogelijk zijn sommige dezer vormen als inguaeonismen te beschouwen: *blet*, *onlent* (?).

OPM. 4. Uit de klankgroep *-ald-i* ontstaat *-eld(e)* (terwijl *-ald-* > *-oud-*: vgl. § 96), vandaar: *ghewelt* (< *gi-wald-i*, d.i. gen. of dat.) naast *ghewout* (< *gi-wald*), ook subst. Geld.-Overijs. *kelde* n. *koude* (bij adj. *koud* < *kald*), 3de pers. ind. sing. Limb. *hi helt* (bij *houden* < *haldan*).

b. Umlaut is, misschien in een ook jongere periode, nog tot stand gekomen in een reeks woorden door de (korte of lange) *i* van een suffix, welke in de derde (ook in de tweede) onbeklemtoonde syllabe staat en soms nog lang *i* wordt gespeld. Dgl. vormen leest men in Brabantse, Limb., Gelderse en andere oostel. documenten.

Substantieven: vóór het suffix *-k e n* (< *-kîn*): *hemmeken* (: *ham* 'weide'), *kelveken* (: *kalf*), *vleeschelleken* (: *halle*); *-n i s*: *gevenckenisse*, *verstennisse* (< *verstandennisse*); *-e r e* (< *-ari*, ter vorming van nomina agentis): *beckere*, *blendere* 'menger', *kemmere*, *menghere* 'verkoper', *pechter*, *pender* 'gerechtelijke pandnemer', *venger*, *wechter*, *helder* (Limb. bij *halden* 'houden'); *-i s*: *ebdisse* (Geld.);

adjectieven: vóór het suffix *-i g*: *eendrechtig*, *warechtig*, *wettechtig*, *wonechtig* enz., *mechtig*, *achterstellig*, *verstendich*, *uutlendig*; *-l i j c*: *genselic*, *verstendelijc*.

Aant. Nader over de ontwikkeling van de umlaut in het Ndl.: Schönfeld § 42; in Brabant: ZWBr p. 28 vv. Een studie over de verhouding van de Brab. vormen met en zonder umlaut in de 15de e. moet nog gemaakt worden. Let bijv. op Brussel 1463, 1474 *wessen* 'van was' (Brab. 213, 237), Leuven 1345 *van den bencken* (Brab. 537) (en met uml.-e: Leuven 1427 *van enen veetken* ib. 609; - geen uml., maar ablauts-*ē* in *zegen* 'zagen' in Zoutleeuw en Tienen: 830, 737; vgl. § 51).

a: de fonetisch-hist. verhouding *bat*: *bet* is niet duidelijk (Franck § 33 Anm.); de geografische verbreiding is nog na te gaan.

OPM. 1: herstellde *a*: V.H.p. 25 v.; *hi velt* enz.: Franck § 34, Tienen 1377 (Martens p 229); *hedde*: vbb. uit GE, a^o 1389, en *begingen* 1423

Brussel in ZWBr.p.29 v.; conj praet. *brechten* Leuven 1403 bij Martens p 66.

Sommige vormen vertonen *a* voor umlauts-*e*: of wel hypercorrect (naar de verhouding Brab. *e*: geschreven Vlaams *a*), bijv. *Alterken* (naam van een boom, bij Brussel): ZWBr. p. 89 en p. 26 (vgl. de Aant. van § 51 Opm. 2 en *d*); - of onder invloed van de Lat. vorm: *mattijn*: *mettene* (V.H. p. 27; Jacobs Mvl. p. 42: vnl. VI.); - of om onbekende redenen: Fr.-VI. en W.-VI. *alne* 'elne, el', *alre* 'elre, elders' (Jacobs p. 41); - of onder invloed v.h. praet. (Vorml. §§ 52c, 54b) met *a* in de inf. *sanden* 'zenden' (Hild. p. 208, v. 102; Lsp. IV. 3.66, telkens in rijm), in (*hi*) *becant* (Lutg. II 2336 r.); *hi besat* Mart. I 161 hoort wel bij *besitten* (zie de aant. bij vers 162 en de Woordenlijst s.v. in Verdam-Franck-Leendertz' uitg. der Stroph. Ged.). In het N.-O. (Zwolle) *ant* = eend, *mānich* = menig, met open *e* (= *a*), maar *a* geschreven omdat het spellingsstelsel geen andere mogelijkheid bood: Kloeke, Noordoost. p. 29.

OPM. 2: Kern L.S. § 19; ZWBr. p 28; Tille § 7; Noldus p. 73 v

OPM. 4: *kelde* Mnl.W. 3. 1287.

b. ZWBr. p. 28 vv.; Kern L.S. § 19; Tille § 7; TLJ § 5; V.H.p. 25; Noldus p. 74 v.

3. uit *ǣ* vóór *r* + cons.: *herde*.

§ 7. Vóór *r* + cons. en vóór *rr* is *a* tot *e* (ook wel gerekt, §§ 2, 41 *b*) geworden. De grootste uitbreiding schijnt het verschijnsel in Brabant te hebben; in Oost-Vlaanderen heeft men echter nog 't meest *a* naast *e*; in het Gelders ook meest *a*; in het Limb. *a* naast *e* (vgl. de Aant.). In Zuid-Holl. schijnen oorspr. *a* en *e* vóór *r* + lab. en gutt. in een palatale klank te zijn samengevallen. Waarschijnlijk is de oorsprong van die palatalisatie in Brabant en (of) Limburg te zoeken; § 2 de VI. overgang *er* + cons. > *ar* + cons.

Voorbeelden: *erch*, *bervoets*, *derm*, *gers* 'gras', *herde* 'hard', *kerre* 'kar', *serk* = sark 'grafsteen', *scerp*, *sterc*, *swerm*, *swert*, *verwe*, *werf* 'maal', *werm*;

praet. sing. *ber* 'brandde', *sterf*, *werf*, *werp*, *wert* (Vorml. § 58 *c*), ook (minder gebruikelijk) *erbeit*, *ergument*, *erm* 'pauper', *ersoen* = arsoen 'zadelboog', *perlement*, enz.

Aant. ZWBr. pp. 164, 169, 178; VI.: Jacobs Mvl. p. 22 vv. (beoosten de Schelde zijn *e*-vormen talrijker dan *a*: *Audenerde*, *sterck*, *ergh* enz., ook wel eens te Veurne 1382: *erme* 'pauperes'); Crit. Comm. p. 55 (hs F en A meest *a*); L i m b.: L.S. § 18 (gewoonlijk *a*, soms *e*); TLJ

§ 4 (Aiol en Servaes nagenoeg *a*); Gelders: Tille § 3 (bij uitz. *e*), Holmberg p. 23 (id.).

In Tongeren, eind 14de e., en in Limburg in de 15de e. blijkt *a* (of *ě*) vóór *r* + lab. of vel. regelmatig *e* te zijn, maar vóór *r* + dent. vindt men *a* en *e* (zowel uit wg *a* als *e*). *Arm* 'pauper' blijft met *a*. Ondersteld wordt, in chronologische ontwikkeling: 1° *a* en *e* vóór *r* + lab. en gutt. > *e*; 2° oude *e* vóór *r* + dent. en oude *a* vóór *r* + dent. + umlautsfactor > *e*; 3° *a* vóór *r* + dent. zonder umlautsfactor > *ae* d.i. 'a met een ietwat *e*-achtige uitspraak'. Vgl. N.v. Wijk in Ts 30. 1911. 81 vv., inz. p. 107; L. Grootaers en J. Grauls, Klankleer v.h. Hasseltsch dialect - Leuven, 1930 - p. 96 vv. Mogelijke palatalisatie reeds om 1270 volgens Noldus p. 90 vv., in Brabant: ZWBr. p. 164 vv., v.d. Berg in L.B. 28. 1936. 27 vv.; Holland: L.B. 36. 1944-46. inz. p. 12.

Van *arm* 'pauper' zijn ondanks vruchteloze vroegere navorsingen intussen wel vormen met *e* ontdekt: 1299 te Asse (Brab.): ZWBr. p. 165; in hs B van Hild. (Tiemeijer § 221), in Zuidholl. (Bed. d.M.) en Brab. (Ruusbroec) werken in Mnl.W. 1. 458. Nog Antwerpen 1306 *der ermere*, Zoutleeuw 1476 *een eerm knecht*, Brussel 1482 *den ermen, der eerm bussen* (Brab. 36, 847, 203).

In het algemeen over die wijzigingen vóór *r*. Schonfeld § 56 vv.

4. uit *i* vóór *r* + cons.: *kerke*.

§ 8. Reeds in de voornl. periode is *ě* ontstaan uit *ĩ* vóór *r* + cons.: *derde*, *dertich* (vgl. eng. *third*, hd. *dritte*), *herde* 'herder' (hd. *Hirt*), *kerke* (hd. *Kirche*), *kersten* 'Christen', *kcrstdach* enz., *beschermen*, *wercken*.

OPM. In het Oosten (Limburg, bijv. Tongeren) komen ook vormen met *i* voor: *kirke*.

Aant. Franck § 67, Tille § 22, Holmberg p 32 vv. (citatens uit het Limb., Gelders, zelfs Harderwijk), Noldus p. 82, Moors p. 386 (Maaseik). Voor de datering: begin 11de e *Firsner*, 1116 *Versennare* 'Varsenare' in W.-VI., zie M. Gysseling in Bijdr. Gesch. Ned., dl. 2, afl. 3/4, p 295.

5. uit *ĩ*: *Apr*el, *destel*, *bennen*.

§ 9. Korte *e* komt meer dan eens naast *i* voor in enkele woorden:

a. *Apr*el, *bescop*, *better*, *bleck* 'dun blad metaal', *blecken*, *blexeme*, *et* = *it* 'het', *ghebet*, *clemmen*, *lecht*, *Lemborch*, *let*, *rent*, *schep*, *selver*, *sempel*, *smet*, *swechten*, *temmeren*, *tenne* en in *gescreft*;

b. ook vóór *s*: *desch*, *gessen*, *gewes*, *quespel*, *lespen*, *lest*,

messe, messelike, questinghe, smesse, twest, vesch, weste (praet.);

c. zelfs in woorden waarvan de volgende syllabe eens *i* of *j* heeft gehad: *decke* 'dikwijls', *destel, hette, jecht, crebbe, leppe, lest, melde, plecht, rebbe, sebbe, ghewechte, welde* 'wild', *ghewellich, wesschen* 'vegen',

ook in *hi set*;

d. vóór *n* (vgl. § 15 Opm. 1):

in sterke ww.: *begennen, benden, drencken, dwengen, ontsprengen, sengen, sencken, stencken, venden, wennen,*

voorts: *bennen, blent, denc, gender, henderen, kennebacke, kent, lende, men, menderen, prenche, sen, gesende, twentich, wenter.*

Dgl. vormen met *e* i. pl. v. *i* komen het meest voor in het Oostvl. en in het Limb.; ook in het Brab. zijn ze niet onbekend.

OPM. De vorm *legghen* voor *ligghen* is Hollands.

Aant. Materiaal: V.H. p. 44 vv., Jacobs Mvl. p. 84 v., Franck Limb. p. 505, Kern L.S. §§ 30-32, Holmberg p. 36 v., ZWBr. pp. 171, 184 v.; Moors p. 385 vv..

Holl. (*i*): Kaetspel p. LXXIII; Emonds p. 44. *Decke*: later Limb.: TLJ § 20, L.S. § 30; *lecht* 'lux' meestal in het rijm: Mnl. W. 4. 466.

Het is niet zo zeker dat spellingen met *e* voor *i* op een open en ongespannen articulatie van de *i* wijzen; dgl. vormen komen bijv. reeds in het ohd. (zgn. *a*-umlaut) voor: *bleh, scef, wehsal*, frk. *westa*, bij Tatian: *messalīh, giwesse, weht*. J. Franck, *Altfrank. Gr.* (Gottingen, 1909), § 19. Dan oostelijke invloed in de mnl. spelling? Persoonsnamen op -held, -lend, -swend (2de lid, met *e* voor *i*) te Gent (reeds 11de eeuw) G. Nk. blz. 565, in appellatieven (simplex) 566.

OPM. Holl.: Tiemeijer § 59, vooral Heeroma p. 14. Ook Wvl.

6. uit (*i* < *ü* < *ǔ*) *ö*: *derst*.

§ 10. *a*. In het Westvlaams komt, reeds in de 13de e., *e* i.pl.v. *o* en wel vóór *r* + cons. voor in: *bern* = born 'bron', *berste* 'borst', *berstel* 'borstel', *derst* 'dorst', *herken* 'luisteren', *hem merghen* 'zich verheugen', *sperte* 'tralie', *sterte* 'keel', *sterten* 'storten', *versch* 'vorsch', *verst* 'koude', *vert(ich)* 'rot', *vrecht* 'vrees', *werde* = worde 'praet. conj. v. *werden*', *werst* 'worst', *wertel* 'wortel'.

Die *e* is uit *i* vóór *r* + cons. ontstaan (§ 8); de *i* zelf is de inguaeoonse ontronde umlaut van *u* (§ 39). Sporadisch

dringen enkele dezer vormen door tot in Brabant. In W.-VI. zijn secundaire vormen met $a < e$ ontstaan (§ 2 Opm. 1).

b. Ook wel als inguaeonisme (nl. ontronde umlaut of palatalisatie van $\ddot{u}$, waarnaast $\ddot{o}$) is $\ddot{e}$ op te vatten in: *helde* 'hulde', *sende* 'zonde', *verdeldelike* 'geduldig', VI. *hendert* 'honderd', Holl. *bregge* 'brug', *cleppel* 'knuppel', *crek* 'kruk', *pet* 'put', *reg(ghe)* 'rug' (§ 19 en Opm. 2). Vgl. overigens $i < u$ § 35 Opm. 2. Ontronding te Leuven: § 54 A.

Aant. a) Ts. 66, 194 vv.

b) *helde* Belg. Mus. 6. 194 = Wmnl. (Mnl.W. 3. 618); *sende* Mnl.W. 7. 966 (Mask. 1030, 1199 r.; Ferg. 1904; IV Mart. 24 r.; Rose 4369 Brab. hs A; ook ww. *senden*? Rincl. 1003 r.); *verdeldelike* Franck p. 41; *hendert* Gent? 1339, Jacobs Mvl. p. 146; *bregghe* enz. Schönfeld § 46, Leiden 1391 *crec* 'kruk', *stienbreg* Leidse Stadsr pp 44, 45 Oudenaarde a^o 1415 *ep* (1 ×) 'op', blz 239

Rijmen i (e): u in Limb.: Veld. III, 189.

In TLJ § 30. 5, § 44 staan: *vlecht* 'vlucht', *resten* × *rosten*, vgl. ald. *Gede* = *Gode*, *gheleft*: imper. v. *gheloven*. Limburg 1278 *der Scusitter* = (schoen)zutter 'naaiër' (lat. *sutor*) Oudenbiezen p. 164, vgl. ald. 133 *den heyesten* (= hoogste, hd. hochste?) paght.

7. naast *ie*: *hi vel*.

§ 11. In enkele woorden staat e naast *ie*: *helt* (praet. v. *houden*), *henc* (: *hangen*), *vel* (: *vallen*), *venc* (: *vangen*), *vrent* 'vriend'.

Die vormen schijnen Holl. en Noordoostelijk te zijn (Vorml. § 62; *helt* komt sporadisch ook elders voor).

Aant. *helt*: vroegere verklaring: $\ddot{e} < \bar{e}$ ($> ie$), thans: ablaut, zie nader Fr. van Coetsem, *Das System der starken Verba...*, 1956, p. 62 vv., (Med.NA, Letterk., NR 19, 1); *vrent*: Mnl.W. 9. 1335 vv. (Holl. en noordoost., alsook de geronde bijvorm *vrunt*, terwijl *vreent* ook bij Stoke en de sterk zuidholl. gekleurde Froissart 1 voorkomt).

B. Uit $\ddot{e}$ ontstaan.

§ 12. 1. $\bar{e}$ in open syllabe: *eten*: § 50.

OPM. Rekking wordt ook aangetroffen vóór sommige cons.: *eelst*, *eelsbroec*, *weelc*, *gheelden*, *sees*, *-meesse*, *beest* 'best'. Zie ZWBr. inz. p. 170 vv.

§ 13. 2. $\check{a}$ vóór r + cons.: *darde*: § 2, § 10.

OPM. Vóór r + cons. is e ook gerekt tot $\bar{e}$: § 52.

Het is zeer de vraag of *e > ie* vóór *r + cons.*: *wierken* (veeleer *i > ie*, vgl. Aant.).

Aant. De overgang *e > ie* (voor zover niet veeleer van *i* dient uitgegaan!): *wierken* (Mnl.W. 9. 2276), *verwiert* 'verward' (Mnl.W. 9. 336), *hierde* 'herder' (V.H. p. 114) schijnt in het O. en N.-O. gelocaliseerd te zijn; *wierd* 'hospes' en enkele vormen in de Vl. Rkr. alleen (V.H. p. 114): vgl. hiermede in het Oostvl.: Hoebeke T.e.T. 4. 75 en verder § 73a.

Over umlauts-*e + r > i* in Limburg: Veld. III 118, I 68.

3. *ǒ* voor *r + dent.*: *dorde*, of *r + cons.*

§ 14. In een aantal woorden is *ě* vóór *r + tautosyllabische* dentaal *ǒ* geworden in Noord-Brabant vooral, maar men leest ook dgl. vormen in Zeeland, Zuid-Holland, minder vaak in Noord-Holland, sporadisch in Limburg, Utrecht, Gelderland en Overijssel.

Die woorden zijn: *dorde* 'derde', *gors* 'met g r a s begroeid aangeslibd land', *Korsemis* 'Kerstmis', *porssen* 'persen', *vorsch* 'vers', *vorsche* 'uiterwaard', *vorsten* 'uitstellen'.

Ook *borch* 'berg', *dworch* 'dwerg', *norgent* 'nergens' komen wel eens in Wvl. maar vooral Holl. werken voor.

Enkele sterke werkwoorden van klasse III (Vorml. § 58 c) vertonen, veelal in Holl. bronnen, *o* voor *e*, hoewel hier ook aan assimilerende invloed van het participium praeteriti kan gedacht worden (vgl. *geven*: *gegeven*, *vallen*: *gevallen*, *vangen*: *gevangen*, enz., Vorml. §§ 60-62): *bornen* 'branden', *borsten* 'barsten', *storven* 'sterven', *verborghen* 'verbergen', *verworren* 'verwarren', *verworven* 'verwerven', *worden* 'werden', *worpen* 'werpen'.

OPM. 1. In *wors* = *wers* 'slechter', *worstelen* zal de *w* wel de oorzaak zijn van de ronding van *e* tot *o*. Ook in *woch*, *och* 'weg', Vl. (in samenstellingen; § 27 Opm.).

OPM. 2. In *borst* = *berste* 'gebrek', *dorschen* = *derschen*, *torden* = *terden* 'treden', *tornen* schuilen oude ablautsvormen.

Aant. Hoofdwerk: B. van den Berg, *Oude tegenstellingen op Nederlands taalgebied* (Leiden, 1938), pp. 84-86, 89; voorts W. de Vries in

Ts. 28. 1909. 221-258. Bij de lijst uit v.d. Berg, nog: Hulst 1399 *storne* = *sterne* 'ster' (Drap. II 711. 14 en 20).

Borch. Epis. Troyen 10826, Alex. 9. 23, Clerc lage Landen 109, Floris 125; *dworch* Clerc 9; *norgent* Lijd. J. 16 (Holl.), O.T. 66 r. (hs Leiden 337).

Nog: Gent 1386 *Handworpen* 'Antwerpen' LSVI. p. 17.

De st. ww.: V.H. § 35 en Mnl. W.s.v.

De vorm *worden* is vnl. VI. en Holl. en eerder jong; een oude attestatie is Aardenburg 1350 (Drap. I 49. 20, 29); *worpen* passim (Mnl.W. 9. 2816; v.H. § 35); Holmberg: *wúrpt* 101, TLJ § 14 (dus Oost-Limb. Rijns); Brugge 1285 Drap. I 462. 7, 1325 Memoriaal p. 110.

OPM. 1. *wors*, *worstelen* Mnl.W. 9. 2307 en 2818; Schönfeld § 53; *woch* Jacobs Mvl. p. 62; Gent ca. 1240 *wochwesinge* (= weg zijn) Vmap 27. In Brabant: Anderlecht 1300 *bi den woghe, van den steenwoghe, in den steenwoch* (AEB 76. 11). Vgl. § 57.

OPM. 2. W. de Vries Ts 28, 221 vv.

4. *i*: *hilpen*, *sinden*, *mit*.

§ 15. Evenals er woorden met *ě* voor *ĩ* bestaan (§ 9), treft men ook vormen met *i* uit *e* aan, nl.

a. enkele st. ww.: *ghilden*, *hilpen*, *scilden*, *swillen*, *ontfichten*;

b. veelal vóór *-n*: *ghedinken*, *Inghelant*, *inckel*, *kinnen*, *pinsen*, *prinden* 'prenden, nemen, Fra. prendre', *rinte*, *sinden*, *tinte*, *vinster*;

c. vóór *-s*: *ghisteren*, *nist*, *nistelen*;

d. in: *ic bim* = bem 'ik ben', *ghericht*, *him* = hem (pron. pers.), *ligghen*, *littere*, *mit*, *pilgrim*, *richtere*, *silve*, *slicht*, *spil*, *swilc*, *vercrichten*, *wilc* = welc, *wit*, *wittelijc*.

Dgl. vormen schijnen vooral in Brabant, ook wel in Holland (*mit*) en verder oostwaarts voor te komen, hoewel sporadisch ook in Vlaanderen.

De oorzaak van de wijziging zal in al die gevallen wel niet dezelfde zijn.

OPM. 1. Vóór *n* + cons. d.i. meest *-s* en *-d* (nooit vóór *-nn-*) komt ook *ei* voor: *deinken*, *einde*, *elleinde*, *heinxt*, *meinsche*, *peinsen*, *veinsen*, *veinster*, *Floreins*. Dit schijnt vooral Brab. te zijn maar komt ook in Vlaanderen voor (vgl. § 9 d).

OPM. 2. In ind. praes. 3de sing. komt in het Limb. umlaut voor bij sterke ww.: *hi brict, sprict* (vgl. Vorml. § 49 d); ook in imperatief *nim, ghif*.

Aant. ZWBr. pp. 171, 185; Jacobs Mvl. pp. 40, 61 (zelden); TLJ § 13; Tille § 14; Holmberg pp. 27, 31; L.S. §§ 20, 26; materiaal ook bij V H p 42 v, p 254, Ts 3 121 v, Franck § 132 Willemyns Brugs, blz 262 v v Bij de st. ww. kan men denken aan invloed van de 2de en 3de pers. ind. praes. sing. (*hi ghilt*, met umlaut; vgl. Vorml. § 49 d); *n* en *s* schijnen mouillerende invloed te hebben (voor *s*, vgl. § 3 Opm. 2).

Littere: invloed van Lat. *littera*; *spil* (bij Hild.): Duitse of oostel. invloed?; - *nist*: Stoke 8. 301; *nistelen*: MLoop 4. 2186 (: *ristelen*); - *gericht* Brussel 1452 (Mnl. Lb. p. 225); *ligghen*: Brugge 1288 (Drap. I 367. 32; vgl. § 9 Opm); *mit*: Brussel 1399 (Martens p. 35), 1406 (p. 43), Noldus L.B. 28. 82 (Loon, Tongeren), ook vaak Holl., - uit bijtonigheid?; - *richtere*: Brussel 1402 (Martens p. 26), Antwerpen 1292 (Mnl. Lb. p. 236, art. 63 vv.): umlaut van *e*?, vgl. § 6 b), *silve*: L.S. § 26; *wilc, swilc*: Holmberg p. 36, Brugge 1288 (Drap. I 367, 4), Noldus 28. 82, Tille §§ 14, 24, Wvl. OMO pp. 444, 470 (Gloss.), Jacobs Mvl. p. 98: vgl. os. *hwilik* en overigens Polomé RBPH 34. 479 v. - nog *bedisside* Aardenburg 1350 (Drap. I 53. 18); *hilft* 'helft' Oudenaarde (Jacobs Mvl. p. 41, - p. 61: *quitste, slichten, sisseren*); *himd* 'hemd' (in Brussel thans met /y/): Brussel 1419 *hymden* (Brab. 254), Diest 1389 *de hymdoen* (322), 1488 *hymden* (340).

OPM. 1. Franck § 58; V.H. § 61; TLJ § 13, Tille §§ 8, 13; Tiemeijer § 49 (Brab. copie heeft steeds *ei*); Daniels p. 150 (Noordholl. hs A: *onghevensden, ghepense*). Vgl nog: Ieper 1327 *veinsteren* (Stadsr. 871. 34, 872. 1), Gent 1288 *elc meinssche* (Gent. Stadsf. p. 391), 1374 *smeinschen nootdurst* (Drap. II 540. 14); Tienen 1377 *tusschen heyn* 'hen' (Martens p. 229).

OPM. 2. TLJ § 20.

5. ě > ů: hulpen, hun.

§ 16. Vóór /+ cons. wordt ě in een paar woorden wel eens *u*, en wel vanaf de tweede helft der 14de e., wel het vaakst in Brabant, ook in Holland, minder in het Vlaams: *gulden, hulpen, hulte* = helte 'gevest van een degen', *sculp, spul, stulpen, sulver, overtullich, wulp*; na /: *blusscen*;

zo ook vóór -*n*: *hun, sunte*: vooral oostelijk maar ook Holl., evenals *vruunt* (waarvoor misschien een andere verklaring: vgl. § 70 Opm. en § 71); - nog in *nummer* (*meer*): oostel.; *trucken* (Vl. vooral; oude ablaut?).

Aant. *blusscen*: passim; *gulden*: Mnl.W. 2. 1204 (Lancelot), V.H. § 40 (Torec, Velthem); *hulpen*: Mnl.W. 3. 312 (Brab. en Lanc.); *hulte*: Mnl.W. 3. 318 (Lanc., Wal., Parth.-fr., dus Vl.); *sculp*: V.H. § 40 (Ovl. Ged., MLoop); *spul* ib. (Wvl.?); *stulpen* ib. (meest Vl.); *silver* meest Holl 15de e. (Daniels I p 177, Kaetspel p. LXXIX); *overtullich*: V.H. § 40, ZWBr. p. 73; *wulp*: veeleer jongere vorm (Mnl.W. 9. 2131); *hun*: Vorml. p. 39, 42; *sunte*: V.H. p. 66; *vrunt*: Mnl.W. 9 1335 v.; *nummer*: Mnl.W. 2330; *trucken*: Jacobs Mvl. p. 62, V.H. § 40.

ĭ

Spelling en Klankwaarde

§ 17. *a*. Korte *i* wordt doorgaans *i* geschreven.

OPM. In de 13de e. (misschien nog wat later) ook wel *j*: *jnt* 'in 't', *tujst* 'twist': (om de *i* van *n* en *w*, gespeld *uu*, te onderscheiden); in de 15de e. ook wel eens *y*: *bynnen* 'binnen', *wynninge*.

b. Omtrent de uitspraak (gesloten en gespannen *i*, zoals thans in het Brabants, of open en ongespannen, zoals in Vlaanderen) is niets met zekerheid te weten.

Aant. *a*: over *y*, zie TLJ § 18, 4°; Tille § 19; Limburg 1310 *sbyschoeps* (Cijnsboek Biezen-Bernissem, Rijksarch Hasselt no. 444, f 19 r°); Gent ca. 1240 *yemene* Vmap 5. Zie ook § 66 Opm. 2, § 69 *a* A

Wijzigingen

A. *ī* ontstaan uit.

§ 18. 1. uit *e*: *hilpen*: § 15.

2. uit *u*: *pit*.

§ 19. Als inguaeonisme is de *ī* te beschouwen die uit *u* /*yl*, umlaut van *u* /*ul*, is ontstaan: *brigghe*, *dincken*, *dinne*, *hil* 'heuvel',? *clippel* 'knuppel', *cricke* 'kruk', *pit*, *ric* 'rug', *sille* 'drempel', *stick* 'stuk'. De gewone mnl. vorm is *brugghe*, *duncken*, *dunne*, *crucke*, *putte*, *rucge*, *stucke*.

OPM. 1. Die vormen treft men aan in West-Vlaanderen, Zeeland, Holland; sporadisch ook te Gent, zelfs Antwerpen en verder zuidwaarts in Brabant, hier misschien als Vlaamse expansie. Vgl. § 10 *b*, § 54.

OPM. 2. Bijvormen met *e* zijn in Holland te vinden (§ 10 *b*).

OPM. 3. Van gelijkaardige formaties als *ghelucke*, *nutte*, *scudden* 'beschutten', *vullen* zijn nog geen vormen met *i* of *e* ontdekt.

Aant. Het beste overzicht bij Schonfeld § 45; voorts Franck § 35, Jacobs Mvl. p. 154 v.; M. Gysseling in Top. Dial. 18, 76 vn. 2.

OPM. 1. Verbreiding in Holland: Heeroma p. 12, Tiemeijer §§ 103, 105; in Brabant: ZWBr. p. 190.

Verder materiaal: Gent 1288 *sCravenbrigghe* (Gent. Stadsf. p. 392); Gent 12de e. - *skitte* (= schutte) enz.: G. Nk. 567 v.; Oudenaarde 1300 *stic* T.e.T. 1. 123, 1338 *sticken* (Drap. I 270. 12); Mechelen 1286 *sticken* (MedVA 1942, 132), Antwerpen 1304 *sticken* (MedVA 1933, p. 334). Gemelde Vlaamse (schrijftaal-?) expansie betreft dus vooral (maar niet alleen) het woord *stick*.

Rijm *i:u* in Limb.: Veld. III 189.

OPM. 3. Ontronde vormen zullen wel bestaan hebben (vgl. Hoofst Granida v. 188 *beschelt* 'beschuldigd': *quelt*) maar werden in de (Frankische) schrijftaal niet geduld: v. Loey in Mélanges F. Mossé (1959), 463 en Palatal. Top. Dial. 35 (1961), 150 v., T.e.T 16 (1964), 178.

3. uit *ie*: *vrint*.

§ 20. Door verkorting uit *ie* is *i* ontstaan in: *vrint* (vgl. § 11), *licht* 'lux'; naast *helt*: *hilt* (vgl. § 11).

OPM. Door verkorting is *i*, ook gespeld *y*, ontstaan uit het prefix onl. *gi-* (> *ji* > *ī* > *î*): *y mac*, *y sont*, *idaen*, die in het kustmnl. voorkomen naast gewoon mnl. *ghe-*: *ghemac*, *ghesont*, *ghedaen* (Vorml. § 52 Opm. 2); voor *i* > *ə* > *a*, vgl. § 97 *e*.

Aant. *liecht* vooral, doch niet uitsluitend, oostelijk (Mnl.W. 4, 466).

OPM. *gi-*: Hol in Ts 60. 261, 61. 161. *le-* voor *ge-* nog sporadisch in de 15de e.: Winoksbergen 1455 *iewand* Drap. 2e p. I 520. Gespeld *y = i* reeds Brugge 1277 *yvarwed*, *yreed* Oork. Brugge. p. 33. Calais 1293 *jegharwet* 'gelooïd', *jesmout* 'gevet', *ze-jewand* 'want', reeds 1119 *Steniewerca* (met *lje/?*), St-Omaars 1293 *Quadiebur*: M. Gysseling in Stud. Germ. Gand. IV (1962), 14.

B. Uit *i* ontstaan.

§ 21. 1. *ē* in open syllabe: *schepe*: § 50.

§ 22. 2. ě: *schep*: § 9; voor *r* + cons.: § 8.

3. *u*: *busscop*, *rudder*.

§ 23. In de omgeving van labialen, van *l*, *n* en *r* vindt men sporadisch *u* voor *i*: *busscop* (meest Vl.), *ducke* (oostel.) 'dikwijls', *gulde* (veelal in Brab., doch ook Holl.), *jucht* (Vl.), *lust*, *lucht* 'lux' (Vl.-Brab.), *plucht* (Vl.), *Puppijn* = Pippinus, *rudder* (Vl.), *beruspen* (Holl.), *andersoens* (d.i. -sun-s, Vl.).

Vast is *u* in *sulc* (Vl.; in Brab.: *selc*), *tusschen*.

OPM. 1. In enkele vreemde woorden wordt *i* vóór *r* soms *ie*: *cierkel*, *mieracle*, *tierant*, *viertuut*, *fiermament*. Is dit bedoeld als een aanduiding van de gesloten articulatie van *i*, of van rekking vóór *r* (vgl. §§ 2, 13 Opm.)?

OPM. 2. Rekking van *i* is wel aan te nemen (vgl. §§ 3 Opm. 3 *b*, 12 Opm., 67 Opm. 2) vóór:

-*n* + cons.: *twiintich*, *wijnd*, *bienden*, *sciensendaeghe* 'Sinksen, Pinksteren',

l + cons.: *wielg*, *wigiellen*, *Diilbeke*,

-*ch*(*t*): *lichtmesse*,

-*k*: *steenbieckelere*,

-*s* (+ cons.): *kiest*, *overmiidst*, *siister* 'sister, een maat'.

Dgl. rekking komt, vnl. in oorkonden, nog wel meer voor in Brabant en in Limburg.

Aant. Materiaal: V.H § 40, Franck §§ 49, 63, Oudenaarde blz. 206. *jucht*. Franck § 63 denkt aan invloed van *jucken*; *lucht*: ook Mnl.W. 4. 466 vv.; *andersoens*: Memoriaal p. 126; *argelust* Woluwe 1339 (Martens p 87), nog Poperinge 1344 int *begunnen* (Drap III 142 12) Willemyns Brugs 272, *rudder* Nk III 2 (Brugge).

Sulc: in W.-Vl. nog *swilc*: Vorml. § 43; *twisken*: Leiden 1427 (Mnl. Lb. p. 273).

OPM. 1: V.H. § 75.

OPM. 2: Zwbr. p. 170 vv.; Oudenaarde blz. 209 vv.; Vangassen in Top. Dial. 26. 61 v.; Franck Limb. p. 504, V.H. § 8; Holmberg p. 22; Tille § 20. Een spelling *kijnd*, *wijnd* enz. wijst op Gelders, West-Overijsels, Utrechts, Noordoostbrabants (in beide laatste thans met diftong): v. Loey MedV A 1959, 431. Utrecht 1420: *verdrijnken*, *runc*... Veen-Berg p. 22.

Ö

Spelling en Klankwaarde

§ 24. a. Korte *o* wordt doorgaans *o* geschreven.

OPM. In de 13de e. treft men nog wel eens de oude spelling *u* aan; het is echter niet steeds zeker of met die *u* een klank /u/, /o/ of zelfs /y/ wordt bedoeld.

b. Omtrent de uitspraak (gesloten of open) is niets met zekerheid te weten.

Wijzigingen

A. *o* ontstaan uit.

1. uit *o* en *u*: *dochter*, *tonge*.

§ 25. a. In het mnl. is *ö* uit een oudere (owgerm.) *ō* of *ū* (d.i. /u/) (§ I Opm.) ontstaan. Sporen van dat verschil zijn in de rekking in het oostmnl. en langs de kust te bespeuren (§§ 78; 61 Opm. 1); in de kort gebleven vocalen schijnt uit de mnl. spelwijzen geen verschil meer te bestaan (hoewel onze hedendaagse dialecten en het A.B. soms nog *ó* = *ū*, bijv. in *tong*, en *ò* = *ō*, bijv. in *dochter*, deels mede onder invloed van andere factoren, uit elkaar houden).

a. *ō* uit owgerm. *ō* in: *bloc*, *dochter*, *God*, *hof*, *hoppe*, *clocke*, *osse*, *pot*, *rogge*, *scot*, *stoc*, *volgen*, *volc*, *vos* enz., alsook in p.p. der sterke ww. klasse III 2: *gheholpen*, *ghetrocken*, *ghedolven* (Vorml. § 58 c);

β. *ō* uit owgerm. *ū*, nl. vóór gedekte nasaal: *bonden*, *ghebonden*, *si droncken*, *ghedroncken* (en zo steeds in ind. praet. pl. en p.p. der ww. van klasse III 1; Vorml. § 58 b), *doncker*, *ghesont*, *hond*, *hondert*, *jonc*, *crom*, *om*, *ons*, *pont*, *tonge*, *vonnes*, enz.;

vóór *r* + cons.: *borstel*, *dor*, *dorst*, *gordel*, *horde*, *hort* 'stoot', *horsel*, *horst* 'struikgewas', *corsene* 'pels', *cort*, *morkelen* 'morren', *storten*, *torre* 'toren', *vorst* 'princeps' en 'nok', *worst*, *wortel* (vgl. § 37).

OPM. 1. In het Limburgs treft men vaak de spelwijze *u* (soms *û*) aan, nl. vóór *n* + cons., maar ook in

andere positie. De klankwaarde is misschien /u/: *dump* 'dom', *gesund*, *hundert*, *iunc*, *sunne*, *gebunden*, *gedrunken*; *buc* 'bok'.

Ook in Brabant komen tot in het begin der 14de e. spellingen met *u* voor *o* voor: *hunderd*, *orcunde*, *umme*, *uns*, *junc*, *crum*. Denkelijk is *u* hier een archaische spelling.

Over de *u* voor *o* in Vlaanderen, zie beneden sub *b*.

b. In West- en Oost-Vlaanderen, ook in Holland (vooral aan de kust) hebben enkele woorden *u* voor *o*: *buc*, *busc* 'bosch', (*bunre?*), *dul*, *dus* (dit ook elders), *drussate* 'drossaard', *brudegum*, *juc*, *crum*, *mul* 'zand', *mussche*, *nuchtens*, *up* (vaak), *sum* 'sommig', *stum*, *sundagh*, *tunne*, *turf*, *vul*, *wulf*, *wulle*; ook de vreemde woorden: *columnne*, *nunne*, *summe*.

OPM. 2.

- a*. *Dos*, *sos*; *locht*, *lost*, *vrocht* 'vrucht' komen zelden met *o* voor, 't meest nog wel in Brabant;
- b*. *brugghe*, *drucken*, *ducht* 'vrees', *duchten*, *cluft*, *vrucht* 'vrees, vrucht', *vucht* 'vochtig' hebben meest *u*, zelden *o* (schijnbaar weer in het Oosten);
- c*. *socht* 'zucht; ziekte', *vlocht* 'vlucht' schijnen ook *u* in Vl. en Holl., *o* in Brab. Limb. te hebben;
- d*. *gonst*, *onst*, *const*, *connen*, *conne*: 't vaakst met *o*. terwijl *u* jonger is;
- e*. nog *cussen* (zeld. *o*), *plucken*, *mussche* (id.);
- f*. verkorting of kort-blijven van eveneens inguaeoonse palatalisering (§ 61 Opm. 1) in Zuidholl. *butter*, *scuttel*.

Aant. *a*. *ó* en *ò*: Schönfeld § 79; over *-or-*: v Wijk in Ts 26, 33 vv. OPM 1: Franck Limb. p. 505; Mnl Gr. § 71, bijv. Lev. Lutg.: meest *u* (ook *o*) *vóór* *u* of *i* der volgende syllabe, anders *o*; ZWBr. p. 186 v.; Holmberg p. 47: *du□l*, *vu□s* 'vosse' dsg., *úp* (dit ook in Aiol, Geld. oorkonden, Zutphen, Kleef); L.S. *iûnger*, *kûnne*, *nût*, *sûnde*, *tûnge* (door Kern § 46 als umlaut opgevat; kan echter een diacritisch teken zijn om de verwisseling van *u* en *n* te voorkomen); Leiden 1417 *tûrfhuys* (Mnl. Lb. p. 273): of een compromis tussen *u* en *o*? Over *u/o* in Limburg:

Moors p. 391 vv. Volgens Venlo § 167 v. *bos, op, tonnen, drosset, bont-, hondert, onse, pond, jong, locht, torf* met /U/, ook met spelling *munde, up* (a. 1477), *summe, gesundert* (maar vgl. ald. ook § 150, a. 1320 *verkughten*).

b. en OPM. 2: Franck § 72 en § 71; Jacobs Mvl. § 56; V.H. § 36 b. Nog: leper 1485 *de vullere* (= volder), *vullen* (= vollen) Drap. 2e p. I 49, 51. Onderzoek van de verhoudingen wenselijk: naar de oudgerm. vormen, naar de mnl. geografische verbreiding, naar de aard van de bron, naar de stijl en taalsoort enz. Sommige vormen schijnen tot een of twee werken beperkt te zijn. Anders dan de umlauts-*u* (§ 19) wordt deze (spontaan? gepalataliseerde) *u* (mediale vocaal) niet ontrond: Top. Dial. 35 (1961), 149.

u voor *o*: palatalisering uit *ō* owgerm. *ū* volgens V. Haverbeke Oork Brugge p 22 v, uit ogm [ū] Oudenaarde blz 226 vv, terecht ook Willemys Brugs 130, Taeldeman Top Dial 183, blz. 45. Voor *o/u* (bv *brocge*) zie overigens G Nk 567

Brogge: met *o* Leuven 1383 (Brab. 591), Zoutleeuw 1461 (845), 1472 *brogge, broegge* (847), 1476 *om broggen daer af te sagen* (849) (vgl. 1368 *tosghen* 'tussen'; 833); ook Mnl.W. I 1463. Limburg 1320 *tosscen, broge*, 'brug', *stogken* 'stukken' (Oudenbiezen p. 96, 133). *Vucht*-hierheen gebracht wegens *u/o*, hoewel de oorsprong (< owgerm. *ū*) een andere is.

Nog *o/u bescodden, holpen* (subst en inf), *mōdde, notten, pot, solder, sostere* (= zuster), (ver)vollen Moors 392 v (*Ver*)vollen staat misschien onder invloed van *vol*, de overige *o*-vormen (vooral oostelijk) met *o* voor verwachte *i*-umlaut van *u* zijn niet duidelijk

OPM. 2 f. *die buttermaet* 1391 (Leidse Stadsr. p. 6); *scuttel*: Con. Summe 306 (Zuidholl.); *sluttel*: bij C. Vereecken Top. Dial XII, 40, nl. Rose 1919, kan best verkorting zijn, vóór *l* (vgl. *taffel, effen* § 109 b) van een umlautsvorm *sleutel*.

§ 26. 2. uit *ě* vóór *r* + dent.: *dorde*: § 14.

3. uit lange *o*: *blomme*.

§ 27. In enkele woorden is *ō* uit *ô* of uit oostelijk *ō* (waarnaast west. *oe*) verkort: *bonghaert* (: *boomgaard*), *ghi mot* (: *moet*), *wostine* (: *woestijn*), *blomme* (: *bloeme*), *verdommen* (: *verdoemen*), *genoch* (: *genoeg*).

OPM. *Woste* is oostel. voor *wiste*; *woch, och* wordt als bijwoord bij ww. gebruikt (*ochvaren* 'wegvaren'; vnl. VI.; § 14 Opm. 1).

B. Uit ǫ ontstaan.

§ 28. 1. *ō* in open syllabe: *hove*: § 78, vóór cons.: § 79 Opm.

§ 29. 2. *ō* vóór *r* + cons.: *moort*: § 79.

Naast *ǫ* bestaan:

§ 30. 3. *u*: *up*: § 25 *b*; vóór *r* + cons.: § 37.

§ 31. 4. *e*: *derst*: § 10 *a*.

5. *a*: *machte*.

§ 32. Sporadisch komt *a* i.pl.v. *o* voor in: *dach*, *dachter*, *dachte*, enz., § 2 Opm. 4; *machte* = praet. van *mogen* naast *mochte*: Vorml. § 67 en Aant.

Nog niet verklaard is z. zeld. *houndert*, *oup*, *wrouchte* 'wrochte', *mouchte*, *muchte* 'mocht'.

Aant. *houndert* Jacobs Mvl. p 146; *wrouchte* Gent 1280 (v. Lokeren I 894); *mouchte* Vorml. § 67 en Aant., *muchte* GE n° 215 R, MLoop 1. 616, 2563; 2. 4008 v. Oudenaarde (: sterk gesloten *ō*) blz. 219 v.

Let nog op: *brulucht* en enkele andere bij V.H. § 37.

§ 33. 6. *ou*: *ghegouden*: § 96, § 35 *b* Opm. 1.

ǔ**Spelling en Klankwaarde**

§ 34. *a*. Korte *u* wordt doorgaans *u* geschreven.

OPM. 1. In het Oosten, ook wel eens in Holland, komt ook het grafische teken *ǔ* voor.

OPM. 2. Vóór *r* + cons. komt in het Westen in de 14de en 15de eeuw soms ook *ue*, *eu* voor: *cuert*; mogelijk wijst die echter op een gerekte vocaal (§§ 37, 60 *a*).

b. Omtrent de uitspraak (gesloten of half gesloten) is niets met zekerheid te weten.

Wijzigingen**A. *u* ontstaan uit.****1. uit ǔ door umlaut: *vullen*.**

§ 35. Door *i*-umlaut (§ IV) is ǔ uit owgerm. *ǔ*, d.i. /u/ ontstaan: *a*) *burstel*, *burdene* 'last', *busse* 'bus', *drucken*, *durre*

'dor', *ghelucke*, *gulden* 'van goud' (< *guldîn, afl. van *gold 'goud', vgl. beneden Opm. 1), *hulde*, *hulten* 'van hout', *cunde*, *orcunde* (vgl. echter § 25 Opm. 1), *cudde*, *cunne*, *cussen* (ww.), *cussen* (subst.), *lusten*, *mudde* 'een maat', *mulder* 'molenaar', *munte*, *nutte*, *scudden* 'beschutten', *scuttere*, *sturten*, *stubbe* 'stof', *sunde*, *sunderling*, (? *sunne* 'zon', vgl. § 25 b), *tuchter* 'vruchtgebruiker', *vluchten*, *vlugge*, *vruchten* 'vrezén', *vullen*, *wullen* 'van wol'.

Behalve van *gulden*, *hulde*, *hulten* (dus vóór -l + dent.) komen van de andere woorden min of meer vaak ook vormen met *o* voor (vnl. Brabants en verder oostelijk); de *o*-vormen zijn in de meerderheid bij *borstel*, *bordene*, *bockinc*, *conde*, *condich*, *scottere*, *sonderling*, *storten*, *tochter*. Van *ghelucke*, *nutte*, *scudden*, *stubbe* schijnen geen *o*-vormen voor te komen.

b) Ook in de volgende éénsyllabige woorden (die eens in de flexie een *i*-uitgang hebben gehad) kan *u* door umlaut (in de casus obliqui) zijn ontstaan: *burch*, *burst*, *ghedult*, *cunst*, *cust* 'kust, het kiezen', *lucht*, *lust*, *nootdruff*, *scult*, *sucht* 'zucht; ziekte', *tucht*, *vlucht*, *vrucht* 'vrees; fructus'. Daaronder vaker met *o*: *borch*, *borst*, *const*, *tocht* (*locht*, *lost*, *nootdroft* of *noottorft*, *socht*, *vlocht*, *vrocht*) (vnl. Brabants en verder oostelijk).

OPM. 1. Doordat *-old-*, *-olt-* tot *-oud-*, *-out-* is geworden (§ 96), doch vóór *í* geen *o* maar *u* (d.i. *ũ* > */y/*) (§ IV) optreedt, wisselen af: *ghedout*: *ghedult*, *gout*: *gulden*, *hout*: *hulten*, *menichfout*: *menichvuldich*, *scout*: *scult*.

OPM. 2. Kustmnl. bijvormen met *i*, *e*: § 19.

Aant. V.H. § 36; Franck § 71 v.; Jacobs Mvl. § 75; ZWBr. p. 72 vv.; L.S. § 46; TLJ § 30.

sunne: Brugge 1277 *des zoenendaghes* (Drap. I 350. 17) 1303 *zundaghes navens* (ib. I 537. 15), Franck § 72 (Maerlant).

Umlaut of rekking in: Mechelen 1291 *met voentnesse* (MedVA 1942, 146).

OPM. 1. Brussel 1485 *hulten pijleren* (Brab. 193, nog 223), Leuven 1409 *holtene scotelen* (605). Bevreemdend is Brussel 1463 *aen sulte botere* (Brab. 213; analogie naar *houten*: *hulten*?, of gerond uit *selten < *saltijn?, of adjectivering van *sulte* 'pekel'?)

§ 36. 2. uit *ǔ*: vul: § 25 *b*.

3. uit *ǔ* vóór *r* + cons.: *burch*.

§ 37. Vóór *r* + cons. is owgerm. *u* (behalve tot *ö* geworden:

§ 25 $\alpha \beta$), ook tot *u* gepalataliseerd. Dgl. vormen leest men vooral in Vlaanderen, vaak te Gent; spelling is meest *u*, ook wel eens *ue*, zelden *eu*: *burgh*, *burne*, *buerstel*, *durre* 'dor', *durren* = dorren 'durven', *durst*, *hursel*, *hurst* 'struikgewas', *cursene* 'pels', *curt*, *murkelen* 'morren', *tuerve*, *turre* 'toren', *vurst*, *wurm*, *wurst*, *wurtel*.

OPM. 1. Sommige van die vormen kunnen ook door umlaut (§ 35) verklaard worden.

OPM. 2. De *u* kan ook uit *ö* zijn: *durste* 'audebat', *urs* = ors 'paard, ros', *murdenare*, *surgelike*, *scurse*.

Aant. Vgl. Jacobs Mvl. § 73; Oudenaarde blz. 234 vv.; *deurste* Sp. Hist. (Mnl.W. 2, 359); *veurst* 'nok' Mnl.W. 9, 1160 v. (Kil., Inv. Brugge a^o 1401). Oork. Brugge p. 63 v. Vgl. 's-Hertogenbosch 1399 *van gelduerp* (Brab. 494) en Venlo § 17, p. 46.

4. uit *ě*, *ĩ*: *hulpen*, *rudder*.

§ 38. Korte *u* is, onder invloed van *l*, *n*, *r* en labialen uit *ě* (nader § 16) en *ĩ* (§ 23) ontstaan in: *blusscen*, *guiden*, *hulpen* enz., *busscop*, *gulde*, *rudder*, enz.

B. Uit *u* ontstaan.

§ 39. Bij enkele woorden is de umlauts-*u* (§ 35 Opm. 2) in de kustdialecten *i*, *e* geworden: *pit*, *stick*; nader §§ 19, 10 *a*.

Aant. Grafieen waaruit rekking (vgl. § 3 Opm. 3 *b*; § 12 Opm.; § 23 Opm. 2) van *u* moet blijken zijn zeldzaam en onduidelijk: zie *geluuc* in Vad. Mus. 1, 394, 10 (= Hulth. hs, Wmnl. Brab.); te Beigem 1545 *huultenvelt* (afl. v. *hout*): J. Lindemans, *Brab. pln.*, VII Beigem (Leuven, 1937; Toponymica II, 7), p. 23, n° 68; vgl. 1512 *van eenen huyltenen raeyde* (Eigen Schoon & De Brabander, 1939, 270).

Hoofdstuk II. Lange vocalen

a

§ 40. In de nnl. lange *a* (*vader*, *slapen*) zijn twee in oorsprong verschillende vocalen samengevallen: 1. $\bar{a}$ is, in open syllabe, gerekt uit korte $\check{a}$: *vader* (vgl. 1. *pater*), *maken* (hd. *machen*), *water* (hd. *Wasser*), *dagen* (plur. v. *dag*); wanneer, tengevolge van syncope van de vocaal der volgende syllabe, die *a* in gesloten lettergreep kwam te staan, bleef hij gerekt: *ik maak* (< *make*), *'s anderendaags* (< *-daghes*); - 2. $\hat{a}$ is van ouds lang geweest en geleidelijk uit æ (§§ II, III) ontstaan: *slapen* (vgl. got. *slêpan*), *daad* (got. *dêps*), *jaar* (got. *jêr*).

De eerste *a* (*vader*) is de zgn. gerekte $\bar{a}$, de tweede is de zgn. lange $\hat{a}$ (*slapen*). Fonetisch is er thans in het A.B. tussen beide vocalen geen verschil, etymologisch echter wel; in de mnl. periode waren beide vocalen in (althans Oost-) Limburg en misschien in West-Vlaanderen, zeker aan de kust, nog verschillend: in het gebied daartussen waren ze samengevallen.

Spelling en Klankwaarde

§ 41. *a*. Zowel $\bar{a}$ als $\hat{a}$ worden gespeld:

1. in g e s l o t e n syllabe: *a* (13de e. -begin 14de e., in Limburg nog wel later), - *ae* (reeds in de 13de e., meest verspreide spelling), - *ai* (reeds eind 13de e., maar vooral in de 15de e., vnl. in Holland, Gelderland, Limburg, ook in Brabant en O.-VI.): *jar*, *jaer*, *jair*, *raet*, *rait*, *gemakt*, *ghemaect*, *ghemaict*.

2. in o p e n syllabe: meest *a*, zelden *ae*, *ai* (vooral 15de e.): *maken*, *slapen*.

OPM. Spelling *aa* komt zelden voor: *jaar*.

b. In Limburg (en verder noordoostwaarts) is *â* een geronde *ao*-klank geworden (dus verschillend van *ā*).

In West-Vlaanderen klonk *â* (dit zeker vóór *r*): *æ* (ten tijde van Maerlant; vroeger en toen ook /e:/); men mag derhalve vermoeden dat de spelling *ae* + *r* + cons. (§ 43) in het Wvl. en Zuidholl. als *æ* is te lezen. Bij Maerlant rijmen *ā* en *â* op elkaar (vgl. § 2 en Aant.). Ook in Holland was *â* /*æ*:/.

In de middenmoot (Brabant, Oost-Vlaanderen) zijn *ā* en *â*, blijkens de rijmen, samengevallen; in de 14de e. wijzen in O.-Vl. en Brabant sommige grafieën op een uitspraak *ao*.

Aant. a. In *gesl. syll.* enkele *a* nog in de 15de eeuw: Oudenaarde blz. 127, 130 vv. - De oorsprong van *e* en *i* als lengteteken zoekt J. Franck (PBB 27. 1902. inz. p. 400) in os. en ondfrk. schrijfgewoonten van contracties als *vaen* < *vâhen*, *naest* < *nâhisto* (bijv. Onfr. Ps. 56, 3 *hōista*, os. glosse bij l. ambit: *bivâid*: M. Heyne, Kl. andd. Denkm. p. 11, p. 91). Volgens Th. Frings (Zs. f. deutsche Mundarten, jrg. 1921, p. 10) stamt het grafische 'Dehnungszeichen' *i* uit de Franse orthographie, van diftongen uitgaande op *i*, die in het Oostfrans gemonoftongeed waren. Ook zo M. Gysseling, *Het oudste Goederenregister v d. Sint-Baafsabdij te Gent* (1964), blz. 19 en zie nog Dez. over *i* in het Diets te Calais in de 13de eeuw: Stud. Germ. Gand. IV (1962), blz. 12 en 16. De geografische verbreiding van *e* en *i* als lengteaanduiders (*e* in het westen, *i* in het oosten) J. van Cleemput in Album Edg. Blancquaert (Tongeren, 1958) 391 vv.; dez. T. en T. 8, 69: *ae* (omstreeks 1200 nog /a ə/) *aa* is volgens Gysseling Stud. Germ. G III32 een noordfranse spelling (*a*^o 1111 *Athat*, 1119 *Aat*, stad in Henegouwen)
Over *a*, *ae*: ZWBr. p. 22: *a*, p. 19: *ae* (1256-); OMO p. 466 v. (*a*), p. 429 (*ae*); -
over *ai*: v.d. Berg in Ts 65, 57 vv. en 67 (1282-); Oudenaarde p. 143; Leuven ca. 1317 *quaihaer* (Misc. Gessler p. 809); Holland (Brussel?) 1285 *te betailne* (Bijdr. Hist. Gen. 34, 496), 1303-: *jair*, *naist* (Vangassen, Noordholl. Charters, n° 3, n° 8); in open syllabe in Vl.: Jacobs Mvl. p. 31, p. 48 (enkele *ai* vóór *r* in het Oosten van O.-Vl.); - Limburg 1314 *pait* 'pad' (Oudenbiezen p. 133; ook *groit* p. 133, *a*. 1304 *huis* p. 244); - spelling *aa*: in W.-Vl.: Oudenburg 1282 *Maas*, *staan*, *ghedaan* (MedVA 1906, 197 vv.); Brugge 1294 *smoudvul jof aardvul* (Drap. I 487, 1); Aardenburg 1350 *ingaan* (Drap. I 48, 18), *daarin* (29), *een jaar* (49, 28); Ieper 1461 *Vlaamscher* (Jacobs Mvl. p. 48); in O.-Vl.: Oudenaarde 1342 *staat* 2. sg imp. (Jacobs Mvl. p. 48), 1288 *Gilles de raat* (T.e.T. 1. 124); Geeraardsbergen 1443 *dartien jaar* (Drap. II 657, 14), *van de plaatsen* (660, 29); te Antwerpen: 1292 *siin gaars* 'gras', *enghene naarscap*, 1295 *van den gaasthuse*, *clause van saantfliete* (Mnl. Lb. resp. pp. 231 n° 25, 234 n° 50, 222);

te Brussel: 12de e. *Bernerus Kaaz*, 1250 *W. couhaar*, 1253 *M. de holaar*, voorts de plaatsnaam *Aa* (onder St. Pieters-Leeuw: ZWBr. p. 19); te Leuven: 1317 *zaant*, *gaans* 'gans', 1467 *zaalt maken* (Misc. Gessler p. 819 v.);

te Diest: 1307 *aame*, *namaals*, *ghemaact*, *-daaghs*, *staan* (K. Stallaert, Gloss. v. verouderde rechtstermen, s.v. *aame*); in Limburg 1310 *den aart* (= aard, akker) (Oudenbiezen p. 163 v.);

in Holland: 1476 Dordrecht *kaa* 'kade' (Mnl.W. 3, 1087; Bst. 985, 5).

b Limburg, Veld I 237 (I 235 geen *â* *ā* rijm), III 125 v, de overgang van *â* tot *â*^o was in Veldekes taal nog niet voltrokken, Thomas Klein P B B (Tubingen) 93 (1971), 151 v v, 13de e 1275-1310 Maastricht en omgeving *altmole*, *do*, *goen*, *joer*, */it>*, *ovent*, *moend*, *mote*, *stoen*, *stroete*, *swoger*, *tofele*, *Jacob*, *Oken* (= Aken), *Sentervose*, *Cloes*, *ontfoen* (A Kessen, Ts 53, 292 v),

Tongeren 1273 *joer*, *strote*, *do*, *woren* (J. Paquay, Tongers Pachtboek in Med. VI. Top. Ver. Leuven 7, 1931, p. 3-6); Loon 1277: 1 × *worheit* (Mnl Lb. p. 335); Limburg 1280-: vele vindplaatsen in Oudenbiezen passim (*Kersteioen* 'Christiaan', *svoger* p. 86, *begon* 'begaan' p. 130);

14e e.: 1371 in een Tongers register: *joer*, *Capeloens*, *-strote* (L Grootaers - J. Grauls, Klankl. Hasseltsch Dial. p. 173 en p. 72 n. 1); 1340 Roermond *stoen* (Mnl. Lb. p. 344), 1341 Maaseik *woerheyt*, *no*, *stoen* (p. 342), 1361 Hasselt *swoer* (p. 336), 1377 Tienen *woerby* (Martens p. 228); overigens L.S. § 22; Moors p. 372: kaart en p. 379 v.: o.m. *altoer*, *eersomen*, *goven* (Loon 1356: n° 73, 14), *Adoems*, *Cloes*, *Moes* (*Thomaes*), *scoele* 'schaal' (Tongeren 1396: n° 150, 32), *gheroempt*; - Venlo §§ 113, 115 (*ao*-: a^o 1350-);

15de e.: Tongers Getijdenboek (Ts 30, 175).

Niet in het Gelders-Kleefs: Holmberg p. 45; noordoostwaarts: volgens E. Rooth (Niederd. Mitteil. - Lund, 1952 - 8. 62).

West-Vlaanderen: N.v Wijk over gerekte *a*, *e* vóór *r* + dent. in het Wvl. van Maerlant: Ts 30. 1911. 161 vv. 31. 1912. 21 vv.; *e*: in *mēd*, *rēd*, *weel*: Schonfeld p. 283; J. Lindemans: Top. Dial. 19, 257 vv., 318; M. Gysseling in Handel. XXste Ned. Phil.-Congres (Groningen 1948) p. 74; Gent 13de e.: G. Nk. 570. *ā*: *â* in Maerlant's Alex. G. ed. J. Franck p. LXXVI.

Holland: *ē*: zie Kloeke Zs. f. dt. Mundarten 18, 226, Afrik., p. 58.

Brabant: Tienen 1370 *wi sproken* (Brab. 783), Leuven 1388 *metten hoere*, *Cloes*, *Riloer*, *Berloer* (plnn. op *-lâre*; 592), Mechelen 1390 *dat moct* (= maakt, dus ook *o* < *ā*! (683), Zoutleeuw 1478 *aen toeffelen* = tafelen (851), Brussel 1482 *wastelauvent*, *tsauvens*, *gaeuwen* (= gaven), *te mauckene* (203); Herentals 1514 *Baeyens* (= Turnhout 1368 *Boyens* < *Balduin-us*) Med Nk. 28. 1952. 113 v.O.-VI.: Oudenaarde blz. 252 (a. 1329 *jaor*).

Over palatale en diftongische uitspraak (*aa*, *ae*) te Mechelen in de 16e e, zie L. Goemans in Album Prof. F. Baur (1948), I p. 283.

Wijzigingen

A. *a* ontstaan uit.

1. uit *ǣ* in open syllabe: *vader*.

§ 42. In open syllabe is *ā*, reeds vóór de 13de e., uit korte *a* gerekte: *dage* (pl. v. *dag*), *maken*, *vader*, *water*, enz.. Het bewijs dat de klank lang was wordt geleverd door de rijmen (*ā*: *ā*) en door het feit, dat *ā* in achteraf door syncope ontstane gesloten syllabe *ae* wordt gespeld: *hi maect* (< *hi māket*), *Donredaechs* (< *-dāghes*).

In het Limburgs vindt men dgl. gerekte vocaal ook in nietgefleeteerde vormen: *laem*, *ghaef* (§ 3 Opm. 3).

OPM. Het is mogelijk dat vóór sommige consonanten *a* verkort wordt: *hi hat* (< *hātef*) = haat.

Aant. Spelling *ae* van *ā* in (achteraf) gesloten syllabe: Gent ca. 1240 *ghemaent*, *ontspaent* 'lokt' Vmap 19, 57, Gent 1253, *te maenne*, *gemaect* OMO 2, 3, 19; in Limburg eveneens rekking reeds in de 13de e. te oordelen naar de rekking van andere vocalen: Guigoven 1277 *soelen*, *lieden* = geleden, *sieker* = zeker (§ 50 Opm. 2) *deese* (Moors 25, 2, 5, 7, 39). In het Noordwesten is de rekking blijkbaar nog niet doorgebroken: 15de e. *etten* = eten, *wecke* = week (Kloeke Noordoost. p. 50 v., Kloeke Heeft p. 38 en p. 51 vv.): betwijfeld N. Tg. 48, 43.

OPM. Voor zoverre men uit een grafie met het enkele letterteken mag concluderen tot verkorting van een gerekte vocaal voor cons. + *t* in flexievormen schijnen alleen de vormen met *ǣ* < *ē* talrijk en oud te zijn (*hi brect* § 5). Van *ǣ* heeft V. Helten alleen *hi hat* (§ 205, uit Nat. Bl.) en *hi vat* (§ 117: Rein. 2. 6823) opgetekend. In het stadium *ā* > *ō* is ontstaan *dat moct* Mechelen 1390 (Brab 683) Voor *e* en andere vocalen (14e eeuw) nog Willemyns Brugs blz 60, 239 v v, 253

2. uit *ǣ* vóór *r* + cons.: *haerde*.

§ 43. Gerekte *a* is ontstaan uit *ǣ* of *ě* vóór *r* + cons. (vgl. § 2):

uit *a*: *aerm*, *haerde* 'hard', *hi staerf*, *staerc*, *swaert* 'zwart', *taerwe*;

uit *e*: *aerde*, *baergen*, *ghaerne*, *ghaerste*, *bescaermen*, *staert*, *swaert* 'zwaard', *waerde*, *waerc*.

Dit verschijnsel heeft vnl. in W.-VI. en Zuidholl. plaats;

ook in O.-VI. en Antwerpen leest men dgl. spellingen, sporadisch elders.

Vocaalkleur: *ā*, *ae* zie Aant.

Aant. Jacobs Mvl. p. 64 v.; Tiemeijer §§ 190 vv.; Crit. Comm. p. 55; H.H. p. 83; v. Wijk Ts 31, p. 36; v.d. Berg L.B. 36, inz. p. 14; Antwerpen 1309 *waerde* (foto 23 in MedVA 1933).

Vgl., voor de lengte, spellingen als: Ieper 1327 *areme lieden* (Stadsr. II 726, 12), Brugge 1277 *de warepside* = warp 'kettinggaren' (Drap. I 353, 23), 1303 *verarement* (546, 22), 1325 *miin ontfanghere wared* 'werd' (Memoriaal p. 20);

voor de vocaalkleur: de inverse spelling *gherne* = *gharne* 'garen, draad' te Brugge 1282 (Drap. I 365, 16, 24).

Dgl. spellingen laten ons in het onzekere omtrent de vocaalkleur. Een spelling als *areme* (Ieper) kan op /a:/ wijzen; sommigen vermoeden dat *a* tot /a:/ gerekt werd, en *e* (< *e*, *i*) tot /ae:/ (V. Haverbeke, Oork. Brugge p. 53 vv.); anderen menen dat in beide gevallen in het Westvl. en in het Zeeuws het produkt /ae:/ was, maar in het Oostvl. resp. /a:/ en /ae:/; vgl. nieuwoostvl. *doarm* 'darm' (Hoebeke, T.e.T. 4, 63 v.v.).

In Brabant heeft de rekking thans geleid tot een open ongeronde voorklinker (in Brussel /ae:/, bijv. in *arm*, *darm*, *warm*; vgl. § 7 en Brussel 1453 *enen eereborst* 'voetboog, arbaleet', 1482 *der eerm bussen* (Brab. 258, 203).

3. uit *ē* vóór *r*: *begaren*.

§ 44. Uit *ē* (zowel uit *e* als *i* of umlauts-*e* gerekt: §§ 50, 51) vóór *r* in open (en daarna ook gesloten) syllabe is *ā* ontstaan in: *aren* 'beploegen', *bare* 'beer', *daren* (maar ohd. *tarōn*) 'deren', *gare* 'begeerte', ook (*be*)*garen*, *hare* 'leger' en 'haar, pron.' (Vorml. § 28), *maerminne*, *ghenaren* 'voeden', *pare* 'peer', *quaren* 'molen', *scaren* 'scheren', *smare* 'smeer', *spear* 'speer', *swaer* = *sweer* 'schoonvader', *swaren* 'een eed doen', *vertaren* 'verteren', *verwaren* 'verweren', *warelt* 'wereld'.

OPM. 1. Dgl. vormen komen vnl. voor in het Westen (W.- en O.-VI., Holl., ook Brab.), reeds in de 13de eeuw.

OPM. 2. *Baren* 'dragen' gaat wel op een oud *bârôn* (niet *beran*) terug; *hare* 'hierheen' < *here* heeft zijn *a* naar *dare* (vgl. *harentare* 'hier en daar').

OPM. 3. In de ww. met ontleend Frans suffix *-eren* (*jugeren, hanteren*) treft men nooit *a* aan.

Aant. v.H. § 12, Franck § 45, Jacobs Mvl. p. 44, Tiemeijer § 290 vv., § 297 (naar T. is de oorsprong te zoeken in de vervoegde vormen waarin een dentaal op de *r* volgt; - maar hoe subst. *bare, pare, spare* enz. dan verklaard?). *Hare* pron.: Friese invloed Heeroma T.e.T. 16 (1964), 120 v. (niet overtuigend).

OPM. 1. Brabant: Antwerpen 1285 *daren* (Brab. 30), Breda 1354 *daren*, 1406 *begaerde* (120, 130), 's-Hertogenbosch 1335 *in taringhen* (437), 1437 *heermeker* 'met *a* boven heer' (479) waarover (evenals over literae superscriptae) v. Loey Med VA 1959, 429 v.

Tijd: Antwerpen 1285 (zie boven); *begaert: gewart* in hs A, a. 1290, Ovl. (Bwst. 914 A VIII 3) van Lev. o.H. ed. Beuken p. 203.

Over noordoostel. *pare* 'peer', voorts *maal* 'meel' en ald. mnl. *rakenen, laven* (Kampen), *quaken* (dobbelspel), *waerlyck* 'wereldlijk' (Zwolle) telkens met *a* als grafische vergissing voor *e* (*ë* en *ā* lagen dicht bij elkaar: *èè*), zie Kloeke, Noordoost., p. 88.

§ 45. 4. als spelling voor *o*: *baven*: § 76 Opm. 1, § 77 c 2.

B. uit *a* ontstaan.

§ 46. 1. *ē* door umlaut: *hi dreecht*: § 51 b.

2. *o*: *wopen*.

§ 47. In enkele vormen vindt men *o* i.pl.v. *ā, â*: *ghedwoghen* (Vorml. § 61), *wopen* 'wapen, helaas' (in beide rondende invloed van *w*); in Limburg vaak *o* voor *â* (§ 41 en Aant.);

in woorden met *aeuw* staat een wisselvorm met *a* in de auslaut: *bla, blae* 'blauw', *gra(e)* 'grauw', zie § 95.

e

§ 48. *a*. In de nnl. zgn. lange *e* (*benen breken, been, ik breek*) zijn twee, naar hun oorsprong verschillende, *ē*-klanken (sedert de 16de eeuw) samengevallen: *ē* (uit een andere korte klinker *ĕ, ĭ* gerekt) en *ê* (uit ogerm. diftong *ai* gemonoftongeed).

Het verschil tussen deze beide lange *e*-klanken, dat in het A.B.N. van nu niet meer bestaat, kan in vele dialecten nog

gehoord worden: $\bar{e}$ (bijv. *breken, hemel, beter*) klinkt veelal /e:/, doch $\hat{e}$ (bijv. *benen, teken, geen, steen*) klinkt veelal /i:ə/. Op dat historische verschil berustte, in de spellingde Vries en te Winkel, het onderscheid, in open syllabe, tussen *e* (*breken, enz.*) en *ee* (*beenen, heeren, teeken*); aan die *ee* beantwoordt in het Hoogduits veelal *ei* (*Bein, kein, Stein, Zeichen*), in het Engels *o* (*bone, none, stone, token*).

b. In het mnl. ook was tussen beide klinkers een verschil te horen.

De (zgn. zachtlange) $\bar{e}$ was (in de voor-mnl. periode) ontstaan: 1. door rekking uit $\check{e}$ in open syllabe: *wege* (plur. v. *wech*), *spele* (: *spel*); 2. door rekking uit $\check{e}$, umlaut van $\check{a}$ (§ 6) in open syllabe: *beter, esel, beek*, alsook door umlaut van $\hat{a}$ (§ 51 *d*): *greve, gheleeghe, bequeme, treghe, neest* 'naast'; 3. door rekking uit $\check{i}$ (§ 50) in open syllabe: *schepe* (: *schip*), *segel* (: *sigillum*), en in een paar andere gevallen waarover nader hieronder.

De (zgn. scherplange) $\hat{e}$ was door monoftongering (maar vgl. § 58 *b*) uit ogerm. *ai* ontstaan: *steen* (got. *stains*).

c. Bewijzen voor het verschil tussen $\bar{e}$ en $\hat{e}$ vindt men:

1. in het (inz. Vlaamse) onderscheid in de spelling, in open syllabe, *e* voor $\bar{e}$ (*lesen, gheven, breken, beter, esel, schepe, hemel, enz.*) en *ee* voor $\hat{e}$ (*beenen, deelen, ghemeene, teeken, enz.*);
2. in het in het rijm overal tamelijk consequent volgehouden verschil tussen beide *e*-klanken: zelden treft men rijmen $\bar{e}:\hat{e}$ aan als *swêten: êten* (behalve vóór *r* waar ze vaker voorkomen zoals *beghêren: lêren, hêren: dêren*);
3. in het feit dat van woorden met $\hat{e}$ in Zuid-Brabant, Z.-W.-Vlaanderen en Holland vormen met *ie* voorkomen: *stien, briet, hiet*, wat van de $\bar{e}$ nooit te lezen is, en omgekeerd $\bar{e}$ vóór *r* wel *a* wordt (§ 44), wat van de $\hat{e}$ niet gelezen wordt: *bare, ghenaren*.

OPM. De $\bar{e}$ als umlaut van $\bar{a}$ en $\hat{a}$ rijmt overal op $\bar{e}$ (uit $\check{e}$, $\check{i}$, vgl. boven *b*), nooit op $\hat{e}$. Maar bij Maerlant leest men wel rijmparen met $\hat{a}:\hat{e}$, bijv. *drossete: behete* (= drossaard, waarin *-sete*

< **sâtian-*; *behete* = dat. v. *beheet* ‘bevel’ bij *heeten*), *alreneest* ‘allernaast’: *gheest*, *were* ‘eset’: *ere*; daaruit mag misschien afgeleid worden dat Maerlant in de oostelijke, (thans nog open gearticuleerde) umlauts-*ä* een open klank hoorde, waarom hij hem op Wvl. *ê* (dat, blijkens afwezigheid van *ie*-spelling in zijn werken, wel niet zo gesloten was) liet rijmen. Of zijn het bij hem slechts enkele rijmen voor het oog, de ‘misselijke tonghe in bouken’? Veeleer toch umlaut *ä*.

Aant. c 1. VI. spelling *e*, *ee* Crit. Comm. p. 58 v., Kaetspel p. LXXIII, H.H. p. 77; *e*: Jacobs Mvl §§ 34, 43, 44, *ee*: p. 178, p. 182. Maar in de 15de e. wordt die spelwijze niet meer in acht genomen (vgl. echter Oudenaarde blz. 267).

2. Rijmen: Crit. Comm. p 58; v.H. §§ 18, 24 alwaar voorbeelden van rijmen *vrêsen: dêsen, sprêkers smêkers, swêten: êten* enz.; Franck § 13 (p. 13), nader in Alex. G. p. LXXVI en dez. in ZfdA. 25, 1881, 30-50; H.H. p. 85 (Maerlant laat rijmen *planeten: bêten*); Tiemeijer §§ 171, 173 (Hildegarsberch heeft rijmen als *ghehêten: vergeten, zêe: ree, steet: gerêet, teder: clêder, berêet: geseet*).

De *ē* uit *ä* en *ë* + *r* + dent. verschilde van *êr* + dent. bij Maerlant (Alex. G. p LXXVII, hoewel v. Wijk Ts 31, p. 33 ook *ēr*: *êr* noteert, doch niet *ār* en *âr*: *êr*).

Over hetzelfde verschil tussen *ē* en *ê* in het rijm in Brab. werken, maar met rijmen voor het oog bij Velthem Top. Dial. 20, 1946, 41.

3. Overdiep p. 20 denkt aan tweeklank: *geréet, zée*. Materiaal in de Aant. bij § 59, nl. Heeroma, Jacobs, Mak, Verdam, ZWBr. In Brabant wijst de spelling *ie* wel op een diftong *i*, waarvan de eerste component misschien kort (of kortere *î*?) was, is die spelling uit Vlaanderen herkomstig? (vgl. Heeroma in Ts 63, 1944, 138 en inz. p. 139). Zie thans § 58b. Oudenaarde blz. 275 (*ie*-spelling uit Picardie p. 301).

In het Oostvl. der onl. periode reeds (Gent) wordt een uitspraak *î* vermoed door J. Mansion, OGN p. 214 (vgl. § 53 Aant.) en M. Gysseling, Handel. XXe Ned. Phil.-Congres (Groningen, 1948), p. 73, ook G. Nk. 572 (12de e. *bine* = beenderen).

OPM. J. Franck in Mnl. Gr. § 39, ook (over Maerlant) in ZfdA 25, 42, Alex. p LXXVI. Toch wel enkele rijmen (voor het oog?) van *ê*: *a* + *r* bij Maerlants navolger Boendale: Lsp. b III c. 11 v. 3 *weere: hêre*, c. 5 v. 3 *lêre: were*, c. 4 v. 431 *wandelbere · êre*. Uitvoeriger onderzoek gewenst: zo kan voor het kustwestvl. (Maerlant) aannemelijk worden gemaakt, dat *â* wel *i*-umlaut heeft ondergaan: v. Loey in Top. Dial. 35 (1961), 155.

E. Rooth, Ein neuentdecker niederl. Minnesanger aus d. 13. Jh. (Lund, 1928) heeft p. 29 een rijm *clene · trene* ‘tranen’ (dus *ê*: *a* in Limburg!)

I. ē

§ 49. Spelling en Klankwaarde

a. De ē wordt doorgaans, in open syllabe: *e*, in gesloten syllabe: *ee*, gespeld: *lesen*, *heeft*.

OPM. 1. In de 15de e. komt in Vlaanderen, in open syllabe, ook de spelling *ee* voor (*geeven*, *weereft*, *leeder*, *ghemeeten*, *zeeven*, *tevreeden*), reeds sporadisch in Brabant in de 13de e.

OPM. 2. Vooral in de streek tussen de IJzer, de Ieperlee, de Leie, de Aa en de Noordzee komt, vnl. in de 14de e., *ei* voor *e* voor: *steide*, *weighen* 'viae', *deikene* 'decani', *leivende*; *weifambocht*, *leifde*, *gheweist*, *zeighele*, *meide* 'mede', *smeits*, *speilden*; dgl. vormen komen echter reeds eind 13de e. in Brugge voor.

b. Buiten een verschil met ê (§ 48 c) is omtrent de klankwaarde niets met zekerheid te weten: gesloten, open of diftongisch (tweetoppig)?

Aant. OPM. 1. Jacobs Mvl. pp. 43, 70, 93; Antwerpen 1292 *leesen*, *vreedde* (Mnl. Lb., p. 229 v.), 1295 *ghesteedech*, *zeeghel* (ib p. 222); Alseberg 1303: *leesen*, *gheleeghen* (AEB 5578), Steenhuffel 1314: *beeter*, *bi beeden* (AOO Brussel ChJ 44).

OPM. 2. Jacobs Mvl. pp. 69, 74, 90, 92, 97 (maar ook in Oudenaarde 15de e.; p. 147 v.); volgens Heeroma Ts 63, 138 ter onderscheiding van *ë* en *ê*. Ook zeldz. spelling *eei*: Reinout p. 65; Baarddegem 1336 *beeimt* (AOO Brussel B 1452).

b. Voor het Vlaams vermoedt Jacobs Mvl. §§ 34, 36 'tusschen *e* en *ei* liggende kwaliteit', vóór *r* de uitspraak van Fra. è (§ 43, p. 90 denkt hij, bij $\bar{e} < i$, aan *èe*, of *è* + onduidelijke klinker als naslag, als uitspraak voor de spelling *ei*). Voor Van Haverbeke (Oork. Brugge p. 90) pleit *ei* voor (nog steeds geldende) licht diftongische uitspraak. Overigens neemt hij een zeer gesloten articulatie aan bij de zachtlange $\bar{e}$, tegenover een meer open bij de scherplange $\hat{e}$ (p. 35 v.). In Gent *ei*-spelling in enkele namen (*Keigel*, - *heighe*) vanaf eind 13de e.; G. Nk. p. 564.

In Oost-Limburg /ae:/: *geven*, volgens Venlo § 130, ook in *-meker* = *-maker*, met uml. (§ 122); eveneens in Drente en Overijssel (Kampen): Kloeke, Noordoost. p. 81.

Wijzigingen

A. ē ontstaan uit.

1. uit *ě*, *ĩ* in open syllabe: *eten*, *schepe*.

§ 50. $\bar{e}$ is, reeds in de voor-mnl. periode, in open syllabe

uit *ě* en *ĩ* gerekt: *breken, eten, gheven, lesen, nemen, wege* (:wech), *spele* (:spel), *ghebede* (:ghebet), waarin telkens korte *e* als zodanig reeds in het ogerm. bestond; *beter, beke, here, rede*, waarin telkens *ě* de umlaut van *ā* is (§ IV); *hemel* (vgl. Hd. *Himmel*), *schepe* (:schip), *smedes, smede* (:smit), *segel* (1. *sigillum*), *weder* (Hd. *wieder*), *ghegrepen* (pp. bij *grīpen*, en andere dgl., Vorml. § 56), waarin we telkens een vroegere *i* hebben (§ 21).

OPM. 1. *a.* In sommige werkwoorden is vóór de flexie-uitgang *-t* de vocaal verkort: *et, brect. bevelt* (§ 5).

b. In het Oosten vertonen sterke werkwoorden in de 3de sing. praes. *i* (umlaut van *ě*): *hi sprict* en in imperatiefvormen: *ghif* (§ 15 Opm. 2).

OPM. 2. In Limburg, misschien in Gelderland (Overkwartier, Kwartier van Zutphen, Nijmegen, in ontleende cultuurwoorden) is de vroegere *i* in open syllabe *ie* (denkelijk /i:/) geworden: *gescrieven, gesiegel, sieven* '7', *hiemel, wieder, sieker, lieveren*.

Aant. OPM. 2. L.S. § 27, § 33 vv.; Tille § 24, 6; Noldus 28, 81 v.; Holmberg p. 38 (die ook *nyemen* 'nemen' aanhaalt; ald. p. 42 de opmerking over ontleende cultuurwoorden in Gelderland en Kleef in de eerste helft der 14de e.; vgl. in dit verband Zoutleeuw bij Tienen 1400 *zieghele* bij Martens p 155), Noorderwijk 1394 *van den smiederbeemde* (n.) *smederbeemde* (J. Helsen, Top. v.N., 1944, n° 1058); Diest 1320 *besighelt* (Brab. 314); Venlo § 136: *schiepen* 'pl. schepen', § 141 *siegel* (wel /i:/). Rijkhoven (Limb) 1286 *ongewidere* 'onweer' (Oudenbiezen p. 67). - Archaïsch (?) te Calais 1293 *wide* 'hout', *bescipen* 'zich inschepen' Gysseling Stud. Germ. Gand. IV (1962), 15.

2. Umlaut van *a*: *beter, bequeme*.

A. Umlaut van *ā*.

§ 51. *a.* Door *i*-umlaut (§ IV) is, reeds in de voor-mnl. periode, *ē* in open syllabe uit *ā* ontstaan: *beke, beter, esel, here* 'leger', *ketel, mere* 'meer', *rede, sweren*.

b. Van enkele afgeleide woorden bestaat, onder invloed van het simplex, een (herstelde) bijvorm met *a*: *glesijn* en *glasijn* 'van glas', *heesen*: *hasen* (stof. adj. bij *haes*), *negelen*

en *nagelen* (: *nagel*), *sceemte* en *scaemte* (: *ww. scamen*), *bi meningen*: *maninge* (: *ww. manen*, formule in oorkonden). *men dreecht*. *draecht*.

OPM. 1. Dgl. wisselvormen met *e* komen het meest in Brabant en in het Oosten voor (vgl. § 6 Opm. 1).

OPM. 2. Enkele sterke werkwoorden van klasse VI (Vorml. § 61) vertonen in het part. praet. *e* naast *a*: *ghedregghen* (: *draghen*), *gheslegghen* (: *slaen*), *gheheven* (*heffen*, naast Br. *ghehaven*), *ghescepen* (: *sceppen*, n. Br. *ghescapen*), *ghevlegghen* (: *vlaen*, soms *ghevlagghen*).

Ook in de infinitief vindt men, vooral in Holland, *e* naast *a* in *dregen*, *greven*, *veren* (invloed van het part.; of inguaeonisme. Vgl. Vorml. § 4).

c. Evenals *ě* (§ 6 *b*) is ook *ē* in het oosten (incl. Brabant) voor *een* (soms nog bewaarde) *i* der derde syllabe ontstaan: *deghedingen* 'rechtzitting, ding op een dag', *ghederen* 'gaderen', *jeghere*, *kemerlinc*, *cleghelijc*, *cleghere*, *-mekere*, *pedeken* 'paadje', *seghere* 'zager', *-sleghere*, *weker*, *weterken*.

B. Umlaut van *â*.

d. In het Oosten en in Brabant (tot in de Dendervallei) bestaan vormen met umlaut van *â* (§ 40): *bequeme*, *blesen*, *bleten*, *breke* 'braak liggend', *-dedig* (*handdedich*), *dostere* (gen. sg. fem. van *dosteen* 'dusdaan', vgl. *ghedenich*, en *ghedeente*), *drossete* 'drossaard', *gheberen*, *gheleghe* 'mansio', *ghenede*, *gheneken*, *gheneme*, *ghestede*, *gheve*, *greve*, *grevin*, *herinc*, *kese*, *leghe* 'laag', *mere*, *vermeert* 'vermaard', *neest*, *onderseten*, *scepen* 'van schaaap', *treghe*, *tweelf*, *vercleren*, *ververen* 'schrikken', *wenen* 'wanen, denken', *werechtich*, ook wel *Vleminc*, *vleemsch*, - voorts het part. van de conjunctief: *geve*, *queme*, *spreke*, *were*; het suffix *-baer* in *openbere* enz.; het suffix *-ere* in *mordenere*, *Limborgere* (vervormd tot *Limborcheere*), enz.; zelfs in (Brab.) *jerghetide* 'jaargetijde', evenals in: *blesere*, *bredere*, *scepere*, *streetkijn* 'straatje'.

OPM. 3. In het kustmnl. komen vormen met *ee* voor,

als *meed* 'maailand', die inguaeoons zijn (§ 41 *b* Aant.), en andere als *mere*, *neest*, *were*, *drossete* in het rijm in Maerlant's werken: vgl. § 48 *c* en Opm.

Aant. Vgl. Aant. § 6.

Volgens E Rooth Zu den Bezeichnungen für 'Eiszapfen' in den germanischen Sprachen (Stockholm, 1961) 26 v. is de *i*-umlaut van *a* in Limburg (en Brabant?) tot *i* doorgedreven: *kikel* (Voc Cop.) = *kekel* 'ijskegel'.

OPM. 2: het *p p* kon nl gevormd worden met een *-in-* of een *-an-*suffix: nader ZWBr. 56, *dregen* enz.: Heeroma p 14; Jacobs Mvl. p. 37 vermeldt te Brugge in de 14de e.: *sdunredeghes*, *glesewerkere*, *glesewerx*, *glesine*, *tefelmakers*: daar *glese* en *tefel* geen umlautsfactor bevatten, zullen die vormen wel de rekking van een inguaeoonse palatale *a* bevatten. Is dan in dit verband (vgl. beneden *d*) als hypercorrecte grafie te beschouwen: 1290 Boekhoude *paenghe* = penningen (Jacobs Mvl. p. 41 v.), Gent(?) 1272 *paneghe* (Stadsarch. Gent, Byloke 11)? Maar hoe dan Brustem 1399 *scaelgen* = schellingen (Moors 14. 13) verklaard?

In Brabant ontstaan om 1300, sporadisch, uit reactie hypercorrecte vormen zoals *katelboeter*, *Baveren* 'Bever' ZWBr pp. 88-93.

Utrecht 1420 *gegreven*, *doetgrever* 'doodgraver' (Veen-Berg p. 20; ook *negel* 'spijker' over welks probleem Kloeke N. Tg. 47. 1954.14).

c. ZWBr. pp. 33-38, alwaar p. 84 v. aan de mogelijkheid wordt gedacht dat de umlaut (secundair) nog laat (12de-13de e.) tot stand kon komen *d. â*: V.H. § 21; ZWBr. pp. 38-42 (Dendervallei ald. p. 65); in Holland: Heeroma pp. 15, 22; L.S. § 23; TLJ § 10; Tille § 42; Noldus p. 73; over de vocaal in *Vleemisch*: M. Gysseling in Album Prof. F. Baur I (1948), inz. p. 202. Volgens Frings zou Hendrik van Veldeke de umlaut van *â* niet gekend hebben: *ē* is jonger en drong uit het Oosten in (Veld. I 69, 74, 237; III 187). Tal van Brab. vormen met *ē* in Vangassens Brab. pass. Bevreemdend is Ruusbroec *doent den evende naecte* 'avond' (ed. R.-Genootschap IV. 223).

3. uit *ě* vóór *r* + cons.: *eerve*.

§ 52. In het ganse mnl. taalgebied treft men *ee* aan als rekking van *ě* vóór *r* + cons.: *beergen*, *eerve*, *gheerste*, *keerke*, *cleerc*, *hi steerft*, *steercken*, *hi weerft*, *weerk*, enz.

OPM. 1. Over de vermoedelijke uitspraak vgl. § 43.

OPM. 2. Rekking komt voor, vooral in Limburg en Brabant, doch ook sporadisch in Vlaanderen, vóór consonantverbinding: *n* + cons. *seente*; *l* + cons. *eelst*, men *gheelt*, *heelt* 'helft', *veeld*, *weelc*; *ch*, *cht*: *Anderleecht*,

wechskén; *s*, *s* + cons.: *zees*, *-meesse*, *beest* 'best', *kinneesse*.

Aant. Vgl. Aant. § 2; voorts Kern L.S. § 16, 1; ZWBr. p. 164-170; *eerf*: Brab. 1350 (Martens p. 75), 1403 (ib. p. 120); *keerke*: Gent ca. 1306 (Veete 661. 6), Anderlecht 1326 (AEB 144, f. 22 r°), Antwerpen 1292 (Mnl. Lb. p. 234); *cleerc*: Gent 1360 (Drap. II 494. 14), Kortrijk 1378 (Drap. I 667. 17); *sweert*: Gent 1306 (Veete 661. 19), Antwerpen 1292 (a.w.p. 229); *weerc*: Brugge 1277 (Drap. I 353. 15. 19; 363. 5), Oudenaarde 1338 (Drap. I 281. 4); *tdeerdeel* 't derde deel': Diest 1333 (MedVA 1906. 689).

OPM. 2: ZWBr. p. 164 vv.; Jacobs Mvl. p. 63; L.S. § 16, Tille § 18; Moors p. 371 v. *Weelc* < *hwilík volgens Polomé in RBPH 34. 479 v.

4. naast *ie*: *speghel*.

§ 53. In W.-VI., in Zeeland, Holland en overigens in het Oosten, ook in Limburg, komt in enkele woorden *e* voor i.pl.v. *ie*: Wvl. *hemlede* (= verzwaring door *liede* van het pron. pers., Vorml. § 26 *h*), *speghel* (vgl. *helde* 'teneret', *ghevel* 'accidit', § 41); Zeeuws-Holl. *de* 'die', *dre* 'drie', *he* 'hij', *vreent*; Oostel. *de*, *breef*, *speghel*, *teen* 'decem'; sporadisch(?): *veertich*, *veertien*, *veerdel* 'vierde deel, maat', *deerne* (vgl. § 70).

Aant. V.H. § 25; Jacobs Mvl. pp. 77, 186 v.; C. Tavernier-Vereecken in Top. Dial. XXII. 1948, 89 v.v.: o.m. onl. (vgl. J. Mansion OGN 214 waar aan inverse spelling voor een beginnende Oostvl uitspraak *î* voor scherplange *ê* gedacht wordt) *vlēt*, *lēf*, *dēr*, en vgl., in verband met haar interpretatie van onl. *sē* = *zij*, d.i. conj. van ww. *sijn*: Ieper 1325 (492, 17) *boven sere rekeninghe* = *sijnre*, 554, 29: *van sere teringhe*, 556, 11 *Merejoncvrouw* en voorts Jacobs Mvl. § 53, Vorml. § 30 *b* Aant., ook § 28. Aant. *a* over *he* (en Jacobs pp. 4, 95, Renout p. 61 v.); Tille §§ 47, 77; L.S. §§ 27, 56: *ersceit* 'colorem mutat, verschiet', *gescheit* 'geschiedt', *heit* 'hiet, nomen habebat'; Roermond 1340 *breyf*, *heir* 'hic' (Mnl. Lb. p. 344), Hasselt 1361 *teen* '10' (ib. p. 336); Noldus p. 84 v.; 's-Hertogenbosch 1385 *op heef* (= hief) (Brab. 489). Nedersaks.: Tond. Vis. p. LXIV.

5. uit *eu*: *evel*.

§ 54. In enkele woorden is *ē* blijkbaar uit *eu* ontrond: *evel* (dat westelijk schijnt te zijn) naast *ovel* 'euvel', *hepe* 'heup' (vnl. Wvl. en Zeeuws), *selen* 'zullen' (het vaakst in Zuid-Brabant, maar ook te Mechelen, Leuven, Antwerpen, Ouden-

aarde), zeer zelden *melen* 'molen', *ghevleghelt*, *velic* 'veulen': vgl. § 10.

Aant. v H. § 22, die nog vermeldt: *seget. doget* Tor. 1439; *meget* 'maagd': *dueget* Vad. Mus. 5, 335, 7; *snedel* in MLoop n. *snodel* 'gemeen': - *crepel*: nog te Brugge 1284 (Drap. I 437. 23); *hepe* Mnl.W. 3, 584 (Hs Yp., Stoke, Z.VI. Bijdr.); *melen* Sp. 4. 3, 28, 39; *gevlegelt* N.Bl. 12, 1206 hs B; *selen* Vorml. § 68 en Aant., *velic*: § 61 Aant. Opm. 2, Jacobs Mvl. p. 158 vermeldt ook a^o 1349 *Repelmonde*, met e voor u; Lissewege 1260 *wenesdaghes* 'woensdag' OMO 4. 37 en vlg Kloeke Ts. 55. 148 vv., ook § 63 Aant Voor e: *eu*: § 57.

Op het vermoedelijke bestaan van de ontronding van *eu* tot *ē* te Leuven in de 14de e. wijst de (volksetymologische) vertaling in 1337 *in vico monachorum* (d.i. mōncken § 61) van 1277 *mennekensstrata* (Misc. Gessler p 825); voorts a^o 1370, 1446 *Hevelstrate* = Heuvelstr., vgl. a^o 1431 *mischadellenwijn* = muskadel w. (Goemans Top. Dial. 10. 1936. 74 v., 76); 1421 *rijsschen, resschen* = rus(ch) 'zode' (Brab. 555). Leuven ligt in een van de drie (hedendaagse) ontrondingsgebieden in Zuid-Nederland waarover nader V. Versteegen in Top. Dial XV, 299 vv.

B. Uit *ē* ontstaan.

§ 55. 1. *a vóór r. begaren*: § 44.

§ 56. 2. In Zuid-Westvlaanderen *ei*: *eidel*: § 49 Opm. 2.

3. naast *eu*: *sueven*.

§ 57. In enkele woorden staat *eu* voor *ē* (< *ï*): *weuke, woeke, woke*; *suevene* 'septem'; *voel* 'veel', *spoelen* 'spelen', *hoer* 'heur, haar'; ook *wuedemaent*.

Aant. Jacobs Mvl. p 71 vv. (Fr.-VI. en noordel. W.-VI. tot midden 14de e); Tille § 24, 6 (in Gelderland vaak tot ca 1372, waarna veelal *e*); Tiemeijer § 79 vv. (spellinge *spoele, voele, soven, boelen* = belen 'blaffen', *toelen* 'telen' in hs B); J.J. Mak over Overijsselse Devotentaal in Ts 55, 75; over *wuedemaent*: Jacobs p. 71 vv., indien dit is September, ohd. (Eginhard) *uuitumânôth* (G.H. Pertz rec. G. Waitz' Script. rer Germ., 1905, p. 29 v.); Mnl.W. 9, 2055 kent een (homoniem?) *weidemaent* 'Juni'; vgl. nog J. Gessler in L.B. 33, 1941, inz. p. 132 v.

Nog bewijsplaatsen: *woeke* Brugge 1282 Drap. I 372. 6; *sesse weuken* Kortrijk 1378 Drap. I 667, 6; (rijm voor het oog in het door V.H. § 55 Opm. 1 aangehaalde *woeken*: *hoeken, versoeken?*); *woidemaent* 1326 Ieper II 533. 9, 563. 10: *wodemaent*, 'juni' (telkens gerond uit *ē* < *ï*) N. Tg. 59 (1966), 218.

Brussel 1295 *even voele* (thans nog) (AOO B 864, maar *velen* in afschrift H 871 f. 5 r°, a. 1329), Breda 1420 *zouenthien* (Brab. 131), Diest 1389 *voel* (332), 's-Hertogenbosch 1455 *spoelen* (481);

Rekem 1387 *noegen* (Moors 133. 26), Maaseik 1350 *voel* (108. 7). Ook in Venlo § 143.

Voorts, met *eu* < *ē* Wvl *joghen*, *woeghe* = weg (Oork Brugge p 35) vgl boven § 14 opm 1 Willemys Brugs 278-286 scheidt (*de*)*gone* (met nog niet voldoende opgehelderde verhoudingen $\bar{o} > \emptyset$, bij verkorting *tgonne*) van de andere vormen, de *o* is vermoedelijk een ingweoonse ablautsvorm bij *degene* (SpvZ 344, hier blz 338 kaart van *week*, *tegen degene* met ronde vorm)

Lit. bij Schonfeld § 44.

II. ê

§ 58. Spelling en Klankwaarde

a. De (zgn. scherplange, § 48) *ê* wordt, in gesloten syllabe, doorgaans *ee* (in oude documenten tot het begin der 14de e. nog *e*) gespeld; in open syllabe meestal (vooral in Vlaanderen) *ee* (§ 48 c).

b. De klankwaarde zal wel die van een (zeer?) gesloten vocaal met naslag zijn geweest, daar voor *ee* ook wel eens *ie* te lezen valt; doch in West-Vlaanderen (Maerlant) schijnt de *ê* meer open te zijn geweest. In hoeverre intonatie of tweetoppigheid heeft bestaan weet men niet (vgl. § 48 c 3 en Opm.; ook de Aant. ald. bij n° 3): de huidige dialectische situatie in het zuiden wijst in de richting van een onechte diftong (iets als /e.ə/, /i.ə/): vgl. *ô* § 77 c 1 (met de lit. aldaar).

Aant. b. Voor een stadium ouder dan de 13de e. kan wel aan een meer open klank in Brabant gedacht worden. Vgl. G. Winnen in T.e.T. 7. 108 vv. Oost-Limb.: *vóór h, r, w*, in ausl. /e:/, in andere posities /ei/: *geist, stein* (Venlo § 197 vv.).

Wijzigingen

§ 59. Scherplange *ê* is door monoftongering uit oudgerm. *ai* ontstaan; stond *ai* in de condities waarin bij *a* umlaut intreedt (§ IV), dan vindt men meestal *ei*.

De geografische verdeling is zo, dat *ê* in het Westen maar ook in het Oosten (Limburg, Gelderland) voorkomt; in het Oosten echter hebben sommige woorden, in de umlautloze positie, ook *ei* (bijv. *stein*, *-heim* in plaatsnamen). In Holland langs de kust, sporadisch in Zuid-West-Vlaanderen en voorts veelal in Zuid-Brabant komen daarnaast vele vormen met *ie* voor. Wanneer umlaut plaats heeft, treft men *ei* het meest aan in Limburg, Brabant, 't Utrechtse en het Oosten van Oost-Vlaanderen.

Steeds ê hebben: *ee* (*lude*: 'echtpaar'), *ere*, *eeuw*, *ewigh*, *here*, *gheer* 'speer' (en de afl. *ghere* 'spits toelopend stuk'), *lenen*, *leren*, *mee* 'meer', *see*, *seer*, *vede* 'vete'; - voorts meest het praet. ind. sg. van st. ww. (Vorml. § 56): *bleef*, *sceen*, *screef*, *verteech*, enz.;

meest ê hebben: *been*, *breet*, *deel*, *een*, *eet* (*meinedich*), *gheen*, *geesele*, *geest*, *geheel*, *heet*, *cleen*, *cleet*, *leelijc*, *leec*, *meest*, *meester*, *teken*, *twee*, *vrese*, *wreet*;

met *ie* zijn aangetroffen (vgl. § 48 c 3 en Aant., §§ 53, 58 b): *bien*, *briet*, *ien* en *ghien*, *ier* 'vóór', *ierst*, *fiest*, *gehiel*, *ghemien*, *gheriet*, *giest*, *hiem*(raet), *hier* = heer, *hieten*, *kieren*, *clieder* 'klederen', *cliene*, *liem*, *lien*, *mienen*, *mier*, *miester*, *stien*, *twie*, *vliesch*, *wannier*;

ook soms *ei* hebben: *beiden* 'wachten', *einich*, *meister*, *teiken*, *weit* 'ww. weet';

ei (umlautsvormen, daarnaast ook ê) hebben: *bereit*, *bescheiden*, *breiden*, *breidte*, *deilen*, *eigen*, *eischen*, *gereiden*, *gereit*, *gemeinte*, *ghesteinte*, *heide*, *heil*, *heilich*, *heimelijc*, *cleiden*, *cleine*, *leiden*, *meinen*, *neighen*, *reine*, *sceiden*, *spreiden*, *steinijn*, *vleisch*, *weide*;

steeds *ei* hebben: *arbeit*, *ei*, *keiser* (eenmaal ê), *Mei*, *reise*, *screien*.

OPM. 1. *Ierst*, *kieren* komen ook in het Limburgs voor.

OPM. 2. Men leest ook ê (en *ie*) in de ww. *gheet* (:gaen), *steet* (:staen), en in sommige sterke praeterita: *blief*, *scrief*.

OPM. 3. Het suffix *-heit* vertoont een bijvorm (*h*)ede (blijkens rijmen) met *ē*, die uit *ei* wegens zwakkere beklemtoning zou zijn ontstaan.

OPM. 4. Bevreemdend is Wvl. *ei* (soms ook Holl. en O.-Vl.) in umlautloze positie in *alleine* (ook H.), *been*, *breed* (H.), *enig*, *geen*, *geest*, *inheems* (uml.?), *leed* (znw., H.), *meester*, *steen* (H.), *veinoot*, *ween*, *weet* (ww., H.), voorts Holl. *een*, *gleed* (praet. *gliden*), *kleet*, *leed* (praet. *liden*), *oordeel*, *scheiden*, *zweet*.

Aant. Historisch deel: Schonfeld § 63; Franck § 26 (die buiten de umlaut ook denkt aan de positie in open en gesloten syllabe, dus resp ê, *ei*, aan invloed van consonanten en van het accent); literatuur ook bij

Holmberg p. 59. Voorts (deels hist., deels geogr.): Jacobs Mvl. p. 176 vv.; Heeroma pp. 11, 23, 30; Tiemeijer §§ 129, 139, 150, 162, 165, 168; L.S. § 50 v.; Tille § 64 vv., Holmberg p. 57; Noldus p. 78; Moors p. 387 v., Venlo § 197 vv., Winnen T. en T. 7, 108 vv. Over *ei* voor *e* in de Overijsselse Devotentiaal: J.J. Mak in Ts 55, p. 89, die ook *ie* aanhaalt uit de Cameraers-rekeningen van Kampen; Verdam in Spiegel der Sonden p. xxiii (*ie* = *ê*); ZWBr p. 95 v.v. (*ie* = *ê*) waarbij nog: Oudenaarde 1291 *ghierbrouc*, *diel*, *vliesch*, *stienvieden* (= weide), *miester* (T.e.T. I, 124 v.), Leuven 1350 *stien* (Brab. 541), Mechelen 1324 *dat ouerblief* (66): overigens over deze stad Vangassen Top. Dial 26. 47 (ook modern dialectgeografisch).

Keizer: met *ê* Moors p. 387 v., Brussel 1485 *kiessere* (Brab. 225: onbeholpen spelling? vgl. ald. *hiemlijchiet*); vgl. Tienen /kɛ:zər/, /Rɛ:s/ 'reis' T.e.T. 4, 124.

Enich verkort (§ 98 Opm. 2) tot *ennich* (eig. uit flexievorm *enn-ge* = enige): Tille § 68; Brussel 1452 (Mnl. Lb. p. 224); Brussel 1365-1400 *ennich laken* (CRH CXI. 221), 1412 *ennich* (CXII. 81); *hylich* 'heilig': Tille §§ 64, 70. 1; Emonds p. 43 (Hattem, Zwolle, Diepenveen, Deventer, Zutphen enz.); Venlo § 199.

Het ww. *hêten* rijmt vaak op *weten*, dus met *ē*? (vgl. J. Franck in Ts 14. 1895. 305 vv., en voorts met literatuur A. Opprel ald. p. 159). In verzwakte positie na de klemtoon: Petersem 1367 *scoitith* = schouthête, schout (Moors 131. 24), Leuven 1371 *scoutijt* (Brab. 545), Helmond 1482 *scouthit* (405), Diest 1306 *scouthide* dat. (310), Breda 1308 *schoutait*, begin 15de e. *den scoutate* (116, 154): vgl. § 68 Opm. 3: *-laec*. Reeds 1277 *scoutate* (Aksel) M. Gysseling: Fries relict (Studia Frisica in memoriam Prof. Dr. K. Fokkema, blz. 41 v.v.).

In Brugge in de 13de eeuw: *aleven*, *alleven* (6 maal: Oork. Brugge p. 51: *e* > *a* door het velaire karakter van *l*). Er kan echter ook aan een inguaeonisme gedacht worden: vgl. wvl. *haesscen* = eischen (eng. *to ask*), terwijl in *scoutate*, *viertale* de verzwakte positie een rol kan spelen (vgl. Jacobs Mvl. p. 180, alwaar uit de 15de e. geronde vormen *stuenen* = stenen, *twue* = twee, dus met *ue* = *ie*, zo *u* niet verlezen is uit *i!*). In de vorm Brugge 1329 *dat es te watene* = weten (Mem. 17) kan men voor een regressieve spelling staan bij Fries *ā* > *ē*.

OPM. 1. Met /i:/ uit *i-ê* Miedema N. Tg 48, 43.

OPM. 3. Franck, p. 19. Een vroegere verklaring (= verwarring met *-ede* < ouder *-ida*, bijv. in ohd. *scônida* = schoonheid) V.H. p. 40. Wvl. vormen *ei* en *e* in Oork. Brugge p. 37. Een tweede bijvorm *-heide* gaat terug op *haidi. Over *-hede* (Vl.), *-heid(en)* (Brab.) Kooiman T.e.T. 8. 1956. 154 vv.

OPM. 4. Archaisch (?) is *ei* in Wvl. *-heit* (Oork. Brugge p. 34, p. 37), evenals in Wvl. *veinoot* < *veem-noot*; nog *gheist*, *einig* (ib.); (Vlaanderen) 1281 *einlif* (= een wijf?) MedNk 33, 77; Damme 1280 *burgemeister* CRH CXV 10; Ferguut 425 *hadde messeit: was hem ... leit*;

Sp. Hist. III 8, cap. 72, v. 35 *optie fonteine: gheseten alleine*; Gent 1403 *veynoten* LSV1. p. 285; 1240 *inheims* bijw. Vmap p. 47. Talrijke rijmparen in Maerlants Alex. bijv. I 521 *cleine* (: reine 'regen'), II 609 (seiden:) *beiden* = 2, III 995 (fonteine:) *reine*, V 931 (pleine:) *cleine*, 1085 (Romeine:) *alleine*, VII 113 (vorseit:) was *leit*, IX 489 (seide:) met *leide*, X 663 (rein 'regen:') *enghein*. Andere vindplaatsen V.H. blz. 92. Voorts, tussen 1303-1331, enkele vormen in Noordholl. Charters (ed. Vangassen, 1964) *ordeil*, *ein* (n° 2), *breid* (n° 8), *meister* (n° 12) - Uitvoerig V. Loey Med. VA 1967, blz. 31 v.v. O.-VI.: Oudenaarde 305-310.

eu

Spelling en Klankwaarde

§ 60. *a.* Voor de klank *eu* /ø:/ vinden we als spelling, in gesloten syllabe, vaak *ue*, reeds in de 13de e., terwijl *o* in de 13de-14de e., maar nog veel meer *oe*, vooral in literaire documenten, nog meer dan *ue* gebruikt wordt; daarnaast bestaat een zeldzamer *eu*, reeds in de 13de e., nog meer in de 14e, maar vooral in de 15e e. Zeer zeldzaam is *u*, nog zeldzamer *uu*: deze spelling staat in Vlaanderen vooral, maar niet uitsluitend, vóór *r*. Over 't algemeen treft men de spelling met *ue*, *eu* voornamelijk in het Vlaams aan, doch ook in het Brabants.

In open syllabe is het gebruik van die tekens hetzelfde; ook bestaat er een zeer zeldzaam *oo* en schijnbaar geen *uu*.

OPM. Spelling *eu*, *ue* zal wel aan het Frans zijn ontleend; voor *oe* kan ook aan Franse oorsprong gedacht worden.

In het Oosten komt de spelling *u*, *ú* ook voor, naast *o*, *oe*.

b. Er mag ondersteld worden dat *eu* een gesloten klank was: immers, in het Westvlaams althans, rijmt hij op lange *u* + *r* (type *mure* 'muur': *dure* 'door, d.i. deure'), wat wel een uitspraak /ø:/ (die thans nog bestaat) representeert.

Aant. *a.* Vgl. Jacobs Mvl. §§ 82, 84; L.S § 47; TLJ § 31. Opm.: Holmberg, p. 50. Oudenaarde p. 315 (o.m. ligatuur *ae*).

b. Vgl. J. Franck ZfdA 24, 1880, 25 vv., inz p 358 vv.; - over de rijmen: V.H. § 50; Franck t.a.p. 25 vv.; Top. Dial. 20, 44.

Wijzigingen

A. *eu* ontstaan uit.

1. wg. *ũ* door umlaut in open syllabe: *becoren*.

§ 61. Door *i*-umlaut (§ IV) is *eu* in open syllabe uit wg. *ũ* ontstaan. In open syllabe, zonder umlaut, is wg. *ũ* in het mnl. *ō* (§ 78), gespeld *o*, *oe*, geworden. Doordat umlautloze vormen uit de flexie veralgemeend werden (bijv. ind. pl. *mogen*: opt. *meugen*, sg. *sonē*: pl. *seune* 'zoon'), of vormen met en zonder umlautfactor naast elkaar bestonden (*jōde*: *juede*), en ter aanduiding van de nieuwe *eu*-klank in de spelling oorspronkelijk geen geschikt teken bestond, is veelal *oe* (*o*) geschreven. Vgl. echter ook § 60 Opm.

De volgende woorden hebben in het mnl. *eu* gehad: *becoeren* 'proeven', *broeke* 'breuk', *Bonen* (Fra. Boulogne), *doeghen*, *doeghet*, *donen* 'deunen', *dore* 'deur, en: door = voorz.', *drueghe* 'droog', *dropel* 'druppel', *gheboeren* 'gebeuren', *gheboert* 'geboorte', *ghebuernesse* 'id.' en adj. *ghebuerdig*, *goere* 'geur', *gote* 'geut', *hoge* 'heug, herinnering, stemming', *hovesch*, *honich*, *hoevel*, *jode*, *joghet* 'jeugd', *canuenic*, *cokene* 'keuken', *conen* 'kunnen', *coninc*, *kore* 'keur', *cropel*, *loghene*, *moghen*, *molene*, *moneke* 'monniken', *over* (in Brabant en O.-VI.), *puelu* 'peluw', *ruede* 'reu, hond', *rueke* 'reuk', *scoren* 'scheuren' (en *scoere*), *sode* 'het zieden, het gezodene', *sloetel* 'sleutel', *store* 'steur, vis', *toeghe* 'teug', *tuegel*, *verboeren* 'verbeuren', *vuelen*, *vore* 'sulcus; prepositie', *voren* 'castrare', *wilcoren*, pp. *dorvlueghen*.

OPM. 1. Enkele woorden met *eu* in het kustmnl. zijn relictten van een grotere groep door spontane palatalisatie ontstaan (elders hebben ze *ō*): *bueter*, *beuven*, *gewoene*, *schoetel*, *soeghe* 'zeug', *sonē* 'zoon', *suelen* 'zullen', *vogel*, *wonen*. Ook *goene* 'geen, die' moet met *eu*-klank gelezen worden (§ 57 Aant.).

OPM. 2. Sommige woorden schijnen ook *ō* i.pl.v. of naast *eu* te hebben gehad: dat blijkt uit rijmen op *ō*, zelfs *ô* (*doget*: *vōget*, *in hoghen*: *orlōghen*; *scoorden*: *hoorden* = [*ô*], *scoren*: *ôren*). Wellicht kunnen bij-

vormen zonderumlaut hebben bestaan, vgl. *doghet* en hd. *Tugend, joghet. Jugend, jode: juede* en *Jude: Jude* (thans nog *mogen* sporadisch in W.- en O.-VI., Brab. maar doorgaans in Zuid-Limburg; ook *molen* in Noord-Holl. en Zeeland, *slotel* sporadisch in Zeeland en W.-VI., waarbij de afwezigheid vanumlaut nog niet duidelijk is verklaard). In andere gevallen kunnen de vormen, waarop gerijmd wordt, zelf welumlaut hebben gehad (*orloghe* bijv. is in het ohd. os. *urlogi*); of staan we zonder meer voor rijmen voor het oog.

OPM. 3. Naar het Oosten toe schijnen sommige vormen in het meervoud een *eu* te hebben waarmee misschien sleeptoon gepaard gaat: *bluecken* (: *blok*), *leucken* (: *loke* 'afsluiting').

OPM. 4. Vóór *r* + cons. wisselt *ue*, *eu* af met *o*: *buerstel*, vgl. § 37.

Aant. Enkele oude bewijsplaatsen: Gent 1262 *ghebuernesse* OMO 6. 5, Brugge 1282 *gheburdighe lieden* Drap. I 377. 8, Bodegem 1277 *ghebuerten, sluetel* ZWBr. 72, 130; Gent 1260 *juede* OMO 5. 4; Gent 1253 *men cuerde* OMO 2. 23, Brugge 1282 *kuere* Drap. I 367. 8. 372. 28, - 1277 *verburd* 3 ind. sg. ib. 356. 21, 1282 *verbeurde, verburde* ib. 372. 10, 383. 21, Aardenburg 1350 *verbueerde, cueerde* ib. 47. 18, 48. 1, 9, 18; Brugge 1282 *mueghen* ib. 386. 16; Merchtem 1269 *muelen* ZWBr. 77; Gent 1314 *euver* Jacobs Mvl. p. 122, Oudenaarde 1300 *uerste* = overste (T.e.T. 1, 123), 1359 *heuverste, hueverheeren* Drap. I 292. 9, 296. 32; *dorvlueghen* Sev. Blisc. v. 818 (: *muegen*; ed. P. Leendertz Jr., Mnl. Dram. P. 354): over dit part. praet.: vgl. E. Rooth in Festgabe Th. Frings (1956), p. 70.

Voorts: Tiemeijer §§ 121, 299 vv; Hellinga (Holl en Zeel) p 225-232 Verklaringen van $\emptyset$ bij Willemyns Brugs 151, ald 156 *cueninc* (gewone uitspraak), *coninc* ('deftige' spelling m b t regerend vorst)
OPM 1: *beuven* Hazebroek 1336 (Jacobs Mvl. p 123), overigens C Vereecken Top. Dial. 12. 1938. 33 vv.; *suene* Gent 1306 (Veete p. 24); voorts boven Aant. § 60 *b Suelen*: Vorml. § 68 Aant. Kortrijk 1409 de *Vueghele* K Pr n° 903 Oudenaarde p 329-342 *Veugel* heeft mogelijk meer dan een interne ontwikkeling of de invloed van een externe factor gekend aldus Jo Daan Atlas v d Ned Klankleer (ANKO, 1972), 37
V Haverbeke (Oork Brugge p 28) denkt aan spontane palatalisatie van $\bar{o}$, Taeldeman, terecht, van $\check{u}$ ($> \wedge > \emptyset$) Top Dial 45 (1971), blz 247
Neuten 'noten', *guete* (1521-), modern *veugel, zeun* in Utrecht: Veen-Berg p. 21

OPM 2. Over rijmen $\bar{o}:\bar{\delta}$ V.H. blz. 76; Veld. III 237, III 190. *Molen* enz.: Vereecken in Opm. 1, Kloeke Afrik. p. 73 vv. (ook Holl. *velic* = volic 'veulen'); *doghet*: ook H.H. p. 82. Over *deugd* Veld. II 248; huidig Aarschots *koken* 'keuken' en dgl.: J.L. Pauwels, Het Dial. v. Aarschot (1958), I p. 47.

OPM. 3: *bluecken* a^o 1557 Hombeek (F. De Ridder en J Lindemans, Antw. Plaatsnn., II Hombeek; Leuven, 1947, n° 90); *leucken* a^o 1521 Lommel (A.H. Van Dyck, L. Pln.; Leuven, 1936; n° 195). Zie voorts Nk 2 (1970), blz. 22 vv.

Over de term 'sleeptoon': L. Grootaers in *Taal en Tongval* I. 1949, 14. In Venlo 1457 *geleuven* 'beloven' kan spontane palatalisatie bestaan, ook in Nijmegen 1344 *heuve* = hove 'hof' Venlo § 157.

2. uit $\hat{o}$: *ghelueven*.

§ 62. In (vnl.) Brab. geschriften treft men enkele woorden aan met *ue* als umlaut van $\hat{o}$ (§§ 75, 84): *hem becruenen* 'zich bekommeren', *blueten* 'vruchten inzamelen', *geduegen*, *gelueven*, *gruette*, *snuedel*, *ghi suecht* (bij *sôgen*), *stueren* 'verwoesten', *ghi tuecht* 'toogt, toont', *vruechde*, *vruenta* 'gevangenis'.

Aant. *Snuedel* (Sp. La.), *stueren*, *vruecht*. V.H. § 49; *suecht*, *tuecht*: Sev. Blisc. v. 13, 826 (Top. Dial. XX. 47); 't overige: ZWBr. p. 81.

3. uit owgerm. $\hat{o}$ (> *oe* § X): *ghevuecht*.

§ 63. In enkele Holl. en Wvl. geschriften komen een paar woorden voor met *ue* voor *oe* waarin, blijkens het rijm, wel de *eu*-klank mag gesproken worden (voor zover het geen rijmen voor het oog zijn!): *ghevuecht*: *duecht*, *ghevuert*: *ghebuert*, *onghenuecht*: *duecht*.

Aant. V.H. pp. 79, 81; 17de-eeuwse relict Ts 62. 201. Met ontronding uit umlaut: *Wenesdaghes* (Eng. *Wednesday*) § 54 Aant, Top. Dial. 35 (1961), 153 v.v.

§ 64. 4. uit $\bar{e}$: *sueven*: § 57.

B. uit *eu* ontstaan.

§ 65. Ontronding *eu* > *e* in: *evel*, *hepe*, *crepel*, *selen*, enz.; nader § 54.

î

De nnl. diftong in woorden als *bijten*, *blijven*, *grijpen*, *schijnen*, *mijn*, *zijn*, *rijk*, *tijd*, *wijf*, *wijn*, *zwijn* enz. is uit oudgerm. lange *i*-vocaal ontstaan, die we in identieke of

verwante woorden terugvinden, bijv. in het Latijn (*vīnum, suīnus*), in het oudhoogduits *bīzan, bilīban, grīfan, scīnan, mīn, sīn, rīche, zīt*, enz. In het mnl. bestaat die lange *î* nog, hoewel op sommige plaatsen diftongering reeds begonnen was of bestond.

Spelling en Klankwaarde

§ 66. a. De klank *î* wordt, in open syllabe, doorgaans *i* gespeld: *biten, scinen*, geflecteerd *wive, rike*; in gesloten syllabe meest *ij*, ook ouder *ii*, in de 13de en 14de e. nog wel *i: tijt, wijf, wijn, - miin, wiif, - sin, wif*.

OPM. 1. Vooral in de 13de e., maar ook nog in de 14de, komt de spelling *ie* (zelden *iie*) voor in Frans- en West-Vlaanderen, in Zuid-Brabant, in het Limburgs, Gelders, sporadisch elders: *gheliec, scrieft, wiesde, wief*, dus meest in gesloten, maar ook, doch zelden, in open syllabe: *blieve, drieven*.

OPM. 2. In de 15de e. leest men ook *y* (d.i. *i* aan *j* en zonder puntjes er op).

OPM. 3. Zeer zelden treft men (in de 14de e.) *e* voor *i* aan: *pene* 'moeite, pine', *men screft*.

b. Monoftongische uitspraak bestaat thans (nog) in West-Vlaanderen, Zeeland, de Veluwe en een deel van Limburg; in de positie vóór medeklinkers in het overige deel van Limburg, in het Fries en in het Saksisch. Diftongische uitspraak bestaat in de lange en brede strook tussen de zoëven genoemde dialecten.

Voor het mnl. mag op min of meer goede gronden aangenomen worden, dat diftongering of althans een aanzet daartoe (dus uitspraak *ei* of open *i* + semi-vocaal of cons. *j*) van Zuidbrabant is uitgegaan, denkelijk in het begin der 14de e., zoniet vroeger reeds. Eveneens naar streken deels monoftongische, deels diftongische uitspraak wordt in (Noord)-Holland voor de eerste helft der 14de e. vermoed; in de 15de e. zijn er meer bewijzen voor diftongische uitspraak in Zuidwestbrabant; in die tijd wordt hij ook geschreven in Amsterdam; misschien bestond hij ook in de Kempen, maar blijkbaar nog niet te Breda.

Tegenover die beginnende diftongering in de (Brab. en Holl.) volkstaal mag ook aangenomen worden dat in sommige kringen, bijv. bij de stedelijke patriciërs, of in letterkundige taal, de monoftongische uitspraak in Brabant nog als deftiger resp. verhevener heeft gegolden.

Voor het Vlaams (bepaaldelijk Westvl.) is door sommige geleerden eveneens gedacht aan een *î*-uitspraak (maar die nooit tot diftong is geworden), terwijl andere vermoeden dat *î*, behalve vóór *r*, al kort was geworden (met behoud van het zwak gesneden accent). Na Maerlants tijd zou in *îe* (bijv. in het suffix: *partie*) die verkorte *i* over *ije*, *îj* tot *î* zijn geworden.

Aant. *a* ZWBr p. 145 vv.; Jacobs Mvl p. 100 vv.; TLJ § 21 v.; Tille § 52; v.d. Berg Ts 65, 60; in het Mechels: Vangassen Top. Dial. 26. 41 vv. (met kritisch onderzoek van het materiaal van J. Jacobs MedVA 1919, 235 vv.).

De spelling *ii* is ouder dan *ij*: het is de vraag of de *j* een fonetische waarde heeft dan wel veeleer een grafisch gewijzigd teken *i.pl* v. de tweede *i* is evenals het grafisch accent (acutus) op *i* ontstaan om de leesbaarheid te bevorderen (aldus reeds *ij* ± 1240 *dijc*: M. Gysseling, Oudste Goederenreg. St.-Baafsabdij blz. 29).

OPM. 1. Zie lit. hierboven (*wiief*: ZWBr. p. 147, p. 160), Gysseling T.e.T. 15 (1963), 41; O.-VI. vanaf eind 12de eeuw (bv. *wief*, *diec*) G.Nk. 570, Oudenaarde (uitzonderlijk in open lettergreep) 354 vv.; nog Holmberg p. 54, L.S. § 38. Behalve in *hie*, *wie*, *sie* enz. (Vorml §§ 26-28) schijnt *ie* in de auslaut niet voor te komen (geen - ongeflecteerd! - *vrie* = *vrij* bijv.). Nog: Aardenburg 1350: *van zuenen* (l. *ziienen*) *eighinen goede*, Drap. I 52. 17. Over *ie* in het ohd. PBB 11, 296 en 14, 519.

OPM. 2. Over *y*: v.d Berg Ts 65, 60 v.

OPM. 3 ZWBr. p. 147: *men screfft*, *drefwech*; TLJ § 25. *die dat sneet 'snijdt'*; L.S. § 38: *lensots* = *lînsaets* 'seminis lini'; Oudenaarde p. 359; a, 1324 *pene* enz.; voorts Vorml. § 30 *b* Aant. (*sere*; vgl. hier § 53 Aant.); *zuenen* = *ziienen*, zie boven Opm. 1.

b. Over het proces der diftongering, in chronologische volgorde:

V.H. p. 50: tweeklank *èi* in Brab. in de 14de e., in Holl. in de 15de e. J. te Winkel Ts 20, 1901, 81 vv.: nog niet bij Heelu en Velthem, maar wel diftong in de tweede helft der 14de e onder invloed van de hofhouding van Hertog Wenzel van Boheme, p 92

S. de Grave Ts 21, 1902, 38 vv meent dat de schrijfwijze *ii* (*ij*) een getuigenis is voor de klankontwikkeling die geleid heeft tot de latere diftongering (p. 47); onderstelt dat de diftongering begonnen is voor cons (p. 48); de diftongering toont zich het eerst in ontleende (Fra)

woorden omdat die minder als de eigen woorden aan een sterke orthografische traditie zijn gebonden waardoor in het schrift hun uitspraak fonetischer is. Voorts meent S. dat de diftongering een overall plaatsgrijpend fonetisch proces is, geen ontlening (contra te Winkel; ook opnieuw contra G.G. Kloeke in N. Tg. 22, 1928, 65 vv., inz. 76 vv.). C.P.F. Lecoutere, L.B 6, 1903, 141 vv., steunend op rijmen in de Cornicke van Hennen van Meichtenen, a^o 1414 (vgl. ook ZWBr. p. 156 v., 218). J. Franck Ts 29, 1910, 263 vv.: *ie* was monoftong geworden; in streken zoals Wvl., Zeel, Limb, waar nu nog monoftong heerst, kan *î* toch wel eens diftong zijn geweest maar teruggelopen tot monoftong, p. 266; naar Te Winkel's bewijzen Ts 20, 92 moet men wel geloven dat in de tweede helft der 14de e in Brabant diftongische klanken bekend waren, de diftongen bij Hennen v.M. zijn dus lokaal, p 273 v.; over 't algemeen moet men aannemen dat *ie* en *îe* lange monoftongen waren, en *î*, *ij* verkort was, p. 279.

J. Jacobs MedVA 1919, 235 v. geeft veel materiaal (zie Vangassen boven a); neemt aan dat in Brabant de diftongering reeds in de 13de e., zelfs in de 12de, is ingetreden, maar dat de *î*-uitspraak in de beschaafde taal nog lang heeft bestaan.

G.G. Kloeke, De Holl. expansie .... ('s-Gravenhage, 1927) p. 174. vraagt of Brussel, de zetel der Bourgondische regering, de toon heeft aangegeven voor de *ui*-uitspraak

ZWBr., hoofdst. V en pp. 216-219: diftongering te Brussel in de loop der 13de e, althans in de volkstaal, waarnaast en waarboven een beschaafder uitspraak met *î* in de 14de eeuw. Instemmend Heeroma Ts 63, 1944, 130, 134, op p. 133 v.: (evenals Franck Ts 29, 279 waar de twijfel van N v Wijk Ts 30, 172 vn 3, te vergelijken) uit een kort geworden *i*, met behoud van zwak gesneden accent.

Dat de diftongering te Amsterdam in de 15de e. autochtoon is maar tevens geconsolideerd en verspreid werd door Brabantse immigranten betoogt H. Vangassen in: *De Ndl. ij te A'dam* (Tongeren, 1965).

Over de geografische verspreiding:

in de dialecten thans: Schonfeld § 76 (met lit); Brabant en Vl: hierboven; Kempen: 1394 *op den Riersdriesch*, vgl. 1447 *Jan Reijersbloc*, 1456 en 1487 *r(e)yersdriesch* (J. Helsen, Top. v. Noorderwijk: Tongeren, 1944; n° 242); Breda: A. Weijnen in N Tg 40, 1947, 32 (pas begin 16de e.) - in 1582 in Noord-Brabant reeds een feit: dez. in Taal en Tongval I. 1949, 46; Holland: Amsterdam 1475 *verscheynt*, 1494 *-sceijnen*, 1525 *ghij seijt* 'zijt' (H. Vangassen: *De Ndl. ij te Amsterdam*, XVe - XVIIe eeuw. Tongeren, 1965). Uit 16de-eeuwse *ei*-spelling mag worden geconcludeerd dat de diftongering als autochtoon verschijnsel vroeger al aan de gang was: Rotterdam 1574 bijv. *speickers* (V.d. Berg, N. Tg. 58.1965. 58); Weesp 1540 (ald. 83: dubieus); *jeij* 'jij' (Gerritsen, ald. 186); Utrecht 1521 (Veen-Berg)

p. 21). - Oudere lit.: W. de Vries in N. Tg. 22. 1928, 210 (a^o 1343 *Ghereyt*, *Ghereit* = *Gherryd*, in het Amstelland), vgl. ook beneden § 88 Aant. in fine; Tiemeijer §§ 114, 116, 128: de Holl. Hildegarsberch kende de dift. niet, maar wel de Brab. copiist - p. 4 - van hs. B (a^o 1469); dubieus in 0.-VI.: Jacobs Mvl. p. 110. Oudenaarde diftongeerde $\hat{i} > /ɛ.i/$ ca. 1400, Brussel in 1389-1440: Hoebeke T.e.T. 10. 1958.49-53, inz. 53, vooral in zijn werk Oudenaarde p. 357-362. Over het bewijsmateriaal, vgl § 67.

Wijzigingen

A. $\hat{i}$ ontstaan uit.

§ 67. $\hat{i}$, *ij* is de voortzetting van oudgerm. $\hat{i}$: *lijf* 'leven', *lijc* 'lichaam', *ghelijc*, *rike*, *tijt*, *wijf*, *wijn*; in de 2de klasse der sterke ww.: *bliven*, *gripen*, enz. (Vorml. § 56).

Lange $\hat{i}$ komt ook voor in: *dien* 'groeien, gedijen', *lien* 'erkennen, belijden', *spien* 'spuwen', *tien* 'beschuldigen, vgl. aantijgen', *hie* 'mannetje, wijfje van dieren' (dus alle met $\hat{i}$ -e);

in *drî* 'drie, drij', VI. *litel* 'luttel', *hilic*, *hiwelec* 'huwelijk' (niet-Brab.), *hijr* 'hier', misschien in *twidracht* (*twivout* enz., meest Holl.).

OPM. 1. Rekking van *i* tot $\hat{i}$ in de pronomina *mi*, *di*, *wi*, *ghi*, *hi*, *si*; met lange $\hat{i}$ zijn ook te lezen *bedi* 'daarom', *twi* 'waarom', en het voorzetsel *bi*. Naast al die vormen bestaat ook, in onbeklemtoonde positie, een vorm met korte *i*. Ook *viant* en het oostel. *nie* 'nieuw' hebben lange $\hat{i}$.

OPM. 2. Bij verlies van een *n* is, in oudere tijd, *i* gerekt in *vijf*, Holl. *swide* 'sterk'; in jongere tijd vóór behouden *n* + dent. in *ontbint*, *kint* 'kind', *wint*, enz. Ook (Brab.) nog in *lichtmesse*, *steenbieckelere*, *kieste*, *overmiidst*, *siister*, *wijst*, *diet*; hier evenwel schijnt diftongering niet voor te komen (vgl. § 23, Opm. 2).

OPM. 3. Doordat in onbetoonde syllabe $\hat{i}$ in het suffix *-ijn* tot ə reeds eind 13de e. was verzwakt: *kelveken*, *stuckelken*, *heiden* (: *heidijn*), *cussen* (: *cussijn*), leest men ook regressieve spellingen als *tekijn* i.pl.v. *teken* (vgl. got. *taikns*), *wapijn* (: *wapen*, vgl. got. *wëpn*), *marghijn* (: *morgen*), *dronckijn* (: *droncken*), maar

'letterkundige' uitspraak met *î* bestaat nog einde 14de e. (vgl. § 97 *b* en *g*).
OPM. 4. Over *arbijt*, *ijsen*: zie § 68 Aant.

Aant. V.H. § 29; Franck § 66.

OPM 1: Franck § 209 vv., *bedi*, *twi*: Schonfeld § 120

OPM. 2: V.H. § 30 (nader Schonfeld § 29), *vóór n*: Franck § 59 en Anm. (blijkens rijmen, echter zonder bronnenaanduiding; dgl rijmen in hs. B, a^o 1469, van de Brab copist van Hildegasberch: Tiemeijer § 115 v), ZWBr. pp. 170 v., 173 v.; Antwerpen 1292 *dreinct* 'drinkt' (Mnl. Lb. p. 230, art 15); Vergi vs 707 *wijst* 'wist'; Jacobs Mvl. p. 17 (meest 15de e.).

OPM. 3: V.H. p. 51 v.; *kelveken* enz. reeds 1298 te Asse (Mnl. Lb. p. 217).

a) Oude regressieve spellingen in proza: Gent ca. 1240 *wapin(en)* Vmap 7, 35; Gent 1253 *lijctekin* OMO 2, 10.

b) Rijmparen met 'letterkundige' uitspraak van regressieve spelling *ij*: Ferguut 1601 *pine: wapine*; Alex. IV, 1031 *dronckijn: swijn*; Sp II 1.42.10 *die cnapen mijn: sendt hen .. morgijn*; Rijmb 8746 *die erve sijn: dijn tekijn*; Epis. Troyen 9567 *cypressenwyn: also dronckyn*; Brandaen (Hulth. hs) 1112 *tekijn: ghelovich sijn*; Seghelyn 880 *tleven dyn: wapijn*; Esmoreit 989 *yvorijn: scrijn*; Lans. Den. 701 *Sanderijn: guldijn*; Kl. v. Lippijn: 5 *Lippijn: sijn*, 153 *mijn: Lippijn* (tegenover 95 *slippen: Lippijn*).
Dgl. rijmparen kunnen hun oorsprong hebben uit het type (met etymolog. *i*): *verbetert sijn: orcussijn* Wal. 2634, *wine: beckine* Parthen 555.

B. Uit *î* ontstaan.

§ 68. Over de verkorting van *î*, met zwak gesneden accent, en (ook via dit stadium?) diftongering in Brabant (en Holland?), na de 13de e., zie nader § 66 *b*.

In Brabant leest men, in de 14de e., sporadisch spellingen als *de Creytere* (bij ww. *criten*), *Scofeien* 'Sofie', *deisendach* (: *disen-*), *reinsche gulden*; minder zeker *proffeyt*; voorts *fein*, *feinen* 'eind' (Fra. *fin*), *leimen* (ablaut!), (bij Hildegasberch ook praet. st. ww. 1ste klasse: *creyt*, *gleyt*, *sneyt*); - hiernaast bestaan inverse spellingen als *Aelidis* = Aleidis, *Laurijs*, *uytrijcken*, *laewijt* 'lauwheid', *warijt* 'waarheid', *castellijn*, *Calijs*; en enkele rijmen *ei: ij*. Zie de Aant.

OPM. 1. *Vóór r* is *î* monoftongische lange *î*, geschreven *ie*, gebleven: *gier*, *sciére*, *vieren*, *wierooc*, als-

ook in het geflecteerde adj. poss. *miere, siere* (*diere*; Vorml. § 30).

OPM. 2. Ongediftonggeerd is *i*, als *ie* geschreven (blijkens de nnl. vorm) gebleven in *prieme* of *priemtijt* 'tijd voor het eerste gebed', *gherief* 'gemak', *strieme*.

OPM. 3. Van het suffix-*lijc*, in bijtonige geflecteerde positie, schijnt de geogr. en chronol. verspreiding zo te zijn:

in Vlaanderen: *-like*, na ca. 1330 ook *-licke* (vnl. O.-VI.?, wel uit de verkorte ongeflecteerde vorm *-lic*, waarnaast ook *-lijc*); in Zuid-West- en Frans-VI. komt meest *-leke* (resp. *-leec*, ook gespeld *-leic*, en *-lec*) voor;

in Brabant: meest *-leke* (en in open syllabe dan wel oude rekking van een zeer vroege verkorting *-like*, vgl. § 50), waarnaast adv. *-leec* en *-lec*: zo althans in het Brusselse, waar in de 15de e. ook *-like*, *-lic*, *-lix* (onder VI. invloed?) voorkomt, terwijl Mechelen en Antwerpen een menggebied met overheersen van *-leke* schijnen te zijn (bepaald Antwerps is het in oorkonden nogal vaak voorkomend *-lake*, zelfs *-laec*, vgl. § 59 Aant. *scoutate*, § 97 e);

in Limburg: meest *-like*, jonger *-licke*, waarnaast *-lijc*, *-lijch*;

in Holland: blijkbaar *-like*.

Aant. Het materiaal, met kritische bespieking, hoofdzakelijk bij Franck in Ts 29, 1910, 267 vv en ZWBr p. 147, inz p 152 vv. (met lit.); Tiemeijer § 114.

Vangassen Top. Dial. 26. 56 (a^o 1475 *speise*), Antwerpen 1459 *leyzaet* 'lijnzaad' (Brab. 102), Zoutleeuw 1363 *vreyheit*, 1366 *sneyden* (830, 885; zie nog p. 171, 221, 281, 833).

De hypercorrecte vorm *fruten* met *ui* uit *ei* = *î* wordt beneden § 88 Aant besproken Willemyns Brugs 275 ziet hierin mogelijk ronding in labiale omgeving, evenals in 15de-eeuws *vuf* (= vijf).

Een vorm met ablaut (of geringere accentuatie: Franck § 20) is *arbijt* Rose p. 251, v 127 (: *sijt*), *arbiden* Lsp 3, 1, 21 (: *tiden*), *liden*: *arbeyden* Melib.v 933, dus Brab

In pl. v. *eisen* 'schrik hebben' komt in (W.)VI. (ook Holl.?) teksten *isen* (resp. *iselijc* enz.) voor Mnl.W. 3, 963; het wordt voor een zgn. volksetymologische wijziging onder invloed van *afgrijzen* gehouden.

OPM. 1 en 2: v H. §§ 74, 76; Schonfeld § 76, alwaar p. 90 over de geogr herkomst of de oorzaak
Door geringere accentuatie verklaart Franck § 5. 2 en § 20 *anschien n anschijn* (Lev v Lutg).

OPM. 3. Vl.: Jacobs Mvl. § 125, Brab. invloed *-leke* in O-Vl. te Gent, Velzeke (OMO, Gloss s.v. *-lijc*), Gent 1374 *hoochgeleken* (= hogelijk) *verdier* Drap. II 540. 14;
B r.: blijkens oorkonden bijv. in Mnl. Lb; Antwerpen 1285 *erfelake* (Brab. p. 30), MedVA 1933 p. 327 a° 1301 (*wittelake, gheellake*), p. 329 a° 1303 (*vriellake, orboerlake*, enz.), p. 332 a° 1304 (*herfelake, ghemenlake*, vgl. *Lisebaten*), p. 333 a° 1304 (*orboerlaec, weselaec*, enz.), - de interpretatie als diftong door W. de Vries in N. Tg. 22, 211 (Breda, 1279) is verkeerd; vgl. § 97 e; na 1350 schijnen die *a*-vormen niet meer voor te komen (1343 *jaerlecker ende erflaker renten*, Brab. 43).
L i m b.: TLJ § 48 (L.S., Servaes, Aiol-fr, Lev. Lutg), voorts Mnl. Lb. p. 331 vv. pass.;
H o l l.: Leiden 1427 *onredelike woirde* (Mnl Lb p 273), 1412 *ghewoenliken*, 1420 *haesteliken* (L Stadsr I, p. 243, 397): Geert Grote's Getijdenboek ed. N.v. Wijk, pass. (vooral Oost-Noordndl.).
Verkort: Kortrijk 1403 *wettelicke wijf*, vgl 1417 *te huwelicke*, 1424 *van Curtricke* K Pn. n° 198, n° 43, n° 50.
Het bovenstaande, naar een globale indruk gegeven, behoeft nader onderzoek In berijmde werken: over Velthem en Heelu in Top Dial. XX, 45 en 47; adv. *-leke* in ritmische daling, adj. *-lijc* in de daling, *-leec* bij heffing naar Overdiep § 8.

ie

Spelling en Klankwaarde

§ 69. a. *ie* wordt doorgaans *ie* geschreven: *bieden, Dietsc, gieten, liede, siek, sien* 'videre', *spiegel, tien* 'decem'.

In de 15de e. leest men ook wel *ye*: *alretyeren* 'allerlei', *kyeren, dyenen*; die spelling is evenwel zeldzaam (vooral Brab.);

in de 13de e. in Vlaanderen, maar zelden, - in Brabant (reeds in de 11de e.) tamelijk meer, alsook in Limburg komt een spelling *i* voor: *sin* 'videre', *ghescide, zile*, ook wel *zijle* 'ziel', *siic* 'ziek', *ghescijt*.

OPM. In oostelijke documenten staat soms *ei* (omzetting der tekens?), ook *ee* (voor zover dit niet op een andere uitspraak wijst, wat wel het geval, als *e, ei*, in Wvl., Zeeuwse en Holl. geschriften zal zijn):

Limb. *teen* 'decem', Wvl. *-Iede* (Vorml. § 26 *h*), Stoke *de* 'die', Holl. *theinde* 'tiende'.

b. Hoewel de spelling *ie* hoogstwaarschijnlijk op een (vroegere) diftong wijst, wordt voor de mnl. periode veelal monoftongische uitspraak aangenomen, nl. lange *i*. Dit blijkt 1. uit de overal (vgl. sub *a*) voorkomende spelling *i*; 2. de weergave van Franse woorden met *i* door *ie*: *prieme* (n. *prime*, lat. *prima*), *plaisier*, *Miele* (Roelands vader Milo), 3. het vermijden van rijmen *ie*: *î* (waarbij *î* wel een andere klank was dan lange *i*, vgl. § 66 *b*); de klankgroep *îe* (bijv. in suffixen als in *partie*, of in verbale vormen als *tîet* 'beschuldigt') was ten tijde van Maerlant (13de e.) nog tweelettergrepig, maar aan het eind der 14de e. samengevallen (als lange monoftong met verlies van *e*) met die *ie*, die reeds eenlettergrepige lange monoftong *î* was.

Aant. *a.* Jacobs Mvl. pp 186, 191, 193; ZWBr. p 150 v.; Tille §§ 47, 77; TLJ §§ 16, 41; L.S. §§ 27 v, 55 (ook voor 't Oosten); Holl.: v.d Berg Ts 65, 59;

ij: ZWBr. p 151; *zijle* Antwerpen 1295 (Mnl. Lb. p. 222), *siic* Limburg (ib. 331);

ye: Brussel 1339-1464, 1452 (Mnl. Lb. p. 260, 224), reeds Leuven 1318 *dyetbrugghen* = pln., 1404 *tyegelen* (Misc.. Gessler p. 809); *brieef*: Tille § 47; *dienst*: Holmberg p. 64 v.

b. J. Franck Ts 29, 1910, 263 v. (ook over rijmen *ie*: *î*), inz. 265, 278 v; Alex p LXIX v.: L.S. § 56 (die ook wijst op de spelling *ie* voor *î*); Heeroma Ts. 63, 133. Nog: Gent ca. 1240 *diften*, *dinst* Vmap 11, 15.

Misschien wijst hiaatvullende *h* (vgl. echter § 113) nog op tweelettergrepigheid van *îe*, eind 13de-begin 14de e., in Vlaanderen: Gent 1288 *draprihen* (Gent Stadsf 389), Brugge 1312 *in vriher jaermaerct* (Drap. I 562. 9); Oudenaarde 1338 *in onvrihen steden* (ib. I. 272. 23); Jacobs Mvl p. 291: 1278 *Vrihen*, Gent 1321 *te copisherene* (ter vermijding van *copier-ene*), 1350 *ghevrihet*.

OPM. Venlo § 209 (*ie*:*i*).

Wijzigingen

A. *ie* ontstaan uit.

1.

§ 70. *ie* heeft velerlei oorsprong (waarover nader de historische grammatica); hij komt voor bijv. in: *dief*, *dienen*, *diep*,

gieten, siec; miede 'loon', praet. *blies, brief, maniere; gheschien, sien, tien* 'decem'.

OPM. Die *ie* kan, onder bepaalde omstandigheden (waarover nader in een hist. gr.) afwisselen met *ē*: *speghel* (§ 53); voorts ook met *uu* (§ XII).

Aant. Schönfeld §§ 33 (< *eha*: *zien*, enz.), 67 (*ie* en *uu* < *eu*: *bieden*), 68 (*hier, brief* enz., ook § 6).

2. *ie* / *uu*.

§ 71. Wanneer sommige woorden nu eens met *ie*, dan weer met *uu* voorkomen: *dieden*: *duden*, *Dietsc*: *Duutsc*, zijn de vormen met *ie* kustmnl. (Wvl. en Holl. kust tot Noordholl.), Vl., Brab., misschien Westlimb., terwijl die met *uu* Limb., overigens oostelijk en Hollands zijn.

Zo hebben *ie*: *dieden* 'uitleggen' en *dietsch, diefte, diere* 'duur', *dievel* 'duivel', *ghehiere* 'lief', *kiekijn* 'kuiken', *lieden, siecte, stieren* 'sturen', *vier*, ook de vervoeging ind. praes. IIde klasse: *ghebiet, verliest* (Vorml. § 57 *b*); verder *niew*, Brab. en Limb. *nuw, nouw*, Brab. *neuw*, oostel. *ny, vrient* (§§ 11, 16): *u*-vormen zijn oostel. en Hollands.

Aant. Hoofdstudie: Th. Frings, *Das Wort Deutsch* in: *Altdeutsches Wort und Wortkunstwerk*. Geog Baesecke zum 65. Geburtstage. Halle a S. 1941, p. 46, inz. p. 52 vv. Voorts: Jacobs Mvl. § 97, v H. § 70; Franck § 73; L.S. § 53; Tille §§ 81, 86. 3 (*vrint* tot 1390, *i* en *ie* tot 1440, daarna *vrunt*); voor *vrunt*, vgl. ook boven § 16 en Venlo §§ 209, 211, Veld. II 192; over *liede*: *Iude* Vorml. § 12 *γ* en Aant.; *duypt* 'diepte' 1368 Turnhout (J. van Gorp, Plaatsn. te -, Med. VI. Top. Ver., Bijl. V; Leuven. 1934; p. 5), 1362- Noorderwijk (J. Helsen, Top. v. -; Tongeren, 1944; n° 249); - *n i e w*: zuidelijk Holland, ook Montfoort, Naarden (*nieuw*, Heeroma p. 13), in Vlaanderen (Jacobs Mvl. § 118), in Brabant: Mechelen eind 13de e. (MedVA 1942, pp. 131, 137), Antwerpen 1292, 1295 (Mnl. Lb. p. 236, n° 62: *niwe stucken*, p. 222: *nieuwe, newe*), Brussel 1474 *nyeuwe* (Brab. 237), Tienen 1488 *nyeuwen* (801); - *n u w*: Oost-Vl. (Jacobs Mvl. p. 271: Aalst, Dendermonde, Oudenaarde; vgl. Oudenburg in W.-VI. 17. 7. 1277 *nuwen polre* R.A. Brugge Bl. n° 6752), B r a b a n t: Lier begin 15de e.: *nuwe goet, nuu goet* (Marten pp. 116, 118 v.), Asse 1298 *tote den nuen* (Mnl. Lb. p. 219), Anderlecht 1326 *nuwe* (AEB 144), Brussel 1452 *vernuwen* (Mnl. p. 226), Mechelen ca. 1350 *goet ende nuwe* (ib. p. 255), Brussel 1474 *nuwe* (Brab. 173), 1389 *nuwen* (334), 1448 *nuwe* (338), Leuven 1316 *vernuwen* (532), 1421 *nuwen* (554), Mechelen 1345 *nuw* (672),

1451 *nuwen* (696), 1474 *nu*, *vernuwen* (699), Erps 1309 *op den nwtbosch* (AOO. CSJ 2. 35 v°), Tienen 1392, 1459, *nuwen* (Brab. 787, 796); - Holland: Leiden, Gouda, Schoonhoven, Haarlem enz.: *nuw* (Heeroma p. 13), Noordh.: Daniëls p. 151; Kloeke, *Herkomst en Groei v.h. Afrikaans* p. 181 vv. (kaartje); - Limburg: 1280 *van sinre nuer hostaet* (Oudenbiezen p. 12); Petersem 1367 *nû van nuwents* (Moors 131. 15); L.S. § 63 *d (nuwe, nûwe)*, TLJ § 46 (maar in de tekst: *niwe*, Maastricht *niewe*, evenals Lev. v.J. en Lev. Lutg.); - neuw: Antwerpen 1325 *de neuwe halle* (Brab. 66), Brussel 1326 *bi de neuwen kerchoue* (AOO. B 871, f. 191 r°), 1396 *14 ponden neuswas* (= nieuw was, Martens p. 59), Anderlecht 1320 *de neuwebrugge* (B 862. 15). Woluwe 1394 *vanden Neuwenhove* (Martens p. 141); - nouw: Tienen 1428, 1434 *nouwe* (Brab. 759, 734, 801), Donk 1387 *vanden Nouwenhuys* (Moors 19. 14), Gorsem 1394 *vander Nouwerkerken* (23. 10), Brussel 1334 *ij d. nouwe* (AOO. H 1436), 1358 *bi den nouwen keerchoue* (B 1107. 9), 1324 *dat men cronen vernout* (ChJ 42), St. P. Leeuw 1402 *penninghe nouwe* (ARA. Sc Griffie 9640), vgl over Holl. *nouw* v.d. Berg in T.e.T. 5 176 v.; *nuw/nouw* Veld. I 239, III 192; - ni, ny: Antwerpen 1426 *nye slotete* (Brab. 100), 's-Hertogenbosch 1435 *nyde schilde* (501), 1464 *nijboeren kijnt* (505); Heeroma p. 13, Geld. Tille § 84. 2, Holmberg p. 66 (Noordoostel., reeds Zuidgeld., Venlo Stadsr. 14de e.), Utrecht 1301-: Kloeke in N. Tg 47. 14, vn. 3 overigens Afrik. p. 182, 1430 Mnl. Lb. p. 298; over de etymologie van *nuw* enz Franck § 62, p 61 *Vele vindplaatsen* (St-Truiden, Tienen) bij Winnen in Album W Pée (1973), p 464 v. (Overigens zeldzame) rijmen *uu < iu:uu < û* (§ 89), zo in *lude, duden, hude, vuur, ungehure* bij Veldeke: H.v. Veldeke Eneide II: v.G. Schieb und Th. Frings, Berlin, 1965, p. 449. De *ie/uu* grens in Belg Limburg SpvZ 147

3. Uit ê: *stien*.

§ 72. Spelling *ie* voor ê: *bien, stien* enz. kan op een lange *i* wijzen (maar ook op een diftong *ië*: dan staan we voor een andere klank; vgl. § 48 c 3).

OPM. 1. In aan het Frans ontleende werkwoorden staat *ie* (VI.?) naast *e*: *jugieren, scoffieren*.

OPM. 2. Als kustmnl. zijn enkele vormen te beschouwen met *ie* uit ê (< â, § 51 Opm.): *miede, gemielt* (d.i. *malen* 'schilderen'), *lieke* (: *lake* 'bloedzuiger'); met *ie* uit ê (umlaut van ô, §§ 85 b, 87 Opm. 2): *ondievelike* 'onpassend, op een ellendige wijze'.

Aant. OPM 1: nader ondezoek gewenst; vgl. A. Rosenqvist, *Das Verbalsuffix -(i)eren* in *Annales Academiae Scientiarum Fennicae*, ser.

B, t. XXX, Helsinki 1934, p. 589, inz. p. 612 vv. (mnl.); L.S. § 59, Crit. Comm. p. 63.

OPM. 2: *miede* enz. V.H. § 78 a; *lieke*: Mnl.W. 4, 553 v., beide in VI.

werken; *ondievelike*: Hildeg. n° 85, 196, vgl. nog Mnl.W. 5, 533; voorts

Wijk s v *deftig*, ook *hiel*.

4.

§ 73. Voor *ie* uit *î* vóór *r*: *wierooc*, zie § 68 Opm. 1; uit *ê*: *lien*, zie § 66 *b* in fine; spelling *ie* voor *î*: *wief*, zie § 66 Opm. 1; gerekt uit *i* in open syllabe: oostel. *hiemel*, zie § 50 Opm. 2; uit *i* vóór sommige cons.: *kieste*, zie § 67 Opm. 2, vóór *-r*: *cierkel*, zie § 23 Opm. 1.

Aant. V.H. § 75 vermeldt nog uit de Kronyk van Vlaanderen: *kierrel* 'keiel', *kiers* 'kers', *zwieerd* 'zwaard', *geliert* enz.; vgl. de Aant. § 13 Opm.

B. Uit *ie* ontstaan.

§ 74. Naast *ie* komt *i* of *e* voor: praet. *hilt* (: *hielt*, bij *houden*), *vinc* (: *vangen*), ook met *e*; *licht*, *vrint*: zie nader §§ 11, 20. Ook leest men *de* 'die', *-lede*, *vreent*: zie nader §§ 53, 70.

O

§ 75. In de nnl. zgn. lange *o* (*dopen*, *horen*, *hoog*, *oog*; *geboden*, *gebroken*, *vogel*, *zoon*) zijn twee, naar hun oorsprong verschillende, *ō*-klanken (niet later dan begin 18e e. sporadisch in Holland) samengevallen: *ô*, de zgn. scherplange, uit een oud-germ. diftong *au* ontstaan, - en *ō*, de zgn. zachtlange, uit een oudere *ō* of *ǔ* (d.i. /u/ als in *doek*) gerekt.

Een verschil tussen die beide lange *o*-klanken, dat in het A.B.N. van nu niet meer bestaat, kan in heel veel dialecten nog gehoord worden (zo klinkt bijv. de *ô* van *oog*, *boom* diftongisch *oe-e*); op dat historische verschil berustte, in de spelling-de Vries en te Winkel, het onderscheid in open syllabe tussen *oo* (*oogen*, *boomen*) en *o* (*vogel*, *zonen*); aan de *ô* beantwoordt in het Duits (in bepaalde posities nl.) *au*: *Augen*, *Baum*, *taufen*, in het Engels *ea*: *dead* = dood, *hear* = horen.

Terwijl nu de *ê* en *ē* (§ 48) in het mnl. over het algemeen uiteengehouden werden, schijnt het verschil tussen de twee *o*'s (in nog niet duidelijk bekende condities), al naar gelang

van de woorden, de streek en de tijd: of niet te bestaan, of niet zeer groot te zijn; zie nader hieronder § 77.

Aant. *ô*: *ō* in de 18de eeuw: Schönfeld § 66.

Spelling en Klankwaarde

§ 76. 1. In o p e n syllabe wordt doorgaans *o* geschreven: *bomen*, *open*; ook *oe* vaak vóór *r* (dit in Limburg, vooral in Brabant, ook wel in O.-VI. en het Zuiden van W.-VI.): *hoeren*; *oo* voor *ō* leest men vooral in de 15e e. in het Vlaams (en voor *ô* in N.-W.-VI. en Fra.-VI., maar haast nooit in Brabant en in het Oosten, vaker in Holland begin 15de e.): *hertooghe*, (*loopen*); *oi* (zelden *oy*) is oostelijk en zeldzaam, behalve in Holland (eind 14de, begin 15de e.).

OPM. 1. Voor *ō*, uit wgerm. *ō* gerecht (§ 78), treft men reeds in de 14de e. in 't Gelderse en Kleefse ook *a* aan (niet in Zuid-Limburg: hier pas in de 15de e.): *apen* 'open', *baven* 'boven', *bevalen* 'bevolen', *gaetshus* 'god(e)shuis', *laven* 'loven'.

OPM. 2. Voor *ô*, gelijk aan hd. *au*: dus vóór lab. en vel., wordt in (vooral Oost-)Limburg en in Gelderland ook *ou* gelezen: *doupe*, *gelouffven*, *coupen* (vgl. § 83 Opm. 1).

2. In g e s l o t e n syllabe wordt doorgaans *oe* (in de 13de e. nog wel *o*) geschreven;

OPM. 3. In Vlaanderen meest vóór *s*, *t*, *d*, *m*, *n*, *p*, *f*, *k*.

oo (voor *ô* en *ō*) komt vnl. in de tweede helft der 14de e. en in de 15de e. in Vlaanderen voor, maar ook in Holland, zelden in Gelderland (haast nooit in Brabant en Limburg): *loopt*;

oi is oostelijk, Brab. en Hollands, in de 14de e., maar nog meer in de 15de e. (in O.-VI. vóór *d*, *t*, *r* = *ô* § 77).

OPM. 4. *ou* voor *ō* (*vouchde* 'voogden', Gent): zeer zelden.

Aant. 1: *oe* Jacobs Mvl. p. 201 (in N.-W. VI. zelden, alleen vóór *dent.*, *f*, *m*, *v*, *p*);

oo Jacobs p. 202 v. (N.-W.-VI. sedert ca. 1360, toch reeds Brugge 1282 *dat elc man mooghe maken* Drap. I 367, 7); Holland: v.d. Berg in Ts 65, 1947, 61 v.; ZWBr. p. 20;

oi Holland ib. 61 v. (1316-); Tille § 71.

OPM. 1. Tille § 28 (*a* in grafelijke en stedelijke kanselarijen, *o* handhaaft zich in de laatste), § 29. 6 (strijd tussen *o* en *a*, - in *hertoge* nooit *a*); Emonds p 46 (alwaar opgave der plaatsen); Holmberg p. 44 (reeds eerste helft 14de e. in Gelderl.); Venlo § 156.

OPM. 2. Noldus 78 v., Tille §§ 71, 76; L.S. § 61 v.; Holmberg p. 63; TLJ § 44 (*ou* in Servaes, Maastr. Stb., ook wel in L.S., Aiol-fr., Tondalus' Vis. hs H).

OPM. 3: Jacobs Mvl. p. 198; Crit. comm. Rein. (hs A, p. 66: vóór *p*); *oe* = *ô* te Gent 1240: Gysseling T e.T. 15 (1963), 28; Kessen p. 81 vermeldt spelling *oe* voor *ô* in een Zuidwestbrab. hs. van ± 1540 (pp. 85, 120).

oi: Velzeke (O.-VI.) 1249: *teuoirst* (OMO 1 2); Middelburg 1316 *cloister* (vgl § 41 Aant. *a*) (Bijdr. Hist. Gen. 50. 235).

oo: reeds 13de e., Oudenaarde p. 152, Jacobs pp. 199, 205; *oi*: Jacobs pp. 198, 202, 205: v.d. Berg *a.w.*; Tille §§ 71, 74; Oudenaarde blz. 142, inz. 148.

OPM 4: Jacobs p 125

§ 77. *a*. Wat de klankwaarde van *ō* en *ô* was, weet men niet met zekerheid: die zal wel naar tijd en streek verschillend zijn geweest.

Afgaande op een vaststelling dat rijmen *ō*: *ô* door weinige auteurs worden vermeden, menen sommigen dat er geen merkbaar verschil tussen beide klanken bestond. Dgl. rijmen vindt men bijv. bij Velthem en Boendale (Brab.) en in Alexander's Geesten (VI.).

b. Rijmen *ô*: *ō* komen daarentegen niet voor bij Heelu, de Sevenste Bliscap (Brab.), Leven van Lutgart (Brab., of Limb.?), in de Reinaert I en de Heimelijkheid der Heimelijkheden (VI.), bij Hildegasberch (Holl.); echter leest men toch in die werken rijmen *-ōr(t)*:- *-ôr(t)*-, *gebōgen*: *ôgen*, *sōne*: *trōne* (Heelu), *gewōne*: *trōne*, *scōne* (Lutg.), *priōre*: *ôre*, *dominō*: *hō*, *paternōoster*: *clōoster*, *crōnen*: *lōnen* (Rein.), *berōven*: *lōven*, *wōont*: *verschōont*, *vercōpen*: *hōpen* (verwachten), *Gōde*: *nōde*, *bedrōghen*: *dōghen* (leed), *lōghen* (subst.): *ôghen*, *schōen* (pulcher): *zōon*, *belōven*: *rōven*,

mōghen: ôghen (Hild.), *ghelōvet* (geprezen): *hōvet*, *Gōde: nôde*, *buter hōpen: ghelōpen*, *pōgen: verhōgen*, *drōge: ôgen* (H.H.).

Men kan hieruit besluiten, dat beide klanken nog verschilden, maar dat in sommige woorden de *ō* tot *ô* was geworden (*gewoon*, *croon*, *wonen*, *droog* hebben thans in - althans Brab. - dialecten een *ô*; in *pogen*, *loghen* en *loven* [invloed van *geloven* 'credere'] kan de *o* ook zijn verschoven, net als in Brab. *pastoor* - vgl. *prior* -, *moord*, *poort*; er kunnen ook letterkundige rijmparen en eve-rhymes bestaan hebben). Een rijmpaar *ōm: ôm* (*cōmen: drōmen*) is nergens aangetroffen.

c. Waarin bestond dan het verschil tussen *ô* en *ō*?

1. *ô*: daar *ô* niet op *oe* (*broeder*, *roepen*, § 86 *b* en Opm.) rijmt - behalve in de auslaut, waar *oe* wel verkort was tot *o*: *toe: alsoe*, alsmede *vóór i*, bijv. *vernoiede* (vgl. ofra. *enoier* 'ennuyer'): *vloiede* 'vloiede' - en die *oe* een lange en zeer gesloten monoftong *ō* was, komt J. Franck tot de conclusie dat *ô* (in het Vlaams) opener klonk dan *oe*; Overdiep meent ook dat *ô* een open klinker was, terwijl H. Kern hem in het Limburgs voor lang en gesloten houdt. In het Brabants zal, gelet op rijmen *ô: oe* (*noot: goet*, *vlooch: droech*, vgl. Vorml. § 57) bij Velthem, de *ô* wel reeds naar /u:/ heen zijn ontwikkeld. In hoeverre nu nog andere omstandigheden (quantiteit, tweetoppigheid, min of meer diftongisch karakter) in het spel zijn, kan men uit het mnl. zelf niet opmaken; de huidige zuidndl. dialectsituatie evenwel, met vrijwel overal voor *ô* een onechte diftong (veelal [u:ə]), laat zich best verklaren als men voor het mnl. eveneens een onechte diftong [u:ə], [o:ə], [ɔ:ə] aanneemt, met chronologisch, eventueel ook geografisch verschil. Het diftongisch karakter van *ô* verklaart dan op bevredigende wijze de oppositie *ô ≠ ō*.

2. *ō*: daar in het Oosten van het ndl. taalgebied thans een verschil gehoord wordt tussen de *ō* gerekt uit wg. *ǫ* en de *ō* gerekt uit wg. *ǔ*, moet wel aangenomen worden dat het vroeger daar ook zo was gesteld: dat blijkt trouwens uit de omstandigheid dat *ō* < wg. *ǫ* ook vaak *a* wordt gespeld (§ 76 Opm. 1). Men zou dan hierbij kunnen onderstellen dat

$\bar{o} > o > \bar{a}$, maar als men bedenkt dat in het Oosten $\hat{a}$ (in *waer, jaer, strate*, § 41 *b*) met *o* wordt gespeld omdat die klinker als een (zeer) open *o* klonk, dan ligt het voor de hand dat de spelling met *a* ook zal gediend hebben voor een meer open uitspraak van de $\bar{o} < \text{wg. } o$ (*strate:strote, open:apen*).

In het Westen van het taalgebied (bijv. in Maerlants Alexander) stelt men vast, dat $\bar{o}$ niet algemeen op *oe* (*broeder, roepen*) kon rijmen, behalve vóór *m* (*comen, somen, vromen* en *noemen, verdoemen, bloemen* hadden dezelfde uitspraak of konden die hebben: *oem* klonk als $\bar{o}$); sommige woorden bevatten de klank *eu*: *ghewoene* (vgl. boven *b*), *soene* 'filii' (§ 61 Opm. 1). Als *oe* dan werkelijk een lange en zeer gesloten monoftong $\bar{o}$ was, en $\bar{o}$ op $\hat{o}$ kon rijmen, zal de uitspraak van de $\bar{o}$ niet veel van die van $\hat{o}$ hebben verschild.

Nadere aanduidingen betreffende het verschil tussen $\hat{o}$ en $\bar{o}$ in Brabant en Holland (zie *b*) ontbreken.

Aant. Rijmen: V.H. p. 54 (zonder bronnenaanduiding), Franck Gr. § 13 en Anm. 1, Top Dial. 20, 1946, 41 vv. (Velthem en Boendale, p. 47: Heelu), Crit. Comm. p. 65, Tiemeijer § 174 v., H.H. p. 82, 85; voorts Franck Alex. pp. LXXII, LXXVIII en Ts. 29, 1910, 289 vv.

c. 1: $\hat{o}$ Franck Ts 29, inz. p. 296 en p. 301; Overdiep §§ 6, 13; Kern L.S. § 60; bij Velthem: J. Franck Ts 19, 1900, 42. Over de onechte diftong $\hat{o}\bar{e}$: v. Loey T.e.T. 12, 1960, 139 v., Med. K. Ac. Belgie, Lett., 5de R, XLVII, 1961, 106 v.v.; Oudenaarde 163, 372 (om 1500 reeds /y.ə/?).

c. 2: $\bar{o}$ in het Oosten: N.v Wijk in Ts 31, 1912, 291 vv, inz. p. 300; Tille § 29, 6; J.J. Mak Ts 55, 77; - in het Westen: J. Franck in Alex p LXXI vv., Ts 29, inz pp 296 en 301.

Voor $\bar{o} < \text{wg. } o$ vermoedt Venlo §§ 149, 156 *ao*; ook in 1387 *toerne* § 170, 1387 *poerten* § 151, maar $\bar{o}$ in 1458 *zoen, doer* = door, *komen, vogel, jode, boter* § 172 v., *hertōg* § 156.

Wijzigingen

I. $\bar{o}$

A. ontstaan uit.

1. uit, $\bar{o}$, $\bar{u}$ in open syllabe: *open, sone*.

§ 78. $\bar{o}$ is, in open syllabe reeds vóór de 13de e., gerekt:

a. uit wg. $\bar{o}$ (§ 28): *geboden, gegoten, over, open, hope, Gode, bode, geloven* 'beloven', *hove* (in het oostmnl. vindt

men ook *a*: *verbaden, averbadich, apen, have, bade*: §§ 76 Opm. 1, 77 c 2);
b. uit wg. *ũ*: *boter, dore, comen, core, loghene, somer, sone, wonen* (in het kustmnl.
vindt men ook *ue*: *bueter, soene*: § 61 Opm. 1).

OPM. 1. Umlaut van *ō* is *ue*: *becoeren, gheboeren, huevesch, lueghene*: § 61.

OPM. 2. In Limburg komt, tengevolge van apocope, gerekte *o* ook in gesloten
syllabe voor: *hoel* 'hol', *loef* 'laus', *hoef* 'hof'.

2. uit *ō* vóór *r* + cons.: *moord*.

§ 79. Vóór *r* + cons. is *ō* uit *ō* gerekt, over het hele mnl. taalgebied reeds in de 13de
e.: *doerp, coerf, moord, poorter, woorm, woort*.

OPM. Ook in Brabant en Limburg vóór *-l*: *coelf, -ch*: *proichghie, vroecht, -s(t)*:
boesch, coist, -t: *erden poetten*.

Aant. Zie inz. v.d. Berg L.B. 36, 1944-'46, 22 vv.

OPM. ZWBr. p. 172 vv.; Limb.: Moors p. 371 v., L.S. § 16, 1, c vv. (*doenct*),
Noldus L.B. 28, 83; J.J. Mak Ts 55, 77 (Overijssel).

§ 80. 3. In Limburg uit *â*: *strote*: § 41.

4.

§ 81. In *o* kan men ook een spelling (of een klank) hebben voor *oe* (§ 85): *moten*,
genoomd; vaak vóór *i*: *vloien* 'vloeien'; ook wel voor *ou*: § 96 Aant.

B. Uit *ō* ontstaan.

§ 82. Tengevolge van *i*-umlaut staat *eu* tegenover *ō*: *gheboeren, sloetel, toeghe*,
coere; zie nader § 61 en vgl. § 78 b.

OPM. 1. Vóór *r* + cons. kan in sommige streken de uit *o* en *u* gepalataliseerde
ue (§§ 37, 61 Opm. 4) ook gerekt zijn, zodat vormen met *oo* en *ue* (beide meest
oe geschreven) naast elkaar voorkomen: *buerch* (: *boorch* 'burg, burcht').

OPM. 2. Naast *woord* staat *waert* in Limb. en Brab. teksten.

OPM. 3. Een verkorte *commen* = comen, met afleidingen (*naercommers*) komt vaak in Vlaanderen voor.

OPM. 4. In TLJ § 25 staat *Gede* = *Gode*.

Aant. OPM. 2: bijv. in Lev. Lutg., Ruusbroec, Vergi; nader in Ts 66, 1949, p. 203 v., 208 v.

II. ô

A. ontstaan uit.

§ 83. Uit owgm. *au* ontstond *ô* (§ 75): *doot*, *dopen*, *horen*, *hoog*, *oog*, enz.

OPM. 1. In (vooral Oost-) Limburg werd die *au* wel *ô* aan het wordeind en vóór dentalen, maar *ou* in andere gevallen: *ouge*, *koup*, *gelouffven* (zie § 76 Opm. 2).

OPM. 2. *ô* wisselt af met *ouw* in *stro*: *strouwe* (zeldz.: zie Franck p. 33).

Aant. OPM. 1: Venlo § 202 vv.

B. uit ô ontstaan.

§ 84. In enkele woorden in Brab. geschriften treft men *ue* als umlaut van *ô* aan: *vruechde* (dit algemeen), *blueten*, *suegen*, *tuegen*; zie § 62.

OPM. 1. De umlaut van Limb. *ou* (§ 83 Opm. 1) is *eu* /øi/: Tongeren *vleisheuwer*, Maastricht *opleuper*, (vgl. Brab. *buetken*, *vreuken*, *neuwe* 'nauw').

OPM. 2. In W.-VI. *ystriewt*, *ghestriet* 'gestrooid' staat men wel voor een onduidelijke (inguaeoonse umlauts-?) vorm.

OPM. 3. Verkort komt *horde* (praet. v. *horen*) voor in het Brab. dichtwerk Lorreinen.

Aant. OPM. 1: Noldus L.B. 28, 78 v., L.S. § 60, ZWBr. p. 83; Venlo § 208. Nog: Grave 1421 *vleyscheuwer* (Brab. 380). Tongeren 1398 *met enen heutde* (Moors 153. 40; vgl. 158. 26 *hoefde*; mhd. *höubet*). Veldeke heeft uml. in *houvet* 'hoofd', *gelouven* (H.v. Veldeken Eneide II, Untersuchungen, von Gabriele Schieb unter Mitw. v. Theodor Frings, Berlin, 1965, p. 452), ook in *horen*, *scone* (p. 448).

OPM. 2: *ystriewt* Jacobs Mvl. § 114 Aanm. 2. *ie* < *eo* < *ghe-strewid* bij *strawjan* (met syncope van *i*). Maar men kan ook denken aan ags. *gestrēawod*: Sievers-Brunner Altengl. Gr. (1951), § 408 A. 15.
 OPM. 3: Overdiep § 13 en A. Weijnen in T.e.T. I, 1949, 18 v.; vgl. beneden § 103, inz. de Aant.

oe

Spelling en Klankwaarde

§ 85. a. De gewone spelling van *oe*: *broeder, stoel, coene, noemen, voet, sloech, roepen* is *oe*.

In Vlaanderen (ook wel in Zeeland en Brabant, in de 15de e. in Holland) staat naast *oe* vóór labialen en velaren *ou*: *bouc, versouc, plouch, drouch, roupen, behouf*.

Beide tekens: *oe* en *ou*, zijn van Franse oorsprong.

In Limburg vindt men ook *u* (in gesloten), *ue* (in open syllabe); overigens in het Oosten, maar zeldzamer, *û, oe, o, oi, oij*, bij uitzondering *uy, oy, õ, ou*.

Spelling *o* komt eveneens overal voor, maar hoort het meest tot de 13de e. (*oo* in gesloten syllabe); het vaakst komt die spelling in O.-en W.-Vlaanderen, Zeeland en Holland (hier nog zeer laat) voor.

Vóór *i, j* staat vaak *o* (naast *oe*): *vloyen, groien, gheschoite* 'schoeisel'.

OPM. Sporadisch enkele compromisspellingen: *oeu, uoe, oue*: zie Aant.

b. De ndl. *oe* beantwoordt aan een owgerm. *ô*.

In het nhd. is *u* (*Blut, suchen*) uit een vroegere diftong (*uo*) ontstaan; een dgl. tussentrap is voor het mnl aan te nemen. Immers komen *uo*-spellingen overal voor in de 8e-11e e., sporadisch in Brabant in de 12de e. (maar als tijdelijke sporen van de Karolingische expansiehaarden Trier en Keulen kunnen ze niet beschouwd worden).

Voor het Vlaams en Hollands kan men aannemelijk maken dat *oe* er als een lange (en wellicht zeer gesloten) monoftong *ō* klonk. Bewijzen zijn: 1. geen spoor van diftongering in de Mvl. spelling; 2. een spelling *oe* voor een klank /u:/ blijft onverklaard; 3. rijmen als *doe: vlo* 'vlucht-

te', *vroe* 'vroeg': *also* (vgl. § 77 c); 4. spellingen als *rode* 'roede', *men voort* 'voert', *men sloghe* 'conj. praet. sloeg' (in het Gentse, 13de e.), *ropen*, *nomen*, *slooch* (Zeeland, Holland); 5. de conserverende invloed van *i, j* in: *vloyen*, *groyen*, van *m* (ook verkorten!) in *blomme*, *nommen*, *rom* 'laus', *verdommen* 'damnare' (14de e., W.-VI.).

In het Vlaams heeft die gesloten $\bar{o}$ vóór labialen en velaren (geschreven *ou*) tot /u/waarde geleid, waarschijnlijk in het begin der 14de e., zoniet vroeger al. In het N.-W. van ons taalgebied is uit *o* en *ou* pas rond 1600 een resp. gesloten en open *oe* daaruit ontstaan.

Voor het Brabants, althans in Zuidwestbrabant (en dan zal Antwerpen aan het Vl. en Hollands gebonden zijn), kan daarentegen wel ($\pm$ monoftongische?) lange *oe* /u:/ uitspraak aannemelijk worden gemaakt; het bewijs kan men vinden in de umlaut van die *oe*, welke als *ue*, *u* wordt verbeeld en wel /y:/ klonk (§ 87), waartegen een spelling *ou* op een *oe*-uitspraak wijst.

Zo hangt het Brabants eng samen met het Limburgs, alwaar ook geen $\bar{o}$ -klank bestond, veeleer een diftong waarvan de eerste component tussen $\hat{o}$ (< *au*, § 75, 83) en $\bar{u}$ /u:/ lag; vgl. het (Oost-)Brab. en West-Limb. rijm *boer. voer, moer* 'muur': *vloer* (§ 88 b Aant.).

OPM. Rijmen $\hat{o}$: *oe* (§ 77 c) komen vaak bij L.v. Velthem voor.

Aant. *a: oe*: Jacobs Mvl. p. 128 vv, OMO: Velzeke 1249 *voet* maar *rode*, *capone*, *sloge* p. 337; Gent 1253 *genoegen*, *soeken* enz p 341; ouder (eind 12de e.) G. Nk. 570; Brugge 1263 *roede* p. 371; ZWBr. p. 130 (1176-); L.S. § 43 (Maastricht); TLJ § 27; Tille § 53; Ts 55, 84 (Overijssel);

ou: Oork. Brugge p. 43 v. (a° 1279 *bouf*= behoef, a° 1274 *mouder*); Gent *houc* G. Nk. 570; Jacobs Mvl. p. 129 vv (in open syllabe vooral ca. 1330 in W.-VI., sedert ca. 1400 in O.-VI.; ook elders dan vóór lab. en vel. vooral gedurende de 15de e., p. 129, p. 133: *noumen*); Hellinga p. 52 vv., inz. p. 59; ZWBr. p. 132 (1303-; als reactie tegen een *u*-uitspraak, of Vlaamse invloed?), MedVA 1942, 131 vv. pass. (1296-1300); Franse oorsprong van *oe* en *ou*: Th. Frings PBB 63, 1939, 86; *ue*, *u*: L.S. § 41, Tille § 53 (met andere grafieen), Holmberg p 55 ($\hat{u}$ in Aiol en rip oork.); Hellinga p. 88, p. 56 (Leiden $\hat{u}$); ZWBr. p. 104 vv. (*u* p. 129: 1110-, *ue* en $\hat{u}$ p. 127 vv., *ue* wel vóór een palatale

klank); Jacobs Mvl. p. 133 vv. (Fra.-VI. en O.-VI.); overigens Limburg en elders: Venlo § 159 vv., inz. § 164;

o: Jacobs Mvl pp 127, 130 (oo p. 135); OMO Gloss. p. 453; Kaetspel p. LXXIV; Hellinga p. 56 (Leiden), p. 59; ZWBr. p. 130 (1185-); L.S. § 43 v.

OPM. Aardenburg 1350 *hoeuc* Drap. I 51. 9, Gent 1369 *voernoemd* Jacobs Mvl p. 136, Brussel 1303 *brouec* ZWBr. p. 132 (*oe* en *ou*); Brussel 14de e. *stienpvoel* ZWBr. p. 122, Dordrecht eind 16de e. *duoen*, *buoetens*, *bruoeder* (Hellinga pp. 53, 90); Maastricht 14de e.: *mouede* 'animo' L.S. § 43.

b. V l a a n d e r e n : *uo* OGN p. 199 vv., inz. p. 200; vooral Gysseling Stud. Germ. Gand III (1961), 46 v.v.; in Brab.: ZWBr. p. 129; Karolingische expansie: Hellinga p. 66; Vlaamse onverschoven monoftong: reeds J. te Winkel in Gesch. Ned. T., 1901, p. 71, J. Franck Ts 29, 1910, inz. p. 296 v. (rijmen); Hellinga p. 56 vv.; vnl. Oork Brugge p. 42 vv.; Willemijns T.e.T. xx (1968), 65 vv.; Oudenaarde 385, 394.

spellingen: *rode* enz.: boven sub *a* bij *oe*; Gent ca. 1240 *gode liede* Vmap 9, *ghenoch te done* 21, *genoht* 29, (hi) *ropet* 25, *gheropen* 29. Gent 1288 *buten te vorne, eer menne ute voort, men sloghe hem niet af* (Gent. Stadsf. p. 389 v.), Geeraardsbergen 1443 *voor* 'voer, ging' *den meestere van live ter doot* Drap. II 658. 6, Brugge 1382 *de voor noomde personen* Drap. I 603. 2, Poperinge 1344 *voornoomd* ib. III 141. 7; ook in het Antwerpse: 1292 *met handen sloghe, met voten stiete, blodde hi* enz (Mnl. Lb. p. 229), 1302 *al vooren si buten* (MedVA 1933, foto 4), 1306 *den voorghenoomden abt* (foto 16);

H o l l a n d : Kaetspel p. LXXIV; v. Wijk N. Tg. 7, 146; De Vooyts Ts 22, 17; Daniels p. 148; Hellinga p. 59 (Leiden, Zierikzee);

invloed van *j* en *m*: Franck t.a.p.; Jacobs Mvl. p. 127; diftongering van *ō* tot *ou*: Hellinga pp. 67, 84 v., 86 en voorts p. 96 v.; rijm *zone*: *doen* Veld. III 121 v., 129;

B r a b a n t : ZWBr. hoofdst. IV, inz. p. 126 vv.; L.S. § 44; Hellinga p. 68; Heeroma Ts 63, 135; 64, 130; over /u/-klank en rijmen *ō*: *oe*: J. Franck Ts. 19, 1910, 42 (met critiek van de lijst bij V.H. p. 87), Top. Dial. 20, 43.

L i m b u r g : Venlo § 159 vv. neemt /o:/ aan, ook bij spelling *u*, *ue*.

Wijzigingen

A. *oe* ontstaan uit.

§ 86. a. Over *oe* < owgerm. *ō*, zie § 85.

b. *oe* beantwoordt aan *ou* in Franse woorden als *troep*, *joeste* (ofra. *jouste*), *jaloës*; aan Fra. -on: *lioën*, *baroën*, *campioën*, *trensoën* 'stuk', *pardoën*, *venisoën*, *saysoën*, *prisoën*, *pawelgioën* (die blijkens de rijmen *oe* en *ō*

hadden); van *capoen*, *ocsoen*, *pusoen* 'gif', *enyoen* 'ui', *garsoen*, *bandoen* 'macht, verpanding', *pandoenen* 't geven van een pand' komen bijvormen met *u*, *uu* voor.

OPM. Enkele woorden in het (Oost-) Brab. en W.-Limb. met *oe* voor de niet-gepalataliseerde owgerm. *û*: §§ 88 *b*, 89.

Aant. b: V.H. §§ 55, 58; *garsun* TLJ p. 296: vgl. Schonfeld §§ 9, 71 Opm. 3 (gevallen van hypercorrectie? vgl. in deze Klankl. § 88 *b* Aant.) en Franck § 31. Nader (geogr.) onderzoek gewenst.

B. Uit *oe* ontstaan.

§ 87. Door *i*-umlaut is in het oostmnl., tot in het Brab. toe, *oe* tot *ue* geworden: *gemuede*, *gruene*, *grueten*, *hueden*, *cuene*, *nuemen*, *prueven*, *rueren*, *sueken*, *suenen*, *suete*, *vueden*, *vuegen*, *vueren*; deminutieven *brueksken* 'moeras', *huedeken* 'hoedje', *huexken* 'geitebokje', *puelken*.

OPM. 1. Palatalisatie hebben ook ondergaan: *brueder*, *bruek* 'moeras', *druuech* 'praet. dragen', suffix *-duem*, *duen* 'doen', *ghenuuech*, *gued*, *behuef*, *hi muet*, *puel*, *tue* 'toe'. De verspreidingsfeer van *guet* ligt ook buiten Brabant.

OPM. 2. Over umlaut tot *eu*: *ghevuecht*, *ghevuert*, *onghenuuecht*, vgl. § 63; *ie*: § 72 Opm. 2.

OPM. 3. Naast *hoe*, *toe*, *ic doe* bestaat in Brab. ook *howe*, *towe*, *ic dowe*.

Aant. ZWBr. hfst. IV.

OPM 1: vgl. ook Heeroma Ts 63, 1944, 136 (analogie-ontwikkeling naar de umlaut). Over *guct*: of ter vermijding van verwarring met *Gode*, of door de betoning, of onder invloed van *guetlijc?*, vgl. ZWBr. p 136 - Over een overgang *oe* > *uu* in het Vlaams, nog wel vóór 1100, vgl. Heeroma Ts 64, 127.

OPM. 3: V.H. p. 105; inz. ZWBr. p. 134, waarbij nog te voegen Westbr. 1403 *touwe* (Martens p 120). Naar deze laatste vorm dus met diftong *ou* (en niet tweesyllbig *ō-we*); vgl nog, in verband met *oe* > *ou* in auslaut, Nieuw-Westlimb. *kou* = koe, blijktens Taalatlas 2, 11 en overigens Heeroma Ts 64, 1946, inz. p. 126. Verdere mnl. bewijsplaatsen: Tienen 1451 *couwestrate* (Brab. 761), 1422 *van ene roede couwe* (792),

1439 *coustal, couheerde* (794), Zoutleeuw 1472 *touwe* = toe (847),
 Brustem 1338 *daer tuwe* (Moors 9 11) Heel veel vindplaatsen van
couwe/coye enz bij Winnen in Album W Pée (1973), blz 462 v v

uu

De nnl. diftong *ui*: *huis, muis, uit, buigen, buik, kuip, vuil, ruim* is uit een mnl. monoftong *uu* /y:/ ontstaan, die zelf, na een tussenstadium (nog in de 13de e.?) met mediale *uu* [u:], uit een vroegere *ū* /u:/ gepalataliseerd is (§ X).

Spelling en Klankwaarde

§ 88. a. In open syllabe wordt de lange *uu* meest *u* geschreven: *dusent, huse, buten, ghebruken*.

Een spelling *uu* is zeldzaam, alleen sedert ca. 1340: *huuse, duusentich*. Daarentegen komt vóór *-r* vaker *ue* voor ('t wijst wel op een uitspraak *eu*: vgl. sub *b* en § 60, in W.-Vlaanderen): *scuere, mueren, gheduerende*, waarnaast zelden *eu*: *heure* 'huur', *oe*: *verhoeren* 'verhuren'.

In gesloten syllabe vindt men overal *u* in de 13de e. (en nog wel begin 14de, vooral naar 't Oosten toe): *hus, uthangen, getuchnesse*.

In de 14de en 15de e. komt zeer vaak (Brab. en Vl.) *uv* voor: *huus, ghetuucht, bruut, vuust*,

een spelling *ue* duikt in Brabant reeds in 1290 op (*goethues*) maar is niet zo verspreid, terwijl in Vlaanderen *ue*, dat ook reeds in 1264 (Brugge *zuet* 'zuid') voorkomt, sedert 1370 vooral vóór *-r* (waarde: /φ:/, § 88 b) gebruikt wordt: *ghebuer, muer, huerclocke*;

een spelling *ui* komt, minder vaak, in Brabant reeds 1301 voor, in Vlaanderen 1264 (Brugge *suid*) vooral vóór *-s* en *-t*; *uy* hoort vnl. tot de 15de e. (ook, maar zelden, in Vlaanderen), in Hollandse teksten zelfs vóór *-r* als *-uyer-*: *verhuyeren, stienschuyer*.

b. De mnl. *uu* klonk wel overal als /y/: *du, dusent* enz., uitgenomen in het Oosten.

In W.-Vl., in de positie vóór *r*, was *uu* tot /φ:/ geworden: dat blijkt uit rijmen als *ter curen* 'keur': *naturen, mure*:

senature 'senateur', *ure: labure* 'labeur', voorts uit spellingen als *heure* 'uur' (§ 88 a).

In het Oosten (Gelderland, Limburg) zal de (owgerm.) *u* nog als /u:/ hebben geklonken; het is niet moeilijk dit voor Limburg uit de spellingen op te maken. In Gelderland heerst ook /y:/ uitspraak; in Limburg /u:/, maar bijumlaut /y:/ (ook indien *u < iu*, § 89 b).

De *uu* /y:/ is later tot *ui* gediftonggeerd: het proces zal wel in Brabant zijn begonnen. Stellige aanwijzingen ontbreken echter, ook voor de datering. Parallellisme met de *î: ij* diftongering mag wel aangenomen worden (§ 66); in de 16e e. was in de Brabantse volkstaal de *ui* reeds diftong met als eerste component een open vocaal.

Aant. Mediale *uu*: zie § 91 b Aant.

a. Jacobs Mvl. p. 166 v.; ZWBr. p. 161 v.; L.S. § 48 (meest *u*, zeldzamer *û*, hier en daar *ue*); TLJ § 33 (zeer weinig *uu*); Tille § 59: gesl. s. *ue*, *ui*, *uy*, zeld. *uu*, *uuy*, *ûi*, *uy*, *u*, - open s. *u*, later vaak *uy*, zeld. *ui*, *ue*; zie nog ald. § 63; Venlo § 256: na *u* is *y*, *y ij* normaal, *e* zeldzamer.

uu, *ue*: Jacobs p. 170; aldaar nog *den sueper*, *te luekene* p. 171. Voorts: Brussel 1292 *huus* ZWBr. p. 162, Brugge 1282 *huus* Drap. I 384. 11; Brugge 1325 *van den huise*, *up onse huis* Memor. pp. 6, 128, Maaseik 1341 *eyn huis* Mnl. Lb. p. 342, Guigoven 1277 *sijn hvis* (Moors 25. 3); Oudenaarde 1288 *huis*, *zuid* (T.e.T. 1, 124), Antwerpen 1306 *den gasthuise* (Brab. 35), Brugge *suet*, *suid* OMO Gloss. p. 464. In West-Vlaanderen wordt spelling *ui* liever dan *ue* gebruikt om verwarring met /φ:/ te voorkomen; *uy* ald. reeds 1291: *bezuyden*, *huys* (Oork. Brugge p. 19).

b. Wvl. *uur*: J. Franck ZfdA 24, 1880, 359 vv.; V.H. § 50. Kortrijk 1391 *meur* 'muur', 1418 *heurclocke* 'uur-' K. Pn. n° 365, 385, 941. Oost-mnl.: Tille § 63; L.S. §§ 48, 54; Venlo §§ 180, 194. In zuidelijk Oost-Vlaanderen: Oudenaarde blz. 402, met diftong voor 1500 (*dyeuwe* = duif, *theun* = tuin p. 407 v.; *lochteuin* = lochtuin, lochting, moestuin: p. 410).

Spelvormen in Limburg: *a*. in ambtelijke documenten: St. Truiden 1394 *bouten*, *versoempt* (Moors p. 395, 400), Kermt 1391 *doem* 'duim' (396), Herk 1379 *moer*, *hoeshere* (398, 401), *versomenisse* (400), Tongeren 1396 *ploemen* (399), Horpmaal 1398 *houz(e)* (401), Maastricht 1441 *ein hous*, *housvrouwe* (Doppler, Maastr. Schepenbrieven, II, p. 318 v., orig.). Naar het Westen toe: Zoutleeuw 1421 *aenden moyer* = muur (Brab. 840), 1472 *bouyten*, *boeuten*, *bouten*, *croeuwagen*, *tot sijntroyden* (840, 847), Tienen 1400 *zoerbeempde* (789), 1422 *van loukene* (792),

Diest 1448 *over de moer geclommen* (354), XIV *eens doumen breet, verzoemt hij*, 1379 *zoerbeemde* (366, 369), 1448 *de oirclocke* (338). Vgl. Grave 1444 *aen dat oerwerck* (382), Herentals 1448 *daer tgetoent op steet* 'tuin, haag' (J. Helsen, Rond het woord 'uitvang', Leuven, 1935, p. 2). De vorm Diest 1435 *Luuwereys* kan een hypercorrecte (westel.) grafie bevatten (*uu* voor *ou*; E. Frankignoulle - P. Bonenfant, Notes pour servir à l'histoire de l'art en Brabant. Bruxelles, 1935, n° 459), evenals Hasselt 1554 *ruymer* = romer (J. Gessler, Proeve v. Oudhasseltsch Gloss., 1940, p. 86).

b. in litt. documenten (V.H. p. 71): *geboer* Heelu 2969, 5382, 6244, 6355, 6461 (telkens rijmend op *voer* = praet. v. *varen*); Velth. 3. 7. 40 idem; B.Y. 6. 7168, 11901; - Lev. Kerst. 589, 597 *moer* 'muur': *vloer*, 599 *moer. voer* (ww.).

Vgl in het alg. Schonfeld § 69.

Diftongering: ZWBr. p. 161, ook over parallelisme, mede Heeroma Ts. 64, 137; Kloeke Exp. p. 174; zie voorts de lit in de Aant bij § 66; - een aanwijzing misschien in de Franse grafie a^o 1404 *Celoistre, Celestre* van de naam van de (Holl.) beeldhouwer *Claus Sluter*. ZWBr. p. 144 vn. 7; voorts in de spelling 1326 *huechs* 'huis' (ZWBr. p. 157) waarin de velaar aan de tweede component *i* (*i* of *j* glide) van de (beginnende?) diftong herinnert? Reeds in 1875 had W.L. van Helten (Taal- en Letterbode VI 103 v.) in de spelling *ue*, die ook voor de *eu*-klank dient, een gedeeltelijke *eu*-uitspraak willen zien (hij dacht zeker aan de eerste component). Naar Tiemeijer §§ 123, 128 kende de (Brab.) copist van hs B (Oss, 1469), wegens gebruik van *ui* in gesloten syllabe, diftong vóór dentalen. In de inverse spelling *fruten* 'braden' (= Maerlant's Sp. H. 2, 2, 45, 54) en Con. Summe *froyten* (= ed. D.C. Tinbergen 40, p. 241), voor *frijten*: vgl. Fra. *frire*, wil S. de Grave (N. Tg. 22, 1928, 76) ook een bewijs voor diftongering zien; de vorm uit de Sp. H., niet in 't rijm, komt voor in een hs van 1393-1402, dat een Oostvl. tekst bevat door een Brabander bewerkt (Bouwstoffen n° 695), die uit Coninx Summe in hs K, geschreven ca. 1500, en druk D, Delft 1478; beide vindplaatsen kunnen dus niet voor een vroege diftongering ('reeds bij Maerlant') getuigen. Uit een spelling *wambues*, *wambeus* voor *wambeis* (p. 76), in de Rekeningen der Grafelijkheid, mag nog niet geconcludeerd worden dat *ue* in *hues* bijv. ook op diftong wijst.

Brabant 15de e.: Brussel 1482 *den voeylen* (ook *veylen*) *hop* (= hoop) (Brab. 202), Leuven 1421 *van 1 voestslage, voistslage* (556). Over 1312 *loyue* = luif(el), ald. 161, vgl. G. Kloeke, Rhein. Vierteljahrsbl. 17. 42 vv.

- 16e e.: Opwijk 1567 (J. Lindemans, Top. v. Opwijk, 1930, n° 1533) *in den suylochtinc*, d.i. inverse grafie voor *zaailochting* (anders T.e.T. 9, 72); Baardegem bij Aalst 1593 *waytkens bosch* = 1617 *wuyttenbosch*, eigennaam *Wuyten* (J. Lindemans, Brab. Plaatsn. IV, n° 181), - telkens dus met *ui* = *aai* voor diftong *ooi*.

Wijzigingen

A. *uu* ontstaan uit.

§ 89. Daar *uu* uit verschillende oudgerm. klanken is ontstaan (hierover nader in de historische grammatica) kan hij, onder bepaalde omstandigheden, in het mnl. afwisselen met:

a. klank /u:/: Limb. *moer, boer* § 88 b Opm.; elders *capoen, ocsoen* enz. § 86 b;

b. *ie*: *liede/lude*, zie § 71;

c. *ouw*, waarbij de vormen met *uw* (vnl. O.-) Vl. en Holl. zijn, die met *ouw* Brab. (hoewel ook in Wvl. documenten en v.v.): *huwen, snuwen* 'sneeuwen', *spuwen, wuwe* 'milvus'; *buwen, druwen* 'dreigen', *duwen, gruwen, truwen* 'vertrouwen hebben'; *bluwen* 'slaan', *bruwen, rouwen* (Vorml. § 57 c), *luwe, scuwen, truwe*.

Aant. a. Uit [u:] gediftongeed is *nou* (= nu) Antwerpen 1372 T.e.T. 10, 1958. 77.

c: vnl. Franck § 62, 2; Jacobs Mvl. p. 211 vv.; *vruwe* (in het Wvl. fragm. I van Sp. H.P.I, b. 7: 52, 33; 53, 3, 56, 78; 60, 158; 61, 48) 'vrouw' kan een ablautsvorm (vgl. Nederd. Mitt. 5. 65) zijn; praet. pl. en pp. *bluwen, vlowen* ook hierbij; naast *snuwen* nog oostel. *ghesnijt, huwen: ghehijt*; vgl. nog Tiemeijer § 124 (steeds *duwen, gruwen, luwe* en *bouwen, blouwen, rouwen* bij Hildeg.), Daniëls p 151 (*u*); in geogr en hist. verband: Heeroma Ts 64, 1946, 121 vv, enkele vindplaatsen: Brussel 1402 *getruwelic* (Martens p. 25), 1406 *getruwe* (43), Leuven 1403 *ghetruweleic* (p 66), Turnhout 1336 *bruwen* 'brouwen' (p. 84), Brab. 1389 *ghehuit, gehuut* (GE n° 134, 204), Brussel 1. 4. 1351 *ghehuwet* (AOO. H 1209. 1), 9. 3. 1306 *vliescuweren* (Verkooren 205).

§ 90. Kustmnl. *uus* 'ons' is uit onl. *ūs /u:s/ < *uns ontstaan.

Aant. Schönfeld § 29 c (Maerlant, Stoke).

Ook rekking (en diftongering) uit *û* vóór *l*: 1545 *huultenvelt*, 1583

huylten velt enz., afl. v. *hout*, nl. *hulden*, vgl. Mnl.W. 3, 737 en 659; J Lindemans, Brab pln. VII Beigem (Leuven, 1937; Toponymica II, 7, n° 68); Brussel 1477 *huelten teilen* (Brab. 223).

B. uit *uu* ontstaan.

§ 91. a) Uit *uu* is de diftong *ui* ontstaan; zie § 88 b; in W.-VI. vóór *r* ontstond *eu*: § 88 a.

OPM. Met die diftong is niet te verwarren een diftong *ui*, gespeld *oi*, *oy*, *oei*, *oey*, *eu*, *eui*, zelden *ue*, *u* (in W.-VI. met ontronding *ei*) in woorden als *duit*, *fluit*, *fornuis*, *fruit*, *gley* 'dakriet', *huike*, *lui*, *luifel*, *poye*, *wambuis*. Vgl. Ts 40. 1921. inz. p. 145 vv.

b) In enkele woorden in het kustmnl. vindt men *î*i.pl.v. *uu*: (*h*)*î*de 'vissershaven' (nog in Koksijde), *hiden* 'verbergen', *hyrlant* 'huurland', pln. *Mijzen* (N.-Holland).

Aant. b Die *î* is de ontronding (§ 19) van *uu* [y:] als umlaut van oudgerm. *û*. Daartegenover wordt de 'spontaan' gepalataliseerde *uu* (bijv. *huus*) niet ontrond: ondersteld moet worden dat deze *uu* mediaal klonk; een gelijkaardig bewijs vinden we in het ontrondende Leuven (§ 54 Aant.) waar *uu* evenmin ontrond is. Nader hierover in *Palatalisatie V*. Loey in Top. Dial. 35 (1961), 143-158.

Over de samenhang umlaut, umlautsontronding, (spontane) palatalisering en rekking (in chronologische volgorde, - § 10b, § 19, § 25, § 54, § 61 opm 1) zie Taeldeman Top Dial XLV (1971), blz 163-270

Hoofdstuk III. De diftongen

aei

§ 92. *aei* komt voor in woorden als *maeien*, *hi maeit*, *saeien*, *hi saeide*, ook *ai*, *ay* gespeld: *draien*, *wayen*, *crayen*;
voorts in ontleende woorden: *vraei* 'waar', *paey*s (*pais*), *saysoen*, *caitijf* 'ellendig'.

OPM. 1. In Holl., Limb. en Oostbr. teksten vindt men ook *ei* voor *aei*: *dreyen*, *meyen*, *neyen*, *weyen*.

OPM. 2. In Romaanse woorden is *aei* soms *ae* geworden: *paes*, *pallaes* 'paleis'.

OPM. 3. Over een kustmnl. bijvorm *drawen* en *saeien*, pp. *gesawen* enz., vgl. § 101 Opm. 4.

Aant. V.H. §§ 62, 80. Bijv. Breda 1488 *seyen* (Brab. 137), 's-Hertogenbosch 1423 *gheneyt* (478), 1410 *meyen* (499), Helmond 1414 *beseyen* (411), Diest 1434 *zeeldreyeren* (336), Tienen 1451 *te meyene* (796).

OPM. 1. Bijv. Breda 1488 *dlant seyen*, 1499 *den dreijboom* (Brab. 137, 141), 's-Hertogenbosch 1423 *gheneyt* (478; - en ald. nog 336, 411, 467, 499, 796).

ei

§ 93. Spelling: *ei*, later-mnl. *ey*.

ei wisselt af: 1. met *ê*: *bereit* (§ 59); 2. met *ë*: *eidel*, *leisen* (§ 49 Opm. 2); 3. met *ě* + *n*: *einde* (§ 15 Opm. 1); 4. met *aei*: *neyen* (§ 92 Opm. 1); 5. in Franse woorden, met *ai*: *paleis*, *casteleyn*, en *ooi*: *vernei* (= vernooy 'verdriet'), *pey* 'pui', *heyke* (vgl. ook § 91).

In enkele woorden is *ei* uit -*ěg*- ontstaan: *seit*: *seghet*, *leit*: *leghet* (Vorml. § 49 e en Aant.).

Aant. *ei* = *eg*, vgl. Oudenaarde 1359 *het reynt* Drap. I 292, 14; Velthem Sp. H. VI 1461 *so reinet* 'regende het'; leper 1327 *vleil*

'vleugel van een poort' II 837: vgl. Mnl.W. 9. 603 te Brugge; Jacobs Mvl. § 38, § 179. 1; Th. Frings, Rhein. Vierteljahrsbl. 20, inz. 172 vv. *ei* > *ai* 15de e. Oudenaarde p. 421, 426.

ooi

§ 94. *ooi* wordt gewoonlijk *oi*, *oy* geschreven.

Hij wisselt af met *ouw*: *vervroyen* n. *vervrouwen* 'vrolijk maken'; *verdouwen* en *verdoyen* 'verkwijnen', *strouwen* en *stroyen*; - in Limb. teksten met *ou* vóór dentalen (§ 96): *coit* 'koud', *stoitelike*, *oit*; - voor Fra. woorden, zie § 93 (de *oy* blijft in *proie*, *point*, *otroyeeren* 'toestaan', *poisoen*, *joie* 'vreugde', *Fransois*, soms met verlies van de *i*: *ivoer*, *poent* 'punt', *voos*, *nose* 'verdriet', *conroot* 'gevolg', enz.).

Aant. V.H. p. 101; vnl. Schönfeld § 54, p. 63 v.; en vgl. nog Brugge 1325 *van strowe*, 200 *strois* Memoriaal p. 95; Brussel 1450 *te strosele*, 1484 *te struecele* (Brab. 236, 239) = strooisel (van ww. *stroomen* afgeleid) met (nu nog bestaande) wegval van *i* (invloed van *stro?*); over *stroet* = stro, vgl. § 115 g Aant. - *coit* enz.: Lutg., Kerst.: Holmberg p. 70 vv., 73, en vgl. voor Zeeland (eigenaam *Boidijn*) Schönfeld § 60 Opm. 3; - Franse woorden: V.H. § 80.

aeuw en ou

A. *aeuw*

§ 95. De diftong *aeuw*, met oorspr. *â + w*, vindt men, afwisselend met *a*, in *gra*, *grae*, *graeu* 'grijs', *bla*, *blae*, *blauw*, steeds *laeu*, *paeuw*, *paeus*, *clauwe*, *flaeu*, *wintbraeuwe*, (in) *aves*, *aeus* 'verkeerd' (ook *aves*).

In Z.-O.-VI. komt ook vaak een spelling *auw* voor in woorden waarvan de diftong eig. ontstaan is uit *au*, *ou*, *û*, *iu* vóór *w* (vgl. § 89 c): *dau*, *hauwen*, *vrauwe*, *ghetrauwelike*. Vgl. v.H. § 67; Jacobs Mvl. pp. 211 vv., 215.

B. *ou*

§ 96. De *ou* vóór *d*, *t* is uit *al*, *ol* + *d* of *t* (§ VIII) ontstaan: *goud*, *out*, *hout*, pp. *ghegouden* (Vorml. § 58 c).

Gewone spelling is *ou* (*au* ook in zuidelijk O.-VI.); in

Limburg *ald*, resp. *old*, naast dift. *oud*, *aud*, soms *oit*; ook Gelderland en heel het oostmnl. gebied. Vgl. ook § 102.

OPM. 1 In verbale vormen, nl. praet. pl. en p.p. der sterke ww. (Vorml. § 58 c) wisselen (oudere) *ou*-vormen met (jongere) *ol*-vormen af.

OPM. 2. Afleidingen op (vroegere) *-i* vertonen umlaut: *geweld* (< *gi-wald-i) § 6 Opm. 4, *guldijn* (< *guld-în: *gold* > *goud*) § 35 Opm. 1.

OPM. 3. *Ambout* = *ambocht*, *vercouteren* = *vercochten*, vgl. § 111 Opm.

Aant. 't Historische deel bij Schönfeld § 60; oost-mnl.: TLJ § 26; Tille §§ 26, 33, 39. 4, 11. 5 (*oud* wordt door *ald* vervangen na ca. 1379 = strijd tussen west en oost); Emonds p. 47 v. (*alt* in het Zuiden, *old* en *oeld* in het Noorden); Holmberg p. 70 vv.; L.S. § 79; Noldus p. 80. In Limburg komt een ingewikkelde toestand voor: zie Moors p. 375 vv., Venlo § 108 (*āt*, *alt*). Onderscheid is gemaakt tussen *aud* < *ald* en *oud* < *old*: aldus *aude*, *hauden*, *gaut* (= praet. *gald* bij *gelden*) maar *gout*, *hout*, *soude*, *woude*, *vergouden* (= vergolden) bijv. in het Cijnsboek van de Balie Biezen-Bernissem (Rijksarch. Hasselt n° 444 pass). In deze bron ook *hausceiden* (= half scheide) fol. 88 v° 7, *hauf* (= half) 63 v°, 16 r°, 18 r°: alles begin 14de eeuw. Zie in de uitgave Oudenbiezen 1278 *hausceiden* p. 60, *Goetschauc* (= Godschalk) p. 86, *hauf* p. 88, 1309 *de gaughe* p. 115, 120 (= galg), 1280 *bi de woufscule* 'wolfskuil' p. 45. Vgl J. Leenen Limb. dialectgrenzen p. 4 (Bijdr. Med. Dialectencomm. IX, 1947) en Weijnen T.e.T. 13. 1961. 158 v. Bevreedend is Zoutleeuw 1368 *houit(e)*, *huit(s)* 'hout' (Brab. 834): hierover Leys Top. Dial 30. 57, ook 51 v. *hoit* (met *i* < palatale *l*) in W.-VI reeds in de 13de e. Nog Limburg 1307 *Junchouit* (Oudenbiezen p. 113). Uitvoerig en vergelijkend over preconsonantisch *al-* en *ol-* in Oudenbiezen R Jansen - Sieben in SpvZ blz 161-175.

Let nog op: Brab. Alseberg 1297 *goet* 'gold' AEB 5577; 1297 *code cloester* en a dgl ZWBr. p 189.

Volgens Heeroma Ts 64, 1946, inz. p. 133 vv. zou *ou(d)* uit *oe(d)* (< *old*) gediftongeed zijn. Vermoedelijke uitspraak van *oud* te Brugge in de 13de e.: min of meer gesloten /o./ evoluërend naar min of meer open /u/ (Oork Brugge p 49) Aldus ook Willemyns Brugs 94, 107-111, maar Taeldeman diftongisch *Taal en Tongval* 24 (1972), 15 v

Hoofdstuk IV. De vocalen in onbeklemtoonde syllaben

De onduidelijke vocaal

§ 97. a. De onduidelijke vocaal in onbeklemtoonde syllabe wordt doorgaans *e* gespeld: *here, tonge, herte; rike, harde; geven, nemen, senden*.

b. In suffixen vindt men: *-ech, -ich: sculdich, erfachtech: portere, riddere* (naast *-are, -êre* § 51 d); *stuckelken, kelveken* 'kalfje', *heiden* (naast *-ijn*, § 67 Opm. 3); *-lic, -lec* (naast *-lijc* enz., § 68 Opm. 3).

c. Tengevolge van een sterk bijaccent hebben sommige suffixen hun vocaal of diftong behouden, waardoor tevens de duidelijkheid van de functie bewaard bleef: *-dom* in *schependom, wijsdom*, ook met *oe*; *-heit, -heide, -eit: waerheit, heimelijchede; -scap* (VI. *-scep, scip*, Vorml. § 11): *ridderscap; -saem, -sam: eersaem; -baer* (oostel. ook *-bere*): *oppenbaer; -inghe: rekeninghe; -nesse, -nisse: vonnisse, kennisse*.

d. Reeds in de 13de e. is de vocaal bij functieloze delen van samenstellingen tot *e* verzwakt: *Roleve* (dat. van *Roelof*), *Stenefle* 'Stenhuffel', *comenscap* 'koopmanschap', *iemen* (Vorml. § 44), *in orkenschepe* 'oorkond-schap'.

e. De onduidelijke vocaal *e*, aan het slot van een woord open, d.i. met neergehaalde tong uitgesproken, wordt in de 13de e. (nog begin 14de) meer dan eens *a* geschreven: *saka, met kinnessa, reddera, enda*; in Zuidlimburg ook in middellettergreep: *kyndaren, bittaren, biechtaren*, zelfs *bittaer, cleydaeren*, te vgl. met Antwerps *-lake, -laec* (§ 68 Opm. 3), en grafieën als *machtach, dusentach* (§ 2 Opm. 3), *dertoch*.

Voortonig: *bagaerte, boloven, awad* en *hauwad* 'gewad, doorwaadbare plaats' < *iwad*.

f. Voor zover geen Franse woorden met die vocaal aangewezen worden, zit dgl. *a* ook in de voortonige syllabe in woorden als *basine* n. *bosine* 'bazuin, ofra. *buisine*', *calomne* 'kolom', *ayuun* 'ajuin, ofra. *oignon*'; ook *i* schijnt, in Franse

woorden, die rol te spelen: *hyraut*, *trisoer*, *prieel* (*prayel*) (reeds ofra.), *piosen*, *triwant*; nog: *orine*, *proveie* 'bestekamer, ofra. *privee*', *trosoer*, *prosenderen*, *rowaert* 'opzichter, ofra. *reward*'.

g. Regressieve spellingen (vgl. boven *b*) vinden we in *tekijn*, *wapijn* met *ijn* voor oorspronkelijk *-en* (§ 67 Opm. 3); in *ruwaerd* (= *reward*, met bijgedachte aan *ruw*), *Loduwijc* enz., naar *weduwe* > *wedewe*.

h. In voortonig positie is *der* uit *daer* ontstaan in *der in*, *der binnen*, *der an*, *der up*.

Aant. a. Over 't algemeen: V.H. §§ 81-85; TLJ §§ 47-50; L.S. § 64-72; Jacobs Mvl. §§ 121-141.

c. Van suffixen als *-heide*, *-scap*, *-nisse* enz. is een hist., geogr, chronol en stylist studie gewenst Over oostelijk *samanunga* Goossens in SpvZ 142 met lit, oudnfrk en limb Sermoenen Cowan in ijschr 87 (1971), blz 198

d. *Roleue*, *comenscap* 1298 te Asse, Mnl. Lb. p. 217 (ald. nog *daelleme* 'allame, huisraad'); *Stenefle* 1316 (AOO Brussel ChJ 44); 1312 Anderlecht *orkenschepe* (B 862, 15); Kortrijk 1414 *Joffre* 'jonkvrouw' K. Pn. n° 50, n° 255. Verdoffing ook in Leuven 1487 *in de proche* 'prochie' Brab (599) (evenals thans in dgl. woorden op *-ie*).

e. Over *-a*: ZWBr. p. 183; C. Tavernier-Vereecken, Top. Dial. 22, 1948, 75-88 (vgl. Nied. Mitteil. 5. 60); Zuidlimb. *kyndaren* enz. (ook in nederrijnse en kleefse teksten): Kessen § 40, p 103: vgl. in een 15de-eeuws hs uit St.-Truiden: *die aposteelen*, *die cropeele wandeelen* bij R. Lievens, Jordanus van Quedlinburg in de Nederlanden (Gent, 1958), p. 201; (spellingsgril?) *-ee* voor *-e* Oudenaarde p. 128; *dertoch* Anderlecht 1318 (AOO Brussel, ChJ 34); Gent 1351 *ghewapaent* Drap. I, 478, 3. Vgl. Zoutleeuw 1384 *dertoch*, *tachtentoch*, *honoeh* 'honig' (Brab. 822), Asse 20. 11. 1299 *dertoch* (AOO Brussel, B 1452), Brustem 1399 *des twintochste daechs* (Moors 14. 33); Oostbrab. *vreysom*, *wasom*, *vreesomlike*, 's-Hertogenbosch 1361 *yemons*, 1439 *nyemont*, 1497 *pelgrom* (nader MedVA 1959, 431); vgl. Leuven 1334 *in derro manieren* (Brab. 533). Kortrijk 1407 *Lambruchstrate*, 1427 *Oluviere* K. Pn. n° 252, 232, 226.

Voortonig *bagaerte* enz.: Jacobs Mvl. § 136. Oudenburg (W.-VI.) 1447-: *awat* (Gysseling, Top. v.O., p. 184: 'met vocalische assimilatie *awat*'); Brussel 1485 *graffier* (Brab. 189), 's-Hertogenbosch 1389 *een mollaets* = *melaats* (Brab. 491), St. Truiden 1344 *te orwervene* (Moors 140. 36); Limburg 1304 *te gonoden* = *genade* (Oudenbiezen p. 222). *Bi* is tot *be* verzwakt in *bedi* § 67 Opm. 1, Gent ca. 1240 *bedaghe* (*ende bi nachte*) Vmap 11, Winoksbergen 1455 *be nachte* Drap. 2e p.

l 529. Behouden, of veeleer naar dgl. paren (waarin *be* als gelijkstaand met *bi* werd gevoeld) hersteld komt *bi* voor Bernissem (St.-Truiden) ca. 1300-1350 *byscreuen* (Rijksarch Hasselt 207 fol. 7 r°), Heers 1380 *bineven* (Moors 49. 11); Egmond 1317 *toebihort*, *bisegelt* (n° 6), Haarlem 1330 *bihoef* (n° 10), Amsterdam 1360 *virboren* 'verbeuren' (n° 49) in Vangassen, Noordholl. *Charters*.

a. 1272 *Petighem* = *Petengem* Oudenaarde p. 501.

f. v.H. pp. 23, 48, 54, 59.

g. -uw-: V.H. § 41. Vgl. Zoutleeuw 1452 *10 pont peesgarijs / peesgaren* (Brab. 844), Tienen 1467 *warmishof* (Brab. 798) (vgl. *Niederd. Mitt.* 5. 60).

h. Brugge 1294 *der in* Drap. l 507, 25; Gent 1288 *der up* Gent. Stadsf. p. 393; Mechelen 1284 *der an* MedVA 1942, 131; L.S. § 70.

Over een Wvl. vermoedelijke /aen/ = ontkenning *en* /ən/: N. Tg. 60 (1967), 328 vv.

Syncope en epenthese van e

A. Syncope vóór de hoofdtoon.

§ 98. In een syllabe vóór de hoofdtoon heeft *e*-syncope plaats in het praefix *be*:- steeds in *binnen*, *boven*, *bachten*, vaak in *boef* = behoef, soms in *toeboert* = toebehoort, *bagel* = behagel (waarbij de *h* zeker niet is uitgesproken); wel eens in het praefix *ghe*:- *ghat* = gehad, *gherft* = gheerft, *gheel* = gheheel; vaak in het woordje *te*: *tervene* = te ervene, *tontfane* = te ontfane.

Ook vóór consonant wel eens bij *ghe*:- *jerechtide* = jaargetijde (§ 51 *d*), *gnoech*, *gloven*, *gnade*; voorts in *twaren* = te waren 'vero' en *drin* = der in 'daar in', *draf*, enz.

B. Syncope na de hoofdtoon.

a. in tweesyllabige klankgroepen ~: *dat* = dat et 'dat het' (over *et*: Vorml. § 28 *m*), *hi naemt* = nam et (ib. § 28 *l*): vgl. § 119 *e*; *mens* = men es; *du woens*, *neems*, *hi heeft* (Vorml. § 49); oostel. *hoern* = horen 'audire', *suln* = sullen;

b. in driesyllabige klankgroepen ~: *claeerre* = clarere (comp. van *clare*), *meerre*, *scoonre*; *scoenste*, *langste*; *engle*, *vogle*, *portre*; *te keerne*, *te maenne* (= te manene): Vorml. § 53; *hi leefde*, *maecte*: Vorml. § 54; *minlike* = minnelike,

goedshus = godes hus; *sceelghe* = schelighe 'schellingen' (§ 106 c).

OPM. 1. Niet de eerste *e*, zoals hierboven, maar de tweede *e* verdwijnt in *ghi horet* = horedet 't, *hi maket* = madeke 't: Vorml. § 50 d; vgl. *teken* = tekenen, *scepen* = scepenen.

c. in viersyllabige klankgroepen $\sim\sim\sim$: *hi cussese* = hi cussede se (gewoonlijk valt de middelste *e* uit), *levesi* = levede si;

OPM. 2. In het Limb. verliest het suffix *-eg* de vocaal: *leventge* = levendige, *iamerge*, ook in het type *megtge* = mechtige, *vromge*, *menge* = men(n)ige; naar dit type ontstaan dan ook onverbogen *heilig*, *hongerg*, enz.

C. Epenthese.

Een svarabhaktische *e* vinden we:

1. bij woorden die beginnen met *gl*: *gelas* 'glas', *geloien* 'gloeien', *ghelavie* 'speer', verder ook in *geroef* 'grof', *gereien* 'behagen'; *ghehinge* 'ging', d.i. gangbaar, Brab. vorm van *genge*, met umlauts-*e* (waarbij hypercorrectheid en invloed van het prefix *ghe-*); voorts hypercorrect *behagen* 'zich verheffen (op)' < *bâgen* 'roemen (op)'.

2. tussen een liquida en een tautosyllabische consonant: *berich* 'herg', *arem* 'arm', *staref* 'starf', *herfst* 'herfst', *hellem*, *helecht* 'helcht, helpt', *tellich* 'telg', *mellec*; ook na *r* wanneer de volgende cons. een syllabe opent: *arebeit*, *jaerregheit*, *jereghetide* en *jerechtide* 'jaargetijde';

3. vóór het suffix *-lijc* en *-nisse*: *ervelic*, *hogelijc*, *geestelijc*, *bedroevenisse*, *ghetugenisse*, ook in *eerterijc* (< *eertrijc* 'aardrijk'), *arebeit* 'arbeid'.

Aant. Zie de lit. bij § 97. *Behagen*: De Tollenaere Ts. 78. 40 v.v. Bij A: *jerechtide* 1320 Anderlecht (ZWBr. p. 41); *gnoech* Asse 1298 (Mnl. Lb. p. 219), *gnowch* Leefdaal 1326 (B 203, 61 r°, AOO Brussel), *gnoech* Lummen 1344 (Moors 86. 12); 's-Hertogenbosch 1403 *gnadige* (Brab. 496); Laken 1297 *boef* (AOO B 1455), Tervuren 1301 *gheelleke* (AOO ChJ 45).

Bij B opm. 2: ook in Brabant: Diest 1369 *heylyghen ghees* (Brab. 320), Brussel 1385 *van zalger* (AOO H 1063), 1330 *alreilghen-* (AEB 19455); in het Oostvl. hs A van Lev. o.H., a. 1290 (ed. Beuken p. 261): *onsaelghe*.

Bij C: epenthese van *e* na *s-* leper 1483 *selichte* = slecht(e) Drap. 2e p.t. l 57, *se rechters* = 's rechters ZWBr. p. 205; *husehinge* 'huizing' enz. in ZWBr. p. 205 wijst misschien op een eigenaardige articulatie van *s*. In 1300 *tuween* (Anderlecht, AEB 76, 11), Eppegem 1311 *tuwe* 'twee' (Mnl. Lb. p. 214) kan een vermenging van twee spellingen (*tue*, *twee*) schuilen
arebeit. V.H. § 82b; *jaerreghelt* Brugge 1372 (Drap. l 588, 31), *jerechside* ZWBr. p. 41, Brugge 1277 [...]*jereknape*, 1285 *markedaghe* Drap. l 354. 3, 458. 20.

Apocope.

§ 99. Apocope van *-e* is thans in het Vlaams zelden en slechts onder bepaalde condities aan te wijzen. Bij Maerlant komt hij soms voor waar de *e* wel achter een syllabe met volle klinker, maar niet met de hoofdtoon staat: *ommaer* < *ommare*, *selsien* < *selsiene*, *leeraer* < *leerare*; voorts ook wel bij het type $\sim$: *metten(e)*, *reden(e)*, *wortel(e)*. Bij infinitieven na *te* (*te ghevene*) blijft *e* steeds in het Vlaams.

In het Brabants is de apocope reeds duidelijk in de tweede helft der 14de e. (met als reactie paragoge): *knaep*, *vroent*, *hi vercocht* (reactie: *dit oefte*, acc. *den steenwege*).

Ook in Limburg is voor het eind der 13de e. apocope misschien aan te wijzen in praeposities, adverbia en conjuncties: *daer*, *om*, *vor*, in adv. op *-lec*: *heimelec*; in de 14de e. bovendien ook in *dec* 'saepe', *cleen*, *ligt* 'faciliter', *regt*, *seer*, *soen* 'filius', *heb* en *had* (ww.).

Hollandse vormen eind 14de e. zijn: *huyr* 'huur', *tael*, *had*, *te scriven*, *te tonen*, *Heemskerc*, enz.

Apocope van *n*: § 105 *d*; van *t*: § 114 *d*.

Aant. VI.: J. Franck in ZfdA 26, 1882, 332 vv.; Alex. p. LXXXIII; Brab.: Top. Dial, 22, 1948, 47; Limb.: TLJ § 49, L.S. § 65; Limburg 1313 *op de strot* 'straat', *strat* (Oudenbiezen p. 95, 93). Holl...: Stadsr. Leiden p. 13, 16 v., 25; Tiemeijer § 317 vv. Nog voorbeelden in hs. Tübingen ca. a^o 1440 vermeld Bwst. 671, uitg. Ts. 25, p. 211-2 (Noordholl.). Breda 1308 *die gemeynt* (Brab. 46). Amsterdam 1360 *jarichtiit* = jaargetijde (Vangassen, Noordh. Charters, n° 51).

Hoofdstuk V. De consonanten

J

§ 100. In de anlaut is de gewone spelling: *j*: *jammer, jaer, jaghen, jonc*; in de 13de en 14de e. vindt men nog *i*: *iar* 'jaar', *tsiaers, ieghen* = jegen 'tegen', *ionc*; later, en ook in Limburg, wel eens *y*, zelfs *ij*: *yonfrou*.

Als tweede component van diftongen heeft men gewoonlijk *y*: *mayen, vloyen*; ook *i, ij*.

OPM. 1. 1. *a*. Vóór geaccentueerde palatale vocaal is *j* in sommige woorden tot *g* geworden: *ghi* 'gij' (< *jî, nu *jij*, waarnaast onbeklemtoond -*i*: *houdi*, Vorml. § 27 *e*), *gheman* (< *je-* < *ie-*) dat door kruising met *ieman* oostmnl. *ghieman(t)* 'niemand, iemand' is.

b. of *j* in inf. *doeien* 'doen' over *g* tot *ch* in imper. *doch* en ind. *doeghet* (15de e., Brab.) voorkomt, is twijfelachtig: vgl. § 112 Opm. 5.

2. Omgekeerd is *j* uit *g* in *jonnen* 'gunnen' (< *giunnan*); uit *d* (wel via spirant *ð*) in Brab. 15de e.: *scaye* 'schade', *noey* 'node', *weerdicheien* 'waardigheden' (§ 115 *g*); uit *k* in Holl. 14de-15de e.: dim. *straetgen, wechtgen, buyckyen* (§ 110 Opm. 2); *j* > *w* in *drawen* enz.: § 101 Opm. 4.

Aant. Limburg *j, y, ij, jj*: TLJ § 51.

OPM. 1: *aghieman*: v Haeringen Ts 57, 208, hiertegen Heeroma Ts 61. 62

b) *doeien*: Vorml. § 73, Franck § 123 A. 2, materiaal Ts 3, 99; Med. Nk. 39, 149.

j > *g* in oostmnl 15de e. *vernigen* = *vernî-jen, scrigen, gefriget*: v.H.p. 158 v.; vgl. Niederd. Mitt. 5. 60.

2. *giunnan* Franck § 108, Vorml § 63; *drawen*: *j* (met spreiding van de lippen > *y* dat (met ronding van de lippen) in *w* overgaat: E. Dieth, Vademekum der Phonetik (Bern, 1950), p. 191 vn. (andere lit. bij Frings PBB-Halle 1961, 389); of wisselende jongere *j*- en *w*-formaties: Hoebeke T.e.T. 16 (1964), 125 v.v.

W

§ 101. *w*, die zeker nog bilabiaal was (niet, zoals in het Noordndl., labiodentaal), wordt gewoonlijk *w* gespeld. In de 13de en 14de e. staat na anlautende *d*entaal nog *u*: *tuist*, *onbeduonghen*, *suagherinne*, *sueert*, ook wel *v*: *tvist*; voor de verbinding *kw* vindt men steeds *qu*: *quam*, *quorele*, *quiten*.

Zeldzaam is *v* voor *w*: *vare*, en omgekeerd *w* voor *v*: *wrouwe*, *wleesch*, nog *wulcommen*.

OPM. 1. In Oost-Limburg komt de spelling *vr* = *wr* voor: *vreken*.

OPM. 2. Een onverkleerde *w* vindt men in Wvl. *woester* = oester, oostmnl. *swoene* = soene.

OPM. 3. De *w* is verdwenen in *gesoech* 'geruis' (n. *swoegen*); Vl. *och*- 'weg' (in ww.); is tot *g* geworden in *goensdach*.

OPM. 4. In het kustwvl. komen enkele vormen voor met *w* voor *j* in verba pura: *wieu* (praet. v. *waeien*), *drawen* en *drieu* = draaien, *kryeu* (bij *craeyen*), *zieu* en *gesawen* (: *saeyen*), *grieu* (: *groeien*), *mawen* = maaien, *vleeuwen* = vleien 'bidden' (§ 100 Opm., 2 A.).

Aant. *u* spelling voor *w* nog 15de eeuw Oudenaarde p. 169. Bilabiaal: A.A. Verdenius N. Tg. 24. 79; W. Hellinga ib 37. 169 vv., V. Haeringen 238 vv.; TLJ § 52; L.S. § 75; Jacobs Mvl p. 247 vv.; *w* = *v* in oostel. hss.: Tond. Vis. II p. LXII, LXIV; te Leuven in Misc. Gessler p. 810; voorts ZWBr. p. 191, Jacobs Mvl. p. 250, 261, 263. Vgl. nog: (wegval) Brussel 1406 *erriten*, 1469 *erten* 'erwten' (Brab. 268, 213, 189); *w* > *v*: Brussel 1470 *Iijvaet* 'lijnwaad' (221), 1477 *veromme quamen* (223; < *wrom* < *weerom*); thans /ɛ:tə/, /la:vu.t/, /vrum/.

OPM. 1. L.S. § 75.

OPM. 2. V.H. p. 162, Jacobs p. 250, *swoene*: V.H. p. 162, Venlo § 23, Tille § 188, 's-Hertogenbosch 1435 *gheswoent* (Brab. 501): hypercorrect (vgl. opm. 3)?

OPM. 3. *Gesoech* V.H. p. 161, *och* Jacobs Mvl. p. 250; *goensdach*: Jacobs p. 253, die ook *eughenen* 'aeternus', *vergoet*, *verhoet* 'verwoed' vermeldt; vormen met *g* (geschreven *sc* = sch, sg, vgl. § 116 b) in OMO n° 24 en 25; over *g*: V. Haeringen Suppl. p. 197, Heeroma Ts 56. 258; L.S. § 75 *verdelewen* = verdelgen; vgl. Niederd. Mitt. 5. 63.

OPM. 4. De werkwoorden in Vorml. §§ 61 vv.; Ieper 1326 *draeuhec* II 681. 6; *mawen* II 934. 28; *vleeuwen* Mnl. W. 9. 600. Zie T.e.T. I,

73 v. en W. Foerste, *Gesch. der niederd. Mundarten* (W. Stammer: *Deutsche Phil. im Aufrisz*, 2de uitg., I), kol. 1734 (een ingueoons of noordzeegerm. relict), aldaar 1887 over *w/g*. Zie ook § 100 A opm. 2.

L

§ 102. *l* na korte vocaal (d.i. bij nauwe aansluiting) geschreven *ll*, komt als *ll* na lange vocaal (vrij contact) zelden voor: *wille* = *wile* 'wijl', ook na korte vocaal en vóór cons.: *gestillt*.

Het vocalische element bij de articulatie van de tong ontwikkelt zich tot een *u* in de verbinding *old*, *olt* (ook uit *ald*, *alt*): *out* (vgl. § 96), tot een *i* in oostmnl. dialecten: *oit* (§ 96) en heel vroeg in het Zeeuws, misschien ook elders (alleen te zien in plaats- en persoonsnamen: *Boidijn*, *Woidringhem*). Een dgl. rondende invloed in Wvl. *buelt* = = *bilk* 'omsloten weide', *wulghe* 'wilg', Brab. *hulpen* 'helpen', *gulde* 'gilde' (vgl. § 16); versmelten van het vocalische (ook *i*-?) element met de voorafgaande vocaal bewerkt rekking in: Brab. *eelst* 'plaats waar elzen groeien, elst', *eilsbroec*, *veelt* 'veld', *weilc*, *men gheelt*, *vaelt* 't valt', *wielghen*. Duidelijke mouillerende invloed van *l* in *naeldie*, *beeldien*: § 115 Opm. 3.

Misschien wijst *scl* voor *sl* op stemloze uitspraak van *l*: Brab. 14de e. *sclihage* 'sleeuwhaag', 1350 *te sclane*, *sclaeen*, *sclachmolen*, *sclotele*; het kan ook traditionele zeer oude spelling zijn, uit Romaans spraakgebruik afkomstig.

Assimilatievormen zijn: *tellen* n. *telden* 'de telgang gaan', *werelijc* n. *wereldlijc* (vgl. § 115 e), *tilijc* n. *tijlijc*, *goelijc*, *quaelijc*, *leelijc*; *pileec* (: *pijnleec*), *lilaken* (vgl. § 105 c), *paizileke* n. *paiverseleke*.

Dissimilatie: *letter* n. *lettel*, *kindelbedde*, *ghienleech* n. *gheheellijc*, *aermoessene*: *aalmoes* (begunstigd door bijgedachte aan *arm*).

In het woordje *as*, Wvl. *os* 'als' is *l*, door zwakkere betoning in het zinsritme, verdwenen.

OPM. In Franse woorden wordt *l* mouillé door *lg*: *bataelge*, *li*: *ballie*, zelden *ly*, *ld* weergegeven.

Aant. *ll*: TLJ § 53; Oudenaarde blz. 514. *Boidijn*: Schonfeld § 60

Opm. 3; *Woidringhem* a^o 1299: Wouderingen, nu Wauweringen onder Dworp bij Brussel, ZWBr. p. 132.

Rekking: ZWBr. p. 172 v. Voor het velair karakter van *l*, vgl. Oork. Brugge p 91 *Beelc bilk* 'omheinde grond' in 1275 bij Gysseling, Top. v. Oudenburg p. 92.

scf: ZWBr. p. 98; Mechelen ca. 1350 *af te sclane* (Mnl. Lb. p. 253); Laken 1297 *sclaeen* (AOO Brussel, B 1455), 1383 *sclaeen* (ib B 862, 10), Anderlecht 1315 *sclachmolen* (ib ChJ 37), 1345 *vten sclotele* (ib. B 864); Limb. *sclike*, *sclanghe*: Daniels I 191; voorbeelden uit Antwerpen (zelfs *scraghen*), Breda, Brugge, Delden, Zierikzee (zelfs *schyden*) in Mnl. W. 7, 593; Fries(?) in Tond Vis p LXIV; OGN p. 240, M. Grammont in Bull. Soc. Ling. 24, p. 25; uit Romaans spraakgebruik afkomstig naar Th Frings in PBB 66, 227 vv.; Top. Dial. 17, 399; als stembandocclusief of parasitaire *k* opgevat door Leys Top. Dial. 30. 55 vn.

Assimilatie: V.H. p. 191 v.; *pileec* Brussel 1356 (AOO Brussel, H 209), *lilaken* Mnl.W. 4, 635, *paizileke* 1324 Baudelo (Album R. Verdeyen, p. 274); - dissimilatie: *kindelbedde* TLJ § 53, *ghienleech* Asse 1326 (AOO Brussel, B 1453), *aermoessene* Brussel 1326 (AEB 144, f. 35 r°), Diest 1433 (Brab. 327). Over metathese: *valmmen* 'vlammen' enz.: TLJ § 53; vgl. thans in Nederl. Limb. *vlôk* = volk, enz. bij A. Weijnen, *De Ned. Dialecten*, 1941, p. 27.

as: vaak in Ieperse Stadsr. bijv., nog in Brab.: Brussel 1393 (Martens p. 45), 1350 *asse* (p. 75), 1389 (GE n° 210); voorts Tille § 176.

OPM Jacobs Mvl § 153 Spelling - *lye* (*baeldye* = balie) en - *lde* (*scaelde* = schalie) Oudenaarde p 515, Tavernier Top Dial 44 (1970), blz 92 v v Vgl Mnl W 6, 65 *perelzaere* = *peliaerd* 'poel', 9 943 *voirbaelze* = *voorbaelge* 'voormuur', beide uit Voc Cop (gedrukt te Leuven) Vgl § 114 Opm 2 (*s*-spelling voor *z*), alsook § 116 Opm 1

R

§ 103. Evenals bij *l* (§ 102) komt soms dubbelspelling voor: *behorrende* (of is *o* kort?; vgl. § 84 Opm. 3).

Dubbele *r*, gevolg van syncope van *e* (§ 98 B *b*) tussen twee *r*'s in: *scerre* (< *scēre* 'hij die scheert, d.i. snijdt'), *waerdēre*, compar. *clerre*.

r is de tongpunt- of alveolare *r*, dat blijkt uit de ontwikkeling van een dentaal in 1297 Brugge *ards danx* 'haars thanks', Mechelen 1291 *siaerts* 's jaars', Anderlecht 1320 *alder heyleghen*, vgl. ook *r* < *n* in Mechelen 1289 *vore ghenumrede scepenen* = 1290 *des vornoemens Godeverts*, dus met epenthetische *n* (§ 105 f) uit (*ghe*)noeme(*n*)d. In Limburg ontstond misschien reeds velare *r* in de groep velare *r*

velare *ch* verdween *ch* in: *notdorte* < *-rht-* < *nootdorft* (§ 109 *d*), *gewart* < *gewarcht* 'gewerkt' (§ 111 Aant.).

Assimilatievormen zijn: *rr* < *rn* en *nr* in *berren* n. *bernen* 'branden', *borre* n. *borne* 'water', *te meerre* n. *te merene*, *besloter* n. *beslotenre*, *ere* n. *eenre* (Vorml. § 42 *a*), en na lange vocaal vnl. in Wvl.: *quaeddoere* n. *-doenre*, *anslaere* 'man die het laken aan het raam slaat' (uit: *-slaenre* (vgl. § 115 *d*)); - uit *rd*: *vierendeel* n. *viérdendeel*, Wvl. *onveren* < *anvaerden* (§ 3 Opm. 1, Aant.).

Bij woorden met *r* + korte voc. + tautosyllabische dentaal komt *r* achter die vocaal te staan (= metathesis): *born* (vgl. Hd. Brunnen), *derde* (: *drie*, vgl. § 2*a*), *vorst* (hd. Frost), ook in *terden* (: *treden*), *verde* (: *vrede*), *scerde* (: *screde*), *vervorsen* (: *vervrosen*, met invloed van *vorst*?). Het omgekeerde bij *wrachte* (: *warchte* 'werkte', Vorml. § 54 *b*), *nootdroft* (: *-dorft*).

OPM. Oostelijk zijn vormen zoals *da* = daar, *hie*, *-ee* = eer. *Mee* = meer, is algemeen.

Aant. *rr* TLJ § 54; over korte *i* pl.v lange vocalen vóór *rr*: *herre* 'heer', *ontberren* 'ontberren', *ghenerren*, *swerren* (o m. in hs C van Rijmb, eind 13de e., vermoedelijk in de buurt van Maastricht geschreven), vgl. Franck § 18, die ook aan zware *ee* denkt, terwijl v.H. p. 180 *kerren* 'vegen' voor een ontlening uit het Middelfrankisch houdt; - *scerre* Jacobs Mvl. § 154, *claeerre* Franck § 103 (wordt later *claeerder*, vgl beneden § 115 *d* en Franck § 116, 1, hoewel *rr* ook > *r*, blijktens rijm: *dare*, Franck § 103); *ards* R A. bl. 6753; *siaerts* en *ghenumrede* MedVA 1942, pp. 146, 134, 139; *alder heyleghen* AOO Brussel B 862, 15 Velare *r*: Frings PBB (Halle) 1961, 370, 377. Over een mogelijke suizende (dentale!) *r* in het Noordbrabants (Elburg ± 1400 *borzen* = bornen 'branden'): Med. VA 1958, 649.

Assimilatie: V.H. p. 192; *-nr* > *-rr-* vooral in Wvl. (blijkens oorkonden), vandaar ook de hypercorrecte grafie *met beleidenre laghen* voor *beleid-ere* (Vete 665, 9), Geraardsbergen 1443 *onribelic* = horrible (Drap. I 659, 25), Gent 1404 *onribelhede* LSVI p 313; voorts *anslaere* Aardenburg 1350 in Drap. I 55, 20; Gent ca. 1240 *duschedare* = dus gedaan-re Vmap 35.

Over Limb. *barch* 'brac', *sparc* 'sprac', *garve* 'graf' enz., zie TLJ § 54; a^o 1443 *greven* = *gerven* J Gessler, Oudhass Gloss., 1940, p. 29. Nog Limburg 1278 *gesproken* 'gesproken' (Oudenbiezen p. 164), 1280 (p. 46).

OPM. *da* Veld. III 127; *wilnee*: Loon 1398 (Moors 76. 6).

Op verstommen van *r* tussen korte vocaal en dentaal wijst de hypercorrecte grafie Brussel 1482 *de cursters* = *kosters* (Brab. 238), Breda 1387 *versker* = *vissers* (125). Verstomde *r* 14de e. reeds Oudenaarde p. 519.
Hypercorrecte *r* in de schrijftaal (*Paersdag, feerste*, enz.) Willemyns Brugs blz 287 v v

M

§ 104. In *ic bem* is *-m > -n*: *ic ben*; ook in *boengaert* = boomgaard; naast *met* bestaat in het zuidoostmnl. *bet*.

Verkortende invloed van *m*: *commen*, vgl. §§ 77, 82 Opm. 3, 85 *b*.

Ombe (> *omme*) hoort nog tot de 13de e. Segmentatie (d.i. ploffende opheffing van de occlusie van *m*) geeft *p*: *compt* (§ 107 Opm. 2) en *b*: *ember* < *emmer* 'immer'.

Assimilatie aan *m* in *amman* (uit *ambtman*), *coman* (uit *coopman*, reeds 1288), *homan* (: hoofdman), *stiemoeeder*, *Bamisse* n. *Baefmesse*, *niemere*; nog *omoed* (§ 115 e Aant.), *columme*, *vervremen* (: *vreemd*). Over *ontrent* n. *omtrent* § 105 *c*; *pampier*. § 105 *f*.

Aant. Segmentatie: H. Christiansen in Norsk Tidsskrift f. Sprogvid IX, 1938, 348.

coman Gent 1288 (Gentse Stadsf. p. 391), *comenscap* Asse 1298 (Mnl. Lb. p. 217); voorts Steenhuffel 1303 *ombegrepen* (AEB 290, 157), pass. *ommogelijc* enz., vgl. V.H. p. 187 v., enz.

N

§ 105. *a*. Evenals bij *l* (§ 102) en *r* (§ 103) komt dubbele spelling *nn* na lange vocaal soms voor: *gheschinnesse*, *wustinnen*.

OPM. 1. In *steinne kroeghe* kan syncope van *e* oorzaak zijn van de *nn*-grafie: *steinene*, vgl. *te maenne* (§ 98 B *b*).

Dubbele spelling komt ook, in de 13de e., voor in het gerundium: *te copenne*, *te ghevenne* (Vorml. § 53). Omgekeerd ook wel eens *binen* = binnen, *mine* = minne.

b. Over rekking door *n* bewerkt: *seente*, *wijnd*, zie §§ 23 Opm. 2, § 52 Opm. 2; *e > i*: § 15, *e > ei*: § 15 Opm. 1; *u > ui* § 90; ronding: §§ 16, 23.

c. Door assimilatie ontstond bijv. *momboer* 'voogd' <

montbore, mallic < *manlic* (malkander), *verwaetheit* < *verwat(e)nheit* 'ellende', *upten baerblicksten* < *baerblikend-sten* 'klaarblijkelijk', *van verledighen tiden* < *verleden-ig(-dn-)*, *ontrent* < *omtrent*, *verstannesse* (< *-nd-*), *minnacht* < *midnacht* (vgl. § 115 e), *lijlaken*: *lijnlaken* (vgl. § 102).

Veelvuldig komt assimilatie van de slot-*n* van een geflecteerd werkwoord aan de *w* en *s* van het voornaamwoord *wi* en *si* voor, met reductie wegens onbetoontheid: *segge wi, hebbe wi, hebbe si* (§ 119, 2 f en Vorml. § 49 g, i).

d. Apocope van *-n*, niet alleen in geval van deflexie, maar ook bij werkwoorden (plur., inf., st. pp.) is in de 14de e. in Limburg en Brabant waar te nemen: *si sele* 'ze zullen', *te geve, ghehange*; in Vlaanderen is de *-n* vast en enkele vormen zonder *n* (bijv. *twee cnape*) zijn als hypercorrecte spellingen te beschouwen: immers, waar een traditionele (pluralis)vorm *daghe* door een opkomende (Vorml. § 12) *daghen* wordt opgevolgd, ziet tegenover (*twee*) *cnapen* een spelling (*twee*) *cnape* er ouder en dus daarom beter uit; in geval van weifeling (*-e* en *-en* naast elkaar) kan dan ook paragogische *-n* ontstaan: *een knapen, van enen sloten*. In Holland (Utrecht) ook zijn uit de 14de e. vormen zonder *-n* opgetekend.

Apocope komt ook voor in Wvl. *ieghe* 'tegen', *tusche* 'tussen', *binne, bute* (die misschien Friese invloed hebben ondergaan), in *me* 'men' (onbetoontheid); over de afwezigheid der *-n* in dat. acc. *die*: zie Vorml. § 31 v., bij p. praes. *in winnende lande* ib. § 23.

e. Het rijm *e: en* wordt over 't algemeen vermeden, bijv. door Maerlant en in Vanden Vos Reynaerde; in andere Vl. werken (Theophilus, Passie Hl. Christine) kan voor het rijm *e: en* (afgescheiden van het kunstgevoel der auteurs en de betrouwbaarheid van de overgeleverde redacties) gedacht worden aan hypercorrecte Vl. spellingen of buitensporige uitbreiding van *-n* (zie d).

f. In onbeklemtoonde positie (na of vóór de hoofdtoon) ontstaat vaak *n*: *benendien, vermalendien* (vgl. *benedicere, maledicere*), *visenteren; si hatenden, ghejaghent, panpier, cokendrill* 'kokodril', *parensise* 'parisise, Parijse'. Het verschijnsel is algemeen.

OPM. 2 Door assimilatie en vormattractie kan die *n* gewijzigd worden in *l*: *alstronomijn*, in *m*: *pampier*, in *r*: *kerstaenghe* 'kastanje', *sorcoers* 'secours'.

Aant. *a*. Dubbele spelling in TLJ § 56. Over de historische grondslag (-*an-ja*) v.h gerundium: Schonfeld § 135 a Enkele spelling in het gerundium reeds Gent ca. 1240 *te houdene* Vmap 3

Oudere gegemineerde *n* (rijm *te minne* = *te minn(e)n-e*: in *sinen sinne* Wrake Ragisel ed W P. Gerritsen, v. 1203, p. 394) gaat in de 14de e. over in enkele *n*: vgl § 116 a A.

Niet met enkele *n* voor *nn* is te duiden de zeldzame (Vla.?) vorm *dane* 'dan' (na comparatief) die *ā* heeft: Gent 1240 (Vmap 11, 31, 34), ook Wrake Ragisel blz 301 Nog Tervuren 31 1 1294 *lettel min ohte meer dane twe buenre* (A E B 289 75)

c corembiters, thoppembier Gent 1394 LSVI p. 102, 151 (over Assimilatie, vgl Heeroma N Tg. 54. 1961 245 vv.); *verwaetheit* Brugge 1282 Drap I 384, 28; *upten baerblicksten* Brugge 1325 Drap. I 567, 1; *van verledighen tiden* Brugge 1325 Memoriaal p. 31; *verstannesse* enz.: V.H. p. 189; *verbonnen* Ieper 1485 Drap. 2de p I p. 44; *linaken* 1326 Ieper Stadsr II 606. 8, 611. 21, 646. 8 enz; *hebbe wi* enz.: TLJ § 56, Tille § 167, V.H. § 213 d; Gent ca. 1240 *verliet si* = verlieten zij Vmap 39 Limburg 1285 *mut we* 'moeten we', *sul wi, hebwer, moch wi* (Oudenbiezen p. 60 v., 118, 152, 229). Nog: Breda 15de e *verstolike bi nacht* (Brab. 153); Brussel 1484 *stevech*, 1470 *lijvaet* (238, 221: thans nog zonder *n*), Diest 1369 *steewech* (321, 327).

Met velarisering uit mouillering (thans in het Zuiden van Belg. Limburg en Zuid-Brabant: Top. Dial. 17. 398 en L. Grootaers & J. Grauls, Klankl. Hasseltsch Dial., 1930, § 299) Diest 1488 *aen een gringel* (Brab. 340), Tienen 1470 *gringels* = 1422 *yseren grindele* (Brab 765, 792).

d Apocope: Limburg TLJ §§ 56. 4, 179, 185, Moors p. 411; A.R. Hol in Top. Dial. 21, 1947, 253 vv., inz. voor het mnl. p. 253; v. Loey ib. 22, 1948, 39 vv. (Brab. en Vl., paragoge); ca. 1330 in een hs van Maerlant's St. Franc. Leven: P. Maximilianus in Misc. Gessler 855 vv.; Tiemeijer § 330 v. Nog: plur. Brussel 1385 *commen mochte* (AOO H 1063), Anderlecht 1318 *onteruede* (AOO ChJ 34), inf. Erps 30. 7. 1301 *te spreke* (AEB 5578), Alseberg 24. 3. 1303 *hoeren lese* (AEB 5578), p.p. Brussel 1295 *gehange* (AOO B 864), 1341 *ghescoude* (B 203. 75), hyperc. Merchtem 1304 die *houdenden sin* (H. 269. 2).

Gesproken *n* in Vlaanderen blijkt uit het rijm (hi) *ginc hem wapen* (= wapen-n): II *knapen* Wrake Ragisel ed. W.P. Gerritsen, r. 1495, p. 403. *die*: ook P J. Cosijn, Taal- en Letterbode 6, 1875, 276 vv.; - *binne* enz.: vgl. ofrie. *binna, bûta, twiska*.

e. Maerlant Stroph. Ged. p. XLII vv.; Crit. Comm. pp. 81, 140 v., (Wvl.) Passie H. Christine: R. Pribsch in Ts 40, 1921, 115; Theophilus;

RBPH 21, 1942, 242; Renout p. 66 v., p. 80. Voorts over rijm *e*: *en* nog Jonckbloet Ep. Versb. 168 vv., in Lev. Lutg. F.v. Veerdeghe's Inl. p. LXII; P. Leendertz Jr., Mnl. Dram. Poezie p. CCLXXXVIII, en Floris ende Brancefloer (1912). p LXXXIV.

f. Materiaal bij V.H. § 135; verklaring: Album R. Verdeyen 1943, p. 371 vv. en Top Dial. 18, 1944, 81 (samenvatting); in betoonde positie: Brugge 1274 *hoenst* 'oogst' AOO Brugge Mad 69, Brussel 1406 *Oenxst* 'id.'

Martens p 43: regressieve spelling daar waar *n* vóór *-s* verdwijnt? vgl.

Kortrijk 1391 *hem vinstre* (= vijf-ste) K.Pn. n° 67, en vgl. alemannisch *meinst*, *linse* voor *meist*, *lîse*, ook *ings* = *îs* 'ijs' W. Wilmanns Deutsche Grammatik (1897) I, p. 136 Anderlecht 1326 *dangwant* 'dagwand' AEB 144, f. 34 r°: hier proleptische grafie?

NG

§ 106. *a*. De velaire nasaal /ŋ/, bijv. in nnl. *ding*, *bang*, *vinger*, werd in 't mnl. in deze en dgl. woorden in de inlaut gevolgd door een stemhebbende explosief /g/; in de auslaut klonk die explosief stemloos.

b. De meest voorkomende spelling vóór vocaal is *n g*, *n g h*: *ontfangers*, *bringhen*, *vanghen*; minder vaak daarnaast, vooral in W.-Vl., maar ook elders *n c g h*: *lancghe*, *rekenincghe*; zeer zeldzaam zijn *n g g h*: *jongghe*, *ghehangghen*; *n c h*: *zinchende*, *penninche*; *n c h g h*: *bi maninchghen*; uiterst zeldz. *g g h*: *manigghen*, (Wvl.) *n(c)k*: *te brinkene*, wat vaker Wvl. en Limb. *n*: *inelsen* 'engelse', *ghinen*, 'gingen', *conininnen* 'koninginnen'.

Vóór heterosyllabische cons. is *n c* frequenter dan *n g*, *n g h*: *joncvrouwe*, *lancvelt*.

In de auslaut vindt men meest (ouder) *n c*, (jonger) *n c k*: *lanc*, *ontfinc*, *jonc*, *ontfanck*; minder vaak *n g*, *n g h*: *ding*, *n c h*: *ballinch*, *coninch*, *canoench* 'kanunnik'.

Vóór *-s* wordt *ng* tot *n x*: *coninx*, *lanxt*, *n c s*: *Vlamincs*, later *n c x*: *onlancx*.

c. Uit die veelheid van spellingen is het moeilijk op te maken wanneer /ŋg/ tot /ŋ/ (vgl. eng. *finger*: ndl. *vinger*) is geassimileerd. Zou een spelling als *te brinkene* op /ŋg/ wijzen? In de auslaut toch is die stemhebbende explosief /g/ tot stemloos /k/ geworden: *coninc*, *coninck*, alsook vóór *-s*: *conincs*, *coninx*. In het oostmnl. (Zutphen) komt voor: *brenken*, *delingke*, wat ook wel op /ŋg/ wijst. Brabant mnl. inl.

/ŋ/ = immers, het huidige /lanjk/ (in auslaut < /lang/) staat tegenover /tonj/ *tong* (in inlaut < /tonjə/ na de apocope van -e, d.w.z. vóór midden 14de e. reeds /tonjə/ < ouder /tongi/ § 99).

Uit Wvl. spellingen als *ghinen*, *Winne* 'Wingene', *conininnen* mogen we misschien opmaken dat na *i* /ŋg/ via mouillering tot de palatale nasaal /n'/ is geworden. Dezelfde /n'/ mogen we vermoeden achter spellingen als *pene* voor *peneghe*, *peenghe* 'penningen' (vgl. *scela* voor *scele* 'schellingen' waarin *l* < *ln'*: *schelinge*).

Spellingen als -*nch*: *penninch*, *nchgh*: *maninchghen* wijzen niet noodzakelijk op /ŋx/, ze kunnen een vermenging zijn van *c* en *ch* (§ 110), van -*nch* en -*ng*.

OPM. Die *nc*, *nck* uit -*ng* verscherpt is niet te verwarren met *nk* in *cranc*, *mank*, *denken*, *drinken*, *donker* (die van ouds /ŋk/ hebben).

Aant. *b.* Jacobs Mvl. p. 281 v. (§ 178); ZWBr. p. 191 vv.; Tille § 170; L.S. § 100 (*ginic*, *vudinne*, 'voeding'); *ghinen* Maldegem 1277 (AOO Brugge SJ 63), leper 1326 *conininnen* (II 533, 28), *sprinalenvilen* 'springaalwiel', Mnl.W. 7, 1820 (II 536, 16), Brugge 1325 *te Winne* 'Wingene' (Memoriaal p. 47); *ghinen* 'gingen': vgl. 2de helft 15de e. Wvl. Passie H. Christine *ghindi* 'gingt gij' (Ts 40, 121 str. 7, v. 5), Brab. oost. Lev. o.H. (ed. Beuken) *ginic* p. 69, 72 vn. 1; ook Alex. X. 795 *ghien* (: dien): vgl. ald. p. 500 (= nl. Brandaen Comb. hs 951, L.o.H. 3432) en vgl. Vorml. § 62.

c. te brinkene Brugge 1262 OMO n° 7. 4; Holmberg p. 86;
ng > *n'*: vgl. Lecoutere-Grootaers, Inl. tot de taalk. (1948), p. 106 en vn 4
Gemueillerde *n* in Franse leenwoorden Tavernier Top Dial 44 (1970), 98
v v

pene Baudelo 1316 (G.I. Liefinck in Album R. Verdeyen, 1943, p. 272);
Gent 1353 *die cleene peenwaerden* Drap. II 480, 7; *scela* Brugge 1274
AOO Mad. 69, Brustem 1399 *twee scaelgen* (Moors 14. 13); *peenghe*
Gent 1288 Stadsf. p. 389, Gent 1348 Drap. II 434, 2; *peneghe* Brugge
1271 AOO Pot. 21, Gent 1288 Stadsf. p. 393 (-*penghe*); Gent ca. 1240
scelge, *penghe* (Vmap 9(57). a. 1321 *penewerde* Oudenaarde p. 525
(vgl. ald. 15e eeuw *ldenge* = lene, lenie 'leuning').

Let nog op de volgende vormen zonder *n*: 1204 *flamich* Med. Nk 33, 120;
Veurne 1139 *crummig* ib. 35. 84; Brugge 1330 *1 groten conix tornoise*,
ontfanghen .... van Bernaers *soendighe* (= zoen-ding) Memoriaal p. 3,
72; Franciscus 9559 *coneghinne* (: ten beghinne) en verdere VI.
vindplaatsen V.H. blz. 202 v; Gent 1396 *coneghinne* LSVI p. 129;
Middelburg 1254 (of Dordrecht?) med onsen *konegheleken* zeghele OMO

3. 67; zie A. de Vin, het Dialect van Schouwen-Duiveland (1958), blz. 18: *koonehinne*. Vgl. oeng. *penegas* Sievers-Brunner Altengl. Gr. (1951) § 188.3; os. *huneg*, ndl. *honig* en (omgekeerde spelling?) Grave 1444 *gebesengt* 'gebezigd' (Brab. 381, ald. no 384, 387, 423); Kortrijk 1418 weduwe *portinghe* (= poorticghe) van Curtrike: K. Pn. n° 494.
 Over *ng*: *n* (en *nd*: *ng*) nog Holmberg pp. 77, 82
 Op een oudere uitspraak /ŋg/ in Limburg en Brabant wijzen plaatsnamen als 1160 *Webbenkem* (nu Webbekom), 1168 *Bavinkhem* (nu Bevekom), 1366 *Bullekeem* (nu Bullekom) waarin /ŋg/ vóór (anders dan in het Vlaams) nog bewaarde *h* tot /ŋk/ is verscherpt. Het materiaal bij Lindemans in Top. Dial. 14, 75 en 135 vv. Nader te onderzoeken. Vgl. Veld. I 230.
 Over spelling *-nch* (niet = *nχ*): Holmberg 85, 92 (spellingverwisseling en Romaanse invloed).

P

§ 107. De stemloze bilabiale explosief /p/ wordt steeds *p* geschreven (maar zie § 108): *pant*, *poent*, *ploech*, *spannen*, *open*, *roepen*, *scheppen*, *dorp*, *scip*, *op*. Hij komt dus voor in de anlaut vóór vocaal en liquida en na *-s*, in de inlaut bij nauwe aansluiting en in vrij contact, ook vóór en na cons., en in de auslaut.

Invloed van de traditionele spelling van de nominatief in verbogen *Jacobpe*.

In Limburg is, in de auslaut, *p* uit *b* in *domp* (< *domb*), *lamp* 'lam, agnus' (: *lamb*); elders schijnt die spelling niet voor te komen, evenmin als Limb. *dopbelen*, *stupbe*.

De afwisseling in *copen*: *cochte* en *cofte*, *cnopen*: *cnochte*, oostel. *dopen*: *dochte* (Vorml. § 54 *b*) wortelt in voor-mnl. klankwijzigingen.

OPM. 1. Zeer zelden wordt *p* tot *b*: *ob* (regressieve spelling?), *Constantinoble*. In *ghi hebt* wordt de labiaal nooit *p* geschreven wegens het verband met *hebben*.

OPM. 2 Wanneer de occlusie bij de articulatie van *m* plotseling wordt opgeheven (bijv. vóór een alveolaar: *t*, *s*, *n*) wordt een klank afgescheiden (segmentatie: § 104) die, vooral na het midden der 14de e., in schrift als *p* voorkomt: *hij compt*, *nempt*, *ghenoempt*, *incompste*, *solempniteit*.

OPM. 3. Over *coman* < *coopman*-, zie § 104.

Aant. L.S. §§ 84 v. (*Jacobpe*: ook Jacobs p. 259); *copen*: *cochte* enz.: Schönfeld § 92 Opm. 3.

OPM. 1: *ob* Jacobs p. 258 (keure van Hazebroek); Leeuw 1302 *ob dat* (AOO Brussel H 269, 1).

OPM. 2. Jacobs Mvl. p. 322; Tille §§ 92 en 161; *bemps* 'beemds' S.P. Leeuw 1293 (AOO Brussel ChJ 40).

B

§ 108. De stemhebbende explosief *b*, steeds *b* geschreven, komt voor: 1. in de *anlaut* vóór vocaal: *binnen*, *bant* en vóór liquida: *blint*, *brand*; 2. in de *inlaut* alleen bij nauwe aansluiting: *hebben*, *ebbe*, *ribbe*, *webbe*; in de 13de e. en overigens nog in het Limburgs na *m* in de *anlaut* van een nieuwe syllabe: *ombe*, *clemben*, *columbe* 'kolom', nog in *ambacht*; voorts na vocaal alleen in vreemde woorden: *ribaut*, *fiaber*; en overigens in samengestelde woorden: *orbore*, *ontbinden*, *vruchtbaer*, *ommebinden*, *opbreken*.

In de *auslaut* komt *b* niet voor; wanneer, tengevolge van apocope, de *b* met nauwe aansluiting in de *auslaut* komt te staan, wordt hij stemloos (*p*), hoewel steeds *b* geschreven: *rib*, *web*, laat-mnl. *ic heb*; ook in de flexie vóór *-t*: *ghi hebbet* > *ghi hebt* (stemloos), maar *hebbedi* 'hebt gij' > *hebdi* (stemhebbend).

Aant. Over slechts eenmaal aangetroffen *bh* = *b* (pln. *Bhouffort*, 1272): ZWBr. p. 205.

V en F

§ 109. *a*. In de *anlaut* staat *v* vóór vocaal: *vangen*, *vader*, *vinden*, en vóór liquida: *vleesch*, *vrede*. Uit het feit dat in een woord als *ontfangen* de dentaal *t* bewaard blijft, mogen we opmaken dat *v* (*f*) labiodentaal gearticuleerd werd (in tegenstelling tot de assimilatie *t* > *b* in mnl. *ombiden* < *ontbiden*, *omberen* < *ontberen*). De afwezigheid van *f* in de *anlaut* bewijst dat *v* stemhebbend klonk.

In de *inlaut*, in intervocalische positie, opent de *v* een

volgende syllabe: *brieve, grave, scriven*; ook na liquida: *sterven, delven*; bij nauwe aansluiting aan voorafgaande vocaal staat *v* nooit vóór vocaal (wel *f. heffen*), maar wel alleen vóór stemhebbende cons. en sluit dan de syllabe, waarom dan ook *f* wordt gespeld: *liefde, draefde*.

In de *a u s l a u t* komt *v* niet voor: hij wordt of blijft er stemloos: *lief, brief, erf*.

b. Als de *v* in de zin, in samenstellingen en afleidingen, na stemloze consonant komt te staan, komt hij voor als *f*, vaak *v* geschreven: *tfuur, tfolc, ontvangen, joncvrouwe (jonfrouwe)*; *f* wordt steeds *f* geschreven vóór stemloze cons.: *geeft, gifte*.

Vóór heterosyllabische *l* en *n* (bijv. in afl. op *-lijc, -nisse*) wordt *v* tot *f. erflijc, erfnisse, onsterflijc, effeninge* (< *efninge* < *even-*).

Stemloze *f* in de anlaut komt alleen voor in ontleende woorden, Frans: *faute, familie, feeste, flute, fraude, fonteine*; Frie.: *fuke* 'fuik, net'; Hd. *fistele, frisc* (ook met *v*); en de uitroep *fi*.

c. *S p e l l i n g*: doorgaans *v*, doch aan het begin van een woord, in oude documenten, ook *u*: *uader*, wat in het woord vóór vocaal nog lang is blijven bestaan: *ouer*; ook, maar zeldzamer, *w*: *wan, wornoemt, vrouwe, wonnes, hewet* 'heeft'; vermenging van spellingen in: *kalfve, wijfve*; *ph* in vreemde woorden: *prophete*; *ff* in auslaut is oostmnl.: *aff, crafft*.

OPM. 1. Rijmen *v*: *g*, type *levene: te jegene* komen sporadisch voor.

OPM. 2. Syncope van intervocalische *-v-* (vgl. § 112 Opm. 2) in: *heet* = heeft, *hāde* < **havede* 'had', *hoot* = hoofd, *lie vrouwe* = lieve vrouwe, *al wamese* = al wave (= weefde) men ze; misschien ook in *hostat* = hovestad, *keesdom* 'overspel'.

d. De combinatie *ft* en *fs*.

Na korte vocalen is *ft* tot *cht* geworden: *gracht* (vgl. *graven*), *ghicht* (: geven), *achter* (eng. *after*), *vichte* en

vichtich (: vijf), voorts nog *lucht*, *cracht*, *hachte* 'gevangenschap', *stichten*, *scacht*, *-achtich* enz. (vgl. hd.); *cochte* (: copen, vgl. § 107), *helcht* 'helft' < *helecht*. Na cons. en na lange vocaal blijft *ft*: *helft*, *dorft* bij *dorven*: 'nodig hebben', *heeft*, *hoofd*.

Het meest verbreid is die overgang in het zuidelijke westmnl.; vormen met *ft* komen veel voor in het Noord- en Zuidholl., in het Utrechts, over 't algemeen in 't oostmnl., in het Noord-Brabants tot in de Kempen toe, zeer sporadisch verder zuidelijk.

De combinatie *fs* wordt wel eens geassimileerd (vgl. § 116 Opm. 2) tot *s*: *herst* 'herfst', *helschede* = *helft-schede* 'helft', *keesdom* (:keefs- 'overspel'), *hoesch* (: hoofsch), *lijspont* (: Lijf-lands p.), *hostat* (: hof- en hove-stat) (vgl. Opm. 2); daarentegen ook *hoechsch* 'hoofsch'.

Aant. c. Spelling: in oudwvl. oork.: J.v. Cleemput T.e.T. 6. 183; Jacobs p. 261 vv.; begin *-u* (= *v*) nog in de 15de eeuw Oudenaarde p. 531; Tille § 140; TLJ § 59 § 1; ZWBr. p. 191 (p. 205: *boefh*); Venlo § 17 v. Over *f*-Gent 1236 Stud. Germ. Gand. V (1963), 18.

OPM. 1. Over rijmen *v*: *g*, zie Franck Alex. p. LXIV; V.H.p. 154 v.; Veld. III 74; Beatrijs 269 v. heeft een rijm *behoeft*: *genoeg* (l. *genoeft* met paragogische *-f?*, vgl. § 114 d); J.v. Ginneken (Ts Taal & Letteren 27, 1939, 312, zie ook p. 305) vermeldt uit TLJ, L.S. enz. *sorfachtich* en nwwl. *wulve* = wilg, *galvejong* = galg-, *dwerf*. Vgl. 1326 *dwerfmasiere* leper II 598. 19; Henis 1397 *proffie*, *proffiane* = ch (Moors 405 v.), Rijkhoven 1278 *en* (= in) *de profie van Malle* (Oudenbiezen p. 162). Over *v/g* zie nog Leys Med Nk 33. 1957. 168, 36. 125 v. *Dwerf* Med. Nk 39, 139.

OPM. 2. Over syncope van *v* en *g* zie Album F. Mossé (Paris, 1959), p. 463 v.v.; zeer uitvoerig, in verband met het Rijnland, Frings PBB (Halle), 80. 1; in *blijven*, *krijgen* en *zwijgen* in het huidige Peellands: A. Weijnen, Nederl. Dialectkunde p. 174; *heet* en *hade* Vorml. § 49 *f* Aant., § 54 *b* Aant., over *heet*: G. Kloeke *Heeft* inz. p. 16; *hoot* bijv. Brussel 1365 *hoedeghelijc* (Brab. 164; ook Mnl.W. 3. 673), Antwerpen 1375 *ant hoedende* (96), Diest 1497 *met bebloeyden hoeden* (358), Tongeren 1398 *met enen heutde* (Moors 153. 40), Herkenrode 1379 *elve ydel hoet vees* (59. 22) en overigens Mnl. 3. 691 s.v. *hovet* en samenstellingen; Brussel 1530 *op onser lievrouw* (Brab. 228), 1475 *onsse lie vrouue* (223): zou in *lieve* alleen *e* gesyncopeerd zijn, dan zouden *v + v* evenals *g + g* § 112 opm. 3 stemloos (*f*) zijn geworden; Brugge ca. 1300 *al wamese ter wardure* (Drap. I 530. 24); *hostat* Anderlecht 1300 (AEB 76, 11), 14de e. (AEB 11670, 1), St Truiden 1396 *van enen hosteyken*,

hoesteken (: hovestede-kin: Moors 138. 3. 5), Maaseik 1343 *metten hoestaden* (105. 5); *kees* Mnl.W. 3. 1411 v.: in *hostat* en *kees* kan ook *fs* > *s*; vgl. voorts pln. *Haasdonk* < *Havexdunc*, *Haastrecht*. *Diersdelle* < *dievers-* en *Bamesse* < *baven-*, *uerste* = *overste* (Oudenaarde 1291) waarover N. Tg. 46, afl. De Vooy's 66. Vgl. nog in Hassel's Dialect (Grauls-Grootaers § 324) *iel* 'toch' < *evel < *ever, ohd. *aber* *d. ft* > *cht*. Franck § 110, Jacobs p. 265; Ts Taal en Letteren 27. 308; geogr. verspreiding: Daniels I p. 151 v., Kessen p. 97, Emonds p. 49, Heeroma p. 32; vgl. nog Lommel 1380 *afterst*, 1448 *after*, *graft* (n° 265, 338, 101 in A.H. Van Dyck: Lommelse pln.; Leuven, 1938; Med. VI. Top. Ver., Bijlage IX); Lille bij Antwerpen 1368 *heergraft* (Med. X. 1934, 27); Brussel 1393: *hi coeft* 'kocht' (Usuriers, pass.), GE n° 349: *after*, Leuven 1371 *vercoft* (Brab. 546), Breda 1397 *after* (Brab 129, 116: *graft*), 1405 *vercoft* (129), *ghcoft* (116). Over *ft/cht* zie thans (met de lit.) Frings in PBB (Halle) 1961, inz. 369 v.v., ald. 381, 385 *cofte* (waarin *pt* 'vervangen' werd door *cht* dat *ft* werd geschreven in het gebied waar onzekerheid heerste in het gebruik van *ft/cht*). *fs* > *s*: Franck § 115, 6; Brugge 1325 *helscede* Memoriaal p. 4; *hoechsch*: Verdenius N. Tg. 32, 7 (Des Con. Summe, Tauler hss.). Brugge 1288-*helt*, *elt* = *helft*, 1293 *kof soe* = *kocht ze* (assimilatie?, Oork. Brugge p. 88).

K

§ 110. a. De stemloze explosief *k* komt voor: in de a n l a u t vóór vocalen: *camer*, *campen*, *kenne*, *kint*, *keiser*, *comen*, *copen*, *cuere*, vóór liquiden en *n*: *cleet*, *claghe*, *cnecht*, *cranke*, *crighen* (meest *c*, zelden *k* gespeld, behalve vóór *e*, *i* waar steeds *k* staat; *kw* wordt steeds gespeld *qu*: *quam*, *quaet*, *quite*, *quic*);

in de i n l a u t: (tussen vocalen) *breken*, *dake*, *sueken* maar bij nauwe aansluiting bijna steeds *ck* (zelden *kk*) geschreven: *backen*, *dicke*; na liq. en *n* en vóór cons.: *denct*, *mercken*, *balke*, *spreect*, *maecte*, *siecte*;

in de a u s l a u t: *gebrec*, *doec*, *sprac*, *bleec*, *oec*, *danc*, *werc*, *welc* (ook, maar in de loop der 14de e. en vooral in de 15de e., -*ch* gespeld), - in *ric* 'rug', *ec* 'egge, rand', is *k* < *g*, zie § 112.

b. In (vooral oostel.) Limburg is, reeds in de 13de e., een stemloze fricatief *i*. pl. v. de explosief *k*, en wel in uit Duitsland indringende woorden, aan te wijzen: *ich*, *migh*,

uch 'u', *sigh*, *ooch*, *sullech* 'zulk', *wellich* 'welk', suffix *-lich*.

In Vlaanderen (Brugge, ten O. van Leie en Schelde) en in Brabant komt vaak een spelling *ch* voor *k* voor, soms in de anlaut: *choutere*, in de inlaut: *verchocht*, vooral vóór dentaal: *ghemaecht*, *markt*, *ghedecht*, *siens danchs*, *helchs mans*, maar ook in de auslaut: *diich*, *boech*, *broech*, *ghelijch*: vandaar omgekeerd wel eens *c*-spelling voor de stemloze velare fricatief: *schuldic*, *snacs*, *acter*. Misschien wijst de *ch* voor *k* op aspiratie, of op een diep-liggende *k*-articulatie waaraan de huidige Wvl. stembandocclusief // beantwoordt?

OPM. 1. *Talc* wisselt af met *talch*, *dolc*: *dolch*.

OPM. 2. In kustmnl. dialecten (Zeeland, Holland) wordt *tk* vóór of na palatale vocaal gemouilleerde *k* of *t*, geschreven *tg*, *tj*: pln. *Kortgene*, dim. *straetgen*, *keteltgin*, noordholl. *sticketiaen*, zuidh. *Foykiaen*. Doch ook in Limburg leest men *peetghen* 'padeken', *veltjen*, *stroetje* 'straatje'.

OPM. 3. Assimilatie van *k* aan *t* komt voor in *liteken*: lijcteken, *meert*, *int*, *sultenich*: sulctenich = zulkdanig, *seltijt*, *weltijt*: selc-, welctijt.

Aant. a. Spellingen als *kalf*, *dikke* zijn oostelijk: TLJ § 62 vv., Venlo §§ 77, 79; vgl. nog Tille § 107; naar 't Westen toe: Leiden 1391 *scikken*, *ghekondicht* (L. Stadsr. p. 36 v.), *knechtse* (50), Leuven ca. 1350 *kaelcop* (Misc. Gessler 812), z.z. in Vl.: Jacobs Mvl. p. 271.

b. Limburg: Noldus p. 68, Kessen Ts 53, 282, 288; L.S. § 90; Tille §§ 112, 113, 8; Emonds p. 49. De verbreiding der spirans in Zuid-Limburg is geringer dan men onder invloed van modern-dialectografische resultaten pleegt aan te nemen, maar de spelling *ch* is wel verbreid: Venlo §§ 220 vv, inz. § 229. Reeds 1280 *og* 'ook' (p. 34), *ich* (166 en passim), *ig* (p. 44 Oudenbiezen).

Vlaanderen enz.: Jacobs Mvl. p. 268 vv., ZWBr. pp. 197 vv., 206 vv. waar veel materiaal, waarbij nog: Gent ca. 1240 *trecht* 'trekt' Vmap 9, Middelburg 1254 *dese choere* 'keur' OMO 3. 2, Calais 1296 *chagtel* = kachtel 'veulen' Med. 38 (1962), 101, Brugge 1325 *diich* Memoriaal p. 1, *maercht* 52, *ghedecht* 131, *moetich* 126, *schuldic* 53, *acter* 65; leper 1326 *de lanternemaechighe* II 543, 20; Mechelen 1289 *Heinrich* 134, *siens danchs*, *helchs mans* 135: MedVA 1942; voorts Nieuwe Doctrinael ed.

J.H. Jacobs p. 179 vv. (ook *doetslac*, *ghewac*), v. Tol ed. v. Sidrac p. LII *heilicdom*, *snacs* etc.

Over stembandocclusief: Lecoutere-Grootaers, Inl. tot de Taalk., p. 102. Zie, in verband hiermede, over een afwisseling *k/t* bijv. 1375 Moerkerke *strijttiende* / *strijctiende* Leys Top. Dial. 30. 48, a^o 1130 *cubuc* = ? mnl. *cobout* Med. Nk 35. 1959. 85. Vgl. Kortrijk 1391 *enen puct makede* K. Pn. n° 394. a 1415 *fructs* = fruits, *loects* = lood Oudenaarde p. 545.

OPM. 1. Over *talch*, *dolch*: M. Gysseling in Top. Dial. 20, 53 v., 59.

OPM. 2. W. de Vries Ts 61, 133; v.H. p. 158; vooral Schonfeld § 186. Limburg. E. Ulix en J. Paquay, Zuidlimb. pln (Leuven, 1932; Toponymica IV) n° 71. 40, 79. 53; 81, 66; 89, 16. A^o 1309 *aent petgin* Oudenbiezen p 115.

OPM. 3. V.H. p. 194.

CH

§ 111. De stemloze velaire fricatief /χ/, gewoonlijk *ch* geschreven, komt in de anlaut niet voor;

in de *i n l a u t* zelden intervocalisch: *lachen*, *lichaem*, vaker in afleidingen: *traecheit* 'traagheid', *heilecheit* 'heiligheid' waarin *ch* aan het eind van de syllabe staat, wat ook het geval is als de volgende syllabe met een stemloze explosief begint: *dochter*, *cnechte*, liq. of nas.: *bedriechlijc*, (*nachghelen* 'nagelen', *loochenen*), of fricatief: *dachvaert*, *weechgelt* 'weggeld, tol' (over dit woord: § 112 Opm. 2); 't vaakst na korte en lange vocaal vóór *t*: *acht*, *cnecht*, *nacht*, *gracht*, *lucht*, *voocht* 'voogd'. Na *t* ook in groepen als *tgebot*, *tgoet*.

In de *a u s l a u t*: *hi booch*, *droech*, *neech*, *hooch*; *dach*, *wech*, *lach*; *arch*, *vervolch*, *twintich*, *heilich*.

Daar waar *ch* uit *g* (§ 112 a) is ontstaan, komt ook spelling *g*, *gh* voor: *heiligh*, *vervolg*.

Naast de zeer gewone spelling *cht* vindt men ook sporadisch *ct*: *lictmesse*, *acterste*, en *gt*: *regtere* en andere (zie Aant.).

OPM. Over rekking vóór *cht*: *aechte*, *licht* enz. zie § 3 Opm. 3 b, § 52 Opm. 2, § 23 Opm. 2, ook § 32; over *cht* < *kt*, *ch* < *k* zie § 110 b; *ambout* < *ambocht* vgl. § 3 Opm. 1 Aant., § 96; over *sch*: § 116 b.

Aant -ch -gh Jacobs Mvl p 280 Omdat in *lachen* de *a* niet gerekt is (§ 42) houdt O Leys de *ch* voor een geminaat (got *hlahjan*, ohd *lahhan* mededeling Kon Acad Ned T L, Gent, 15 okt 1975)

Spellingen *ct*, *cth*, *ht*, *het* voor *cht* in ZWBr. p. 195; nog: Mechelen 1292 *wonectech* in Med VA 1942 p. 148, 1293 *tsrecters* p. 151; Wvl.: Jacobs Mvl. p. 287, en boven § 110 Aant.; voorts Antwerpen 1292: *reth*, *behagt guet*, *regthe*, *plegth*, *righteren* (Mnl. Lb. p. 229 vv. pass.), Limb. *gt*. TLJ § 72, L.S. § 103 v. (ook *thebot*, *thut* = tgoet). Te Leuven: Misc. Gessler p. 811.

Merkwaardig zijn, in L.S. § 103: *gewart* < *gewarcht* 'gewerkt', *gesleten* = geslechten, *woretighe* 'waarachtige' - Limburg 1304 *besreuen* Oudenbiezen p. 238.

OPM. Brugge 1267 *van brugges amboute*, (*si* ...) *vercouden* OMO 22, 3-4; is die diepliggende 'gutturaal' in een /u/-achtige ghide overgegaan? J.v. Ginneken (Ts Taal & Letteren 27, 1939, 308) denkt, maar bij oostel. moderne vormen: *dowter*, aan labiovelarisatie Zie ook Frings PBB (Halle) 1961, 391.

G

§ 112. *a*. De *g* was (maar vermoedelijk niet in West-Vlaanderen) een stemhebbende velaire fricatief, zoals thans: *gheven*; in de inlaut, met nauwe aansluiting (na korte vocaal), zal hij wel of een gegemineerde (of lange) stemhebbende explosief zijn geweest /gg/, of explosief plus fricatief /gʒ/: *secghen*, *segghen*. In de 14de e. schijnt de (owgerm.) geminaat tot enkelvoudige consonant /zɛɣə(n)/ te zijn geworden.

De *g* komt voor: 1. in de *a n l a u t*, vóór palatale vocaal meest *gh* gespeld: *gheven*, *ghichte*, *ghinc*, - vóór velare vocaal meest *g*: *gaen*, *gaf*, *gout*, *goet*, *gulden*, alsook vóór liq. en *n*: *glimmen*, *groet*, *gnoech* (§ 98 A);

2. in de *i n l a u t*, intervocalisch: *moghen*, *daghe*; na liq.: *volghen*, *berge* (na *n*: zie § 106); met vrij contact vóór een stemhebbende explosief die een nieuwe syllabe opent: *jaegde*, *beclaegde* (vaak *ch* geschreven: vgl. § 111); met nauw contact, als explosief, vaak gespeld *ggh*, ouder *cgh*: *secghen*, *segghen*, *brucge*, *rogge*, en voorts in het Limburgs met *g* < *k*: *brekdi*, *makde*;

in de *a u s l a u t* komt *g* (*h*) niet voor als foneem, maar is *ch* geworden, ook *gh* gespeld (§ 111), of *k* (§ 110 *a*).

b. Voor de spirantische uitspraak /ʒ/ kan als

argument aangevoerd worden: 1. in de anlaut: de overgang $\text{ʒ} > j$ in Vl.Brab. *tjeghen* (*te gegen*, vaak gespeld *tsegghen*), Brab. *jerechtide* < *jer-g-tide* (§ 98 A) = jaargetijde; misschien inverse spellingen als *scheens* = des geens, *schees* = des geests, met *sch*-spelling voor de *sχ*-klank, § 116 b; 2. in de inlaut: spellingen als *berigten*, *regtere* (voor etymologische *cht*, § 111); voorts *nachghelen*, *loochenen*, ook *vraechde* (want als de *g* stemhebbend explosief klonk, zouden we lezen **nackelen*, **vraecde*); *peil* < *pegel* enz. § 93; voorts in de auslaut-spelling *ch*: *dach*. Voor West-Vlaanderen is het aannemelijk te maken dat er nog resten waren van de vroegere occlusieve waarde van *g* (zie Aant.).

Voor de explosief-uitspraak van *gg* /*gg*/: spellingen als Wvl. 13de-14de e. *brusc* 'Brugs', *bruxkin* 'bruggetje', *rogx* (ook Brab.) = gen. van *rogge*, naast ausl. (*h*)*ec* = *egge* 'punt, kant', *ric* 'rug' (telkens met *k*-uitspraak), *ghi segt. spreect*, oost-mnl. 1300-1350 *lickind erve* 'liggend' (*ck* = *gg*).

OPM. 1. Een spelling *egh* = *ec* kan door de volle vorm *egghe* beïnvloed zijn.

Daarnaast kan /*gʒ*/ (in de tweede helft der 14de e.?) spirantisch /*ʒ*/ zijn geworden: bewijs: *zech* 'dictum', *ghi secht*, *sech ic*; inverse spellingen als *licgame*, *liggame* = lichaam, *goewillicghe* (waarin *-ig*, gesproken met /*χ*/, gespeld wordt zoals het suffix *-icghe* voor vrouwennamen: *porticghe*).

OPM. 2. Syncope van *-g-* (vgl. § 109 Opm. 2) in: a) verbale vormen *lede*, *sede*, *geleet*, *geseet* van *leggen*, *seggen* (Vorml. § 54 Aant. Opm. 3), *modi* = mogedi, *yade* = jagede, *beclaeden* = beclageden, *hi en becrise* = becrige se (vgl. § 116 Opm. 2), *dreet* = dräget, *swijt* = swiget; b) flexievormen: *tsondaes*, *sfrijdaes* = -dages; c) in afl.: *tdraghelt* = drage-geld (verschillend van *draechgeld*!, vgl. v § 109 Opm. 2), *wegelt*, *weganc* = wege-; d) in woorden: *zele* = zegele, *vleus* = vlöges (fluks), *madelike* = maagdelijk, *heedtgalen* (= een plant), *dading* = dagedinc (vgl. *verdedigen*).

OPM. 3. Voor $g > f$, v (*genoef, sorf*), vgl. 109 Opm. Aant.

OPM. 4. In Franse woorden klonk g als /ž/ of /z, s/: *kalensierde* = calengeren 'aanklagen'.

OPM. 5. In 15de e. *staget* = staet het, is g naar analogie van *leghet < leget 't* 'ligt het' (vgl. Vorml. § 49 e en *h* Aant.) ontstaan.

OPM. 6. Wvl. $g > h$ drong zelden door tot de schrijftaal: *Gheerbrant > Herebrant?*, *heveerren* 'gevaren'.

Aant. a. Jacobs Mvl. §§ 174 vv., TLJ § 68 v.; L.S. § 97 vv.; Tille §§

127-132; Holmberg p. 85 vv.; Limb. *makde*: TLJ §§ 63, 83. 2°; spelling *gh* is wel uit het Romaans afkomstig: § XV A.

Over spelling *cgh*, zelfs *gk, k*, zie nog ZWBr. p. 200 v.

Over de vereenvoudiging van de owgerm. geminaten (ook *kk, pp* enz.)

V. Loey Top. Dial 36 (1961), 90, nader over -gg- De Nieuwe Taalgids 1970, Van Haeringen-nummer blz 88 vv Over *ng/g*, structuralistisch bezien, met verlies van (g), behoud van (γ) Leys *Leuv Bijdr* 59 (1970), blz 128 v

v

b. *tseghen*: ZWBr. p. 209; Jacobs Mvl. p. 295. Noorderwijk 1472 *Jan*

scrauwen heyde, vgl. *heinric die grauwe* (J. Helsen, Top. N., n° 526);

Limburg 1280 *van Screuen Vuren* = 's Graven Voeren (Oudenbiezen p.

269); Gent ca. 1240 *scrauen* = 's graven Vmap 5, *duschedaenre, scenes*

= 's geens 15; Oudenaarde 1338 *op scheens* 'des geens' *toech diet*

verbuert (Drap. I 278, 28), ook L.S. § 95, Gent 1288 *dusschedane* (Gent

Stadsf. p. 395), L.S. § 95 (alw. ook *schees* 'spiritus'), Mechelen 1330 *van*

jans ... messcripe (Brab 669). Spirant: Gent ca. 1240 *ne mah ... dragen,*

mah se Vmap 13, *sesteh* 19, *genoht, enehge* 29, *dah* 53.

Argumenten voor een explosief in W.-VI. zijn: a) de spelling *sc = sg* omdat

sk (in *skip*) als *skh* klonk (§ 116 b); b) ± 1150 *Letcard, Ratcard* (= gard);

c) misschien *enicghe, helicgher*: inverse spelling (van de geminaat) voor

de explosief; d) auslaut *mac, ghenouc, sestie* (Oork. Brugge pp. 73, 75

v., 92), maar vgl. § 110 b. Vgl. *sCraven-* = 's graven Gent 1288 (Gent.

Stadsfin. p. 392), Brugge 1325 (Memoriaal p. 17), 1383 *haerscat* 'aarsgat',

Kortrijk 1448 *midscaders* (Jacobs Mvl. p. 278); daarbij nog de Franse *g*

gespeld *c*: Brugge *covernerers* (Drap. I 585. 20). Daarentegen Calais

1296 *chagtel* (§ 110 Ab).

Venlo § 98: spirans.

Eigenaardig is Diest 14de e.: *die eniken guldeken* (Brab. 365), Brustem

1338 *einiken van hoen* (Moors 9. 12), Halen 1380 *op alsusteneke* (=

al-zus-danige) *voeghe* (26. 12): te interpreteren als 'verwestelijking' als

reactie tegen *k*: *ch, g* (§ 110 b)?

/gg/ *brucsc*: Gysseling Top. Dial. 18. 71 (ontleend in Fra. *Brique*); *rogx*

Vorml. § 16 Opm. 1; Mechelen 1340- *brucskén* (Brab. 738, 676)

(673: *in haluen hoxste* = oogst); *ghi segt* r.: Lansel. Den. 503, Esmor. 253, Glor. 421; *ghi segt* (: spreect) 1e Blisc. 1061; *lickind* Zutphen, 1ste helft 14de e.: Holmberg p 86, en vgl. vroeg-Brab. 1221 *Egkericus* ZWBr. p. 200.

/33/ Jacobs Mvl. § 176; v.H p 143; L.S. §§ 99 en 104; *goewillicghe* e.a., alle na 1350 Jacobs Mvl. p 279; v.H. § 110 *enichghe, dusdanichge* enz. (of is nog bij de auslaut- de inlautspelling gevoegd?).

In hs F van Reinaert I (eerste helft der 14de e.) komt *ghi segt, segdi* voor terwijl hs A (begin 15de e.) ervoor heeft *ghi secht, sechdi*; in Ferguut (hs ca. 1350) geregeld *segt, segdij* (maar 341 *sech mi*). In Maerlants Stroph Ged, Martijn I *sech* v. 62, 144, 595, 881 (alles uit hs A, 't Comburgse), 4de Martijn *nu sech mi* v. 62 (uit hs C, Zutphen-Groningen a^o 1339; over de taal: Utrechts Zuidholl. Noordoost. brab., zie MedVA 1959, 421 vv).

Kortrijk 1426 *de Bruchstrate over de Leye* K. Pn. no. 390. In Gent a^o 1404: *de Bruchsche* LSVI. p 317. Brabant: Glor 83 *ghi seght: ghewegt* (< *wegen*), 109 (*hi*) *seght: men ... pleght*. Vroeg in Limburg 1318 *licht* (3. sing-praes: bij *liggen* of bij *ligen* = hd. *liegen*? Oudenbiezen p 135); vgl. *licht* = ligt Natuurk. Heelal r. 885 hs. W.

OPM. 2. *modi* V.H.p. 193; *yade* TLJ § 87; *beclaeden* Brussel 1484 (Brab. 239), *dreet* Leuven 1372 *daer men tcoren met opdreet, daeraf dreet die gicht* (604), Zoutleeuw 1481 *den taexe der stad ... dreet ... cronen* (851), *swijt* Esmoreit 362, 378, 973, 982, Lippijn 34, 96, Busk.-bl. 202, Drie d. here 388; *des dae(gs)*: *Claes* in een (Brusselse?) rijmkronijk begin 14de e. MedVA 1928, 1048, v. 113. *-daes* a. 1336 - Oudenaarde p. 548, Leuven 1406, 1373 (Brab. 877, 603; thans Brussels /tsfra: du:s/), *draghelt* Diest 1488, 14de e. (Brab. 367), *wegelt* 1381, 1393 (Martens p. 71, p. 147), Mnl.W. 9, 1857 (a. 1458 Limb.); *Weganc* Mnl. 9. 2040 (a^o 1388); Brussel 1295 *der husarmer zele* (AOO B 864); *vleus* (Mnl.W. 9. 667); *madelike stemme* Brussel 1559 (W. van Eeghem, Drie Schand. Spelen p. 44); 1496 *heedtgalen* = hete galen (J. Helsen, Top. v. Noorderwijk, n° 413). Limb. 1283 *seilegeists* = 's heilige geests (Oudenbiezen p. 58). Vgl. ook N Tg. 46. 1953, afl De Vooy's p. 66.

Aan de kust (Zeeland) *-igi-* > *î*: a. 1186 *Siricasha* = Zieriksee (< *Sigi-rîk*) HTD XXXV (1961), 151, en a. 1343 *Zimare* < *sigi-mâr Nk 1 (1969), 115. Zie overigens G. Nk. blz. 565, ook 538.

OPM. 4. Brussel 1432 *men kalensierde* (Brab. 234), 1482 *in prosscheyse sinderal* = proces generaal (201). Vgl. Reinaert I 799 *Ogerne* (ed. J.W. Muller 1939, blz. 119), Haarlem 1353 *Odzier* [fr. Augier] *Machelde zoen* (Vangassen, Noordholl. Charters no 40). Spelling *g*, soms *gh* Oudenaarde p. 595, 599.

OPM. 5. *staget*: A.P. de Bont, Ts 73. 1955. 262 vv., met lit., dialectgeogr. Hol. T e.T. 17 (1965), 32 v.v.

OPM. 6. Wvl. *g* > *h*: 12de e.G. Nk 586, 593; Leys Med Nk 29 (1953),

141 (Ijzendijke 1310); Kortrijk 1411 Pieterken de *Goeghe* = 1424 P. de *Hoeghe*, 1424 te *Zeghers* Kimpen = te *Zeher* Skimpen (K. Pn n° 280, n° 367); in een hs ca 1360 uit W-Vl. wordt pron. *hi* gespeld *ghi* x, dus uitspraak van (nagebootste?) *h* weergegeven door *gh*. R. Lievens Hand. Zndl. Mij T. - Letterk. XIV (1960) 210; 1526 *heveerren* bij C. Everaert XI 124 (Zeeuws), 16de e. Hulst *hooreelmaeckers* (= gareel-) A. Weijnen, Ned Dialectkunde, p 176.

H

§ 113. De aanblazing *h* komt in de anlaut alleen vóór vocalen voor: *halm*, *hebben*, *hinc*, *houden*, *huus*; in de inlaut als begin van een syllabe in samenstellingen en afleidingen: *tweehondert*, *ophalen*, *behoeven*, *geheel*.

Reeds in de 13de e. wordt *h* in Vlaanderen vaak niet meer geschreven: *angen*, *adden*, *ebben*, *ondert*, *te ulpen*; omgekeerd staat hij onetymologisch: *helc*, *hervelic*, *honder*, *hoven*, *huutgheven*; dit wijst op een verstommen van de *h*.

In West-Brabant komt vnl. tot in het begin der 14de e. sporadisch procope en prothesis van *h* ook voor, wat misschien niets anders dan Vlaamse invloed in de spelwijze is. Ook in samenstellingen en afleidingen schijnt *h* eveneens minder vast te zijn.

In Vlaanderen komen enkele gevallen van hiaatvullende *h* voor, denklijk weer (hypercorrecte) spelling alleen: *vrihe*, *Leihe*, *draprihe*, *iheghen* (vgl. § 69 b Aant.).

Na consonanten, vnl. *t*, zeer zelden elders (*z*, *b*, *p*, *s*, *f*) wordt een *h* geschreven: *the*, *ducenthech*, *thijt*, *thune*, *bethonen*, *rigtheren*, *plegth*. Spelling *th* komt overal voor, van de 13de tot de 15de e.; oorzaak en betekenis zijn niet bekend.

Aant. Jacobs Mvl. p. 288 vv., vnl. G. Nk. 594 (gedeeltelijk behoud van een 'beschaafde' *h*).

Brabant: Mechelse oorkonden in MedVA 1942, p. 132; ZWBr. p. 210 v.; Leuven: Misc. Gessler p. 823; gevallen van prothesis en aphaeresis van *h* uit de 14de e. in eigennamen in de Kempen: MedNk 28. 1952. 111.

ghevrihet. dgl. spelling met *h* is zeer oud: pln. *Lissewegherhe* (= -*ee*), *enhes* (en is), *wilenheer*. hier kan *h* als woorddeeler hebben gediend (bijv. bij composita waar het tweede element zeer kort is); vgl. J. van Cleemput in Handel. 21e Vl. Filologencongres 1955, p. 178;

na cons.: ZWBr. p. 201 vv., met lit., p. 205: 12de e.-: *kazh*, *kefhvoert*, *broecsh*, *boefh*, *bhouffort*, vgl. nog Brugge 1282 *sonder scamph* (Drap.

l

378, 15); Zeeland 1282 *the nemene, thachtich* (Bijdr. Hist Gen. 33, 104), Gent 1253 *thenen hus* (= te enen h.) OMO 2. 8: overigens J.v. Cleemput in Album Edg. Blancquaert (Tongeren, 1958), 401; oorsprong: *th* = *ð* (*Thidericus*), of naar *thus* = *dat huus* (en ook Vl. *theruene* = *te h-ervene*), of uitgegaan van Rom. gebruik om een *ts*-uitspraak te vermijden (*plathea, parthie*, en dan te vgl. met *gh, ch?*); vgl voor Duitse mode-invloed in liederen: Ts 59, 261 en 62, 75 vv.; vgl. nog Venlo § 248 vv.

T

§ 114. a. De stemloze dentale explosief *t* komt voor: in de *a n l a u t* vóór vocalen: *tale, tellen, tien, toern, tughen*. vóór *r*: *trecken, trouwe*, vóór *w*: *twist, twee*, soms vóór *n*: *tnegentich*, en *s*: *tsestich*, ook na *s*: *staen, sterven, stille*;

in de *i n l a u t*: intervocalisch met vrij contact: *beteren, laten*, en met nauwe aansluiting: *letten, nutte*; voorts na spirant: *gifte, gichte* (vgl. § 109 d), *gisteren, vaste*; na liquida: *smerte, smelten*, na nas. meest in rom. woorden: *plante, rente, munte*, maar *verdiente*, ook *minnentlike*.

in de *a u s l a u t*: *dat, groet, cracht, geest, dienst, heeft, cort, gemaect, geclopt, noet, daet, brant, moert, gelt* (uit *d*: § 115 a).

Terwijl de (door de owgerm. geminatiewet ontstane) *-tt-* (bijv. *setten* < *satjan) in de 13de eeuw al in *-t-* vereenvoudigd was (§ 112 a), klonk de jongere geminaat *-tt-* (bijv. bij verba *stam-t* + suffix-*t*: *hi werdt* < *werdet*, *hi sette* < *settede*) nog lang. Dit heeft bijv. verkorting van de vocaal teweeggebracht (*hi et*: § 50 Opm. 1 a, vgl. § 42); de geminaat blijkt ook uit de thans in Brabant (ten W. van en te Brussel) hoorbare mouillering van de *t* ([zɛtə]= inf. en praes. plur. = mnl. *setten* ≠ [zɛtə]= praet. plur. = mnl. *setteden, setten*).

b. De spelling is gewoonlijk *t*, over *th*: zie § 113; vanaf de tweede helft der 14de e. soms *dt*: *wandt, saluudt*, wel ontstaan in woorden waarvan *d* in auslout *t* wordt: *ghadt* 'gehad', *ghevrijdt, weerd*.

Daar *d* (§ 115 a) in de auslout *t* wordt, vindt men analogische spellingen *land, dood, eed* (naar de verbogen vormen *lande, doode, eede*) en omgekeerd spelling *d* voor etymo-

logische *t*: *groed* = groot, *verlaed*, *ied*, maar ook in verbale vormen (zie Aant.): *hi scerd*, *verbord*, *snijd*.

c. *t* is vaak, ook elders dan in de auslaut (zie *a*), uit *d* (vgl. § 115 f) ontstaan; gewoonlijk in de sandhi: *entie* = ende die, *toene* = te doene, *opten* = op den, *metter* = met der; blijvend in *traperie*, *tebat*, *telivereren*, *nochtanne* = noch dan, *maecte*, *diepte* (in deze vormen niet in Limburg: *makde*, *grutde*, *berigtde*: Vorml. § 54); voorts, naar de auslaut, in *eerterike* (< *ert-rike*), *arbeiten*, *cleynoote*, *wigante*, *met lijnwate*, enz.

OPM. In *begeerte*, *lengte*, *veete*, *scaemte* naast *-de* staan we voor suffixverwisseling (naar *diepte*, fonetisch uit *diepde, enz.).

Omgekeerd wordt *t*, althans als lidwoord (uit *dat* Vorml. § 31 Opm. 1) tot *d* vóór stemhebbende klanken: *doghe* = t oghe, *dlant*, *dwater*, *dbunder*. Dit verschijnsel komt overal voor, behalve in het Westvlaams (waar steeds *tambocht*, *twilc* = dwelc, *tland*).

d. In het Limburgs verdwijnt auslaut-*t* na *ch*, *f*, *p* *nach* = *nacht*, *knech*, *lich*, *gerech*, *ghorlof* = gheorloft, *ghedoepe*; sporadisch komt die apocope ook elders voor.

Hypercorrect toegevoegde *-t* leest men eveneens in Limburg: *tegenwoordigt*, *anderwerft*, *siect*, *ict*, *schaept*, sporadisch elders.

e. Als segmentatie van *n* en dentale *r* vóór volgende fricatieve dentaal (*s*, *ʃ*) ontstaat *t*: *begentsel*, *van verrents*, *minnentlike*, *siaerts* = 's jaers, *alsulkens corents*, vgl. § 103, § 115 d.

Aant. *a*. *setten* = *zetten*, *zettekeden*: v. Loey in *Mélanges Jean Fourquet* (Paris, 1969), blz 349 V Loey in *Bijdr Med Dialectencommissie Amsterdam*, XLV, 1974, 5 v, preciseringen Vanacker in *SpvZ* 281 v v Vgl 115 Aant § 112a Aant b In TLJ § 75 *hi bidt*, *hi heett*, *laett*, *ett*, *dorstt*, *ghi grutt*, *moett* enz (uit *hetet*, *latet*?), *dt* Jacobs p 295 (15de e), p 298, *ghadt* enz te Oudenaarde 1338 (Drap I 271 30, 289 24, 292 9), - *d*-spelling voor etym *t* Jacobs Mvl § 189, nog *verlaed* Brugge 1282 Drap I 377, 28, *ied* 446, 1, *groed* Anderlecht 1326 AEB 144, ook wordt *d* voor foneem *t*, etymologisch echter uit *d* of *ð*, in werkwoordvormen gelezen *hi scerd*, *verbord*, *leend*, *lud*, *vind*, *snijnd* zie *biqv* Brugge 1277 in Drap I 348 vv, Gent 1240 *men doed*, *hi lied* 'gaat' Vmap 7, 11, Middelburg 1254 *hi beterd* OMO 3, 4, *word* 5, *werpd* 11 (en vgl E Rooth, *Saxonica* Lund 1949, 254

v *stirfd*, *vraged*) Of de *d t* wisseling alleen een spelling is dan wel ontstaan is uit een verschil in klank (J Franck Incl p 89, vgl Héliand hs C, Ludw I, Leid Williram, V Helten PBB 22, 456, L Goemans Album Baur I 282), behoeft nader onderzoek

Van *God* komt zeer zelden de spelling *Got*, *Godt* voor (Mnl.W.s.v.).

c. traperie: in Vl. en Brab. keuren; ook Tiemeijer § 343; *tebat* Woluwe 1339 (Martens p. 86), *hem tocht* 'docht' 1389 GE n° 102; Grimbergen 1295 *nochtan* AEB 5577, *nogtan* Antwerpen 1292: Mnl. Lb. p. 230, n° 15, *nochtanne* Brugge 1325, Memoriaal p. 31, Limb. *stags*, *stiuels* L.S. § 114; - Limburg *d*: TLJ § 83, L.S. § 115; ook in Brabant is Leeuw 1302 *ob dat* met *d* gebleven (vgl. § 107 Opm. 1 Aant.), *eerterike* enz V.H. p. 172 v., Schonfeld § 47 Opm. 2 en § 190 Opm. 1; -

Voorbeelden van de Limb. anticiperende assimilatie in zwakke ww. Vorml. § 54 Opm. 1 (1284-), bij R. Meesters: Rom. v.H. en M.v. Limborch (1951), p. XLVII vv. (ook aangewezen in Aken en Keulen), ook in *aichder* = achter. Een (klank-)hypercorrectie zal dit wel niet zijn, veeleer een analogische spelling, evenals Limburg 1294 *Lisbeden* Oudenbiezen p. 68, Zoutleeuw 1384 *jaermerctden* (Brab. 823), 1361 *te diestde* = Diest (827) (vgl. mijn opstel over Sandhi in MedVA 1956. 39), 1420 *opdij vesde* = veste (838, 845), Halen 1382 *verchochden bimpt* (Moors 28. 16), Gorseem 1394 *Lysbeyden* (23. 9), Tienen 1392 *Gilbeerde* (Brab 786), *te voirscoeden* = voorschoot (787, 789), Zoutleeuw 1361 *liisbetden dach* (827), 1374 *robeerde van score* (835): ontstaan naar bijv. *maecte*: *maectde*, vgl. Loon 1356 *dat si ... behijlten* Moors 73 18: gewoon is *hiel*: Vorml § 62 Aant. Lummen 1383 *des achden daechs* Moors 102. 37 kan uit *achtede* zijn, met wegval van *-t* in *acht* § 114d: vgl. Maaseik 1350 *des achtende daechs* 108. 16.

Wvl. *tambocht* enz.: in oorkonden (na ca. 1350 echter komen toch enkele spellingen *d* voor *t* voor, zie Jacobs Mvl. p. 303 v.).

d. Apocope: TLJ § 74; L.S. 122, 2; Limburg 1292 *rech* (p. 99, 106), *pag* p 106, *pacgh* p. 118 (Oudenbiezen); Moors p. 413 (a. 1343-). Vgl. Tille § 104. 5; in 't 'noordoost.': Kampen 14de e. *heff* = heeft, *ligh* Kloeke, *Heeft* p. 49; (niet gelocaliseerd) materiaal bij V.H. § 131. Voorts:

B r a b .: Diest 1301 *doen hijs magtecht was* (Brab. 310), 1369 *vanden heylghen ghees* (320), Mechelen 1361 *bruloch* (676), Brussel 1310 *ghecoch* AOO H 871 f. 51 r°, S.P. Leeuw 1293 *vertheegh* (het pron. pers. n. *t* ontbr.; ChJ 40);

H o l l .: (waarsch. tot Maas-, Delf- en Rijnland beperkt) Utrecht 1282 *Vech*, 1309 *Knech* (Veen-Berg p. 27); Leiden 1391 *tgerech* (Stadsr. p. 10), 1412 *Dordrech* (p 330; vgl. ald. paragoge 1412 *upten Burcht* p. 241); W.-Vl.: Jacobs Mvl. § 205; nog: Ieper 1325 *heif ghelevert* II 479. 25, 1326 *heif sine wet* II 567. 10; Brugge 1303 *ghemeentuch*, *tamboch*, eind 13de e. *plechachtelike* Drap. I 533. 11, 538. 14, 525. 22; Gent ca. 1240 *hef getorden* 9, *ne hef his niet* 41, *comp hi* 21 in

Vmap. Gent 1288 *die 't vercoep omme Gentse Stadsf.* p. 329; *loeph een, gheseghel met, maen van 'maand'*: OMO Gloss. p. 431; Aardenburg 1350 *wort hijs betughe* Drap I 50 8, 50 10, 54 4 Veel materiaal voor Kortrijk bij De Brabandere in Album W Pée (1973), 89 v v Na ww vóór *men leesmen* enz *Franck* Incl p 50 *ghecoch(t)* Oudenaarde p 561
 Paragoge van *t*. Limburg TLJ § 74, L.S. 124; Brab.: 1350 *wettecht vonnesse, vijftecht*, Woluwe 1339 *sculdecht*, Herentals 1385 *nocht* (Martens pp. 75, 87, 157), Anderlecht 1300 *in ene horecht, horrect* (AEB 76, 11), Brussel 1350 *enecht verlaet* (CHR cxi. 196); Leuven 1274 *Werft*, 1317 *Adorpt*, 1366 *Duusborcht*, 1383 *heinric die clerct* (Misc. Gessler 824); W.-VI.: Zomergem 1277 *virtecht sc., drienderticht* (AOO Brugge S.J. 64), Brugge 1325 *eneghen copt* (innen; Memoriaal p. 4), Aardenburg 1350 *te zijns selves bouft* Drap. I 54, 7, Brugge *dit es tontfancht* I 584, 14 (vgl. Aant. bij § 109 Opm.).
 e. L S. § 123; *corents* Brussel 1396 Martens p. 59, Mechelen 1289 *loventse 'Leuvens'* (MedVA 1942, 135 vv.), Aardenburg 1350 *Spaents waerp* Drap I 50, 31, enz Door metanalyse verklaart Taeldeman (Album W Pée, 361) *ts* in *Soits* (gen v *Soi*), *Griele Remits*, Lysbette *Wyboets* (bij *Wybo*)

D

§ 115. a. De stemhebbende dentale explosief *d* komt voor:

1. in de a n l a u t vóór vocalen: *dach, denken, dinc, doet, duren*; vóór *r*: *draghen, driven* en *w. dwingen*;

2. in de i n l a u t, intervocalisch bij vrij contact: *raden, hoeden, heide*; met nauwe aansluiting *hadde, bedde, redder, ridder*; na nasalis: *hemde, ander, vinden*, en liquida: *ghelden, harde*; in de vervoeging na stemhebbende explosief of fricatief: *antwoordde, leefde, vraechde, wijsde*;

3. in de a u s l a u t komt *d* niet voor (is *t* geworden, § 114 a, c).

b. De spelling is steeds *d*; in de inlaut bij geflecteerde vorm soms *td*: *geminctde* 'gemengde'.

c. Doordat lidwoord-*t* (door toonloosheid ontstaan uit *dat*) vóór vocaal en stemhebbende consonanten *j, w, b, l* stem krijgt, ontstaat *d*: *doghe = t oghe, dambacht, djaer, dwelc, dbunder, dlant*. vgl. § 114 c, ook infra e.

d. Als segmentatie van *l, n* en dentale *r* vóór volgende dentaal (*r, z*) ontstaat *d*: *eldere = elre 'elders', volders, alder = alre, heldsbroch = elsbroec, ards danx = haers danks* (vgl. §§ 103, 114 e).

e. Door assimilatie verdween *d* in *bunder* = *dbunder*, *besuec* = *dbesuec*, *in jaer*, *onveren* = *aenveerden*, *besculegt* = *beschuldigd*, *werelic* 'wereldlijk' (via *t*? vgl. § 102), *behennichede* 'behendigheid'; ww. *cussese*, *horese*, vgl. Vormleer § 50 *d*.

Assimilatie aan *d*: *Maddalene*, *onderhal dachwant* = *onderhalf d.*, *Disendaechs* en *Donredaechs* = 's D., *bewide* = *bewisede*; twijfelachtig in *modi* = *mogedi*, enz. vgl. § 112 Opm. 2.

f. Reeds in voornl. tijd was, na stemloze consonant, *t* ontstaan uit de fricatief *þ/ð*¹⁾; vandaar in het mnl. *die* maar Vl. *entie* [= *end(e) die*], *dat: entat*, *dese: entese*, *den: enten*, *entan* = *ende dan*, *entoe*, *harentare* = *hier en daar*. *dorentore*, algemeen *metten*, *uten* 'uit den', *opten*; *spreecstu*, *slaepstu*: Vorml. § 27 *b*.

Verscherping van *d* tot *t* na stemloze cons. is gewoon in het praet. van zwakke ww.: *maecte*, *doopte*, *loeste*, *custe*.

g. In een klein aantal vindplaatsen leest men, bij vrij contact, totale syncope van *-de* (in auslout of nog gevolgd van andere syllabes) in Vlaanderen vanaf de 12de e., in Brabant: 13de e., in Limburg: 14de e.: Vl. *silinge* = *sideling* ('lopende bezijden'), Brab. *me* = *mede*, *tshuветters* = *huidevetter*, *quaestrate*; ook wanneer op *-de* nog een tautosyllabische consonant volgt: *neer*, - *-de* wordt *-j* (met syncope van *-e*) in Brabant en Limburg in de 14de e.: *raijmarct* = *rade(ren)markt*, - met behoud van *-e* en de tautosyllabische consonant in de 15de e.: *boeyem* = *bodem*, *vaeyer* = *vader*, *hoeye* = *hoeden*; ook in Utrecht. De *-j*-vormen schijnen in Vlaanderen niet voor te komen.

Syncope van *d* blijkt dus als fonetisch verschijnsel oud te zijn; in het 'classieke' mnl. van de grote schrijvers (Maerlant enz.) zijn geen vindplaatsen ervan ontdekt: wel in ambtelijke documenten; pas in de 15de e. worden ze talrijker, vnl. in Brabant en in Holland.

Omgekeerd komt, vnl. in Holland in de 15de e., hypercorrecte *d* tot stand: 1366 *cade*, 15de e. *sweder* = *sweer* 'schoonvader', *widel* = *wile* 'sluier', *clyedere* = *klier*, *zeede* = *zee*, *woekerijde* met suffix *-erij*.

1) Voornl. *þ*, *ð* wordt anders mnl. *d*.

OPM. 1. Een misschien anders te beoordelen (Franse?) *d* in *valeide* 'vallei', en in het verspreide *corweide*, *cautsiede* 'kassei, chaussée', *meisniede* 'mansionata, meisnée'.

OPM. 2. Invloed van de conjugatie en van infinitieven van het gewone type (*luden*, *bedieden*) is wel de oorzaak van de *d* in *ghescieden* (n. *ghescien*, vgl. hd. *geschehen*), het frequente *beliden* (: *lien* 'zeggen').

OPM. 3. Een (door *l*) gemouilleerde *d* komt voor in de 15de e. in Brab. vormen: *naeldie*, *beeldien* 'naald, beelden'.

Aant. b. L.S. § 73, 2.

c. Slechts eenmaal in *dat* nl. Steenhuffel (Brab.) 1303 *dadis* 'dat is' (AEB 290, 157).

Geen assimilatie *t > d*, maar behoud van *d* in oostmnl. *hoe gaedet*, *gi hebdet* (A.A. Verdenius Ts 43, 1 v.).

d. eldere Ieper 1327 Stadsr. 839, 10 enz., Turnhout 1336 Martens p. 84; *volders* Oudenaarde 1338 Drap. I 281, 1; *alder heyleghen* Anderlecht 1320 AOO Brussel B 862, 15; reeds Mechelen 1293 *gemeinder munten* MedVA 1942, 150, Erps 1294 *van cleinder monten* AEB 5577, 419, Grimbergen 1293 *si ... donder haren wille met* 'doen er' ib. 413, 1295 *si ... dadender toe* ib. 425; Antwerpen 1398 *geclonkender boutte* (Brab. 69), vgl. Mechelen 1386 *van kanpenden* (= hennepen) *zeelen* (682).

e. bunder Velzeke 1294 OMO n° 1; *besuec* Brussel 1393 Usuriers p. 159; *in jaer* Alseberg 1303 AEB 5578, 1335 *Asse* AEB 4612; *onveren* Brugge 1325 Memoriaal p. 5; *besculegt* L.S. § 121; *werlic* Brugge 1282 Drap. I 388, 2, *wereleec* Leuven 1403 Martens p. 62, L.S § 121; *behennichede* Kaetspel LXXX; nog Gent 1373 *oemoedelic* < oodmoed- Drap. II 537, 6; *hoeren: vermoren* (= rd; Esm. 379);

Maddalene: 1345 Brussel AOO B 864, *onderhal dachwant* Asse 1298 Mnl. Lb. p. 217, Leeuw 1302 AOO Brussel ChInf 269; V.H. p. 193 v.; Gent 1296 *gaf ende bewide* (gecoll. orig., Vad. Mus. V 289).

f. V. Helten in Ts 28. 1909. 312; J. Franck Incl. 44 v; *spreecstu*: vgl. ags. *hilpestu* A. Meillet M.S.L. XII. 16 v.; over *ommentomme*: Incl. p. 74 (analogie). Voorbeelden van stemloos geworden *d*: *noottruft*, *notorft* = nooddruft, *ontecken* = ontdekken, *ontreigen*, *ontwingen*, *ontoen*, *ontragen*, *ontuken*, *dosteen* = dustaen(ig) 'dusdaan', *sulctenich* = zulkdanig; na -*t* (van het lidw. of van het pron.) *terde deel*, *dat tijd* = dat dit, *tac* = *dat dac*, *torp* = 't dorp, *toopsel*, *tebat* = 't debat, *tocht* = 't docht (§ 114 c Aant.) (vgl. *ob dat* § 107 Opm. 1). Voorts: 14de e. Limb. *dynstach*, *goedestach* = woensdag, Tienen 1370

donderdag, Winoksbergen (Fr.-VI.) 1455 *mistach* (misdag) Drap. 2de p., l 529 en met *d* i.pl v. *t*. Nieuwerkerken 1322 *sesde* (Limb.), Brussel 1350 *zessdalve*: bewijsplaatsen, betoog en lit. uitvoerig in MedVA 1956, 21 vv. (stelling: in een ouder stadium ontstond *t* uit *d* na stemloze cons.: vb. *opte*, *ontecken*, *sulctenich*, *dinstag*, de zw. praet. *tapte*, *maecte* enz., maar in een jonger stadium bleef *d* bewaard: *opde*, *ob dat*, *wercdag*, uitgenomen in Brabant na *t* en *d*). Nog Limburg 1280 *en andersi* (= in de andere) *Stitwechs* = 's Ditwechs (Oudenbiezen p. 15, 160), 1285 *torp* = 't dorp (p. 50), 1285 *ane stuuels wier* (= des duivels wijer = vijver), *stekens* 'des dekens' (p. 157, 193).

g. Buiten V.H. § 130, § 98 B zie thans T.e.T. 6. 149 en voor het mnl., ook de (fonetische) verklaring N. Tg. 46. 1953. afl. De Vooys, p. 64 vv. Nog: Limburg 1280 *en andersi* = in andere zijde (Oudenbiezen p. 15; enige vorm). Ieper 1485 *scaloes* (= schadeloos) Drap. 2de p. l 35, *versmanessen* 39, *ro caproenen* 47; einde 15de e. *laen*, *breen* (verbreden) Oudenaarde p 569, Antwerpen 1372 *ou grote*, *opten ouwen bogaert* T.e.T. 10. 1958. 78. *Legen* 'ledigen' (: plegen) in Brabant vóór 1351: Leuv. Bijdr. 47 (1958), p. 80 v. 9. Wrake Ragisel r. 316 (p. 309) *die deinen* (= deed men) *keren* Willemyns Brugs 251

vaeyer, *hoeye*: Brussel 1469 (Brab. 213 v., ook 358), Antwerpen 1426 *verboeyemen* (t.w. een korf: Brab. 100). a. 1475 *goeiken* < goedeken Oudenaarde p. 567. Utrecht 1435-: *roeyen* 'stangen', *quaeij* 'kwade' enz. (Veen-Berg p. 22).

Hypercorrecte *d*: *cade* Mnl.W. 3. 1093 (Mieris), voorts Schonfeld § 37 (in Mnl W. weer te vinden en met behulp van de Bouwst. te localiseren en te dateren); Brussel 1403 *op de vedemerct* Brab. 250; Leuven 1411 *volderiden*, *backeriden* enz.: Misc. Gessler p. 825; 's-Hertogenbosch 1405 *vervodert* = vervoerd (Brab. 497), 1435 *nyde schilde* = nieuwe, vgl § 71 (501), Tienen 1439 *te medene* = maaien (Brab 794, 767). Merkwaardig is de (thans in Brabant nog bestaande) vorm *stroot* = stro in Leuven 1464: *van 22 mandelen stroets* (Brab. 612), ontstaan uit de verhouding *rie(d)în* staat tot *ried* zoals *stroo-în* tot X = *strood* MedVA 1971, blz 36

OPM. 2. Materiaal bij v.H. § 133; vgl. N.v. Wijk in Ts 26, 1907. inz. p. 22.

OPM. 3. *naeldie*: Top. Dial. 25. 274; vgl. Brussel 1436 *orloyde* = horloge CRH CXII. 94; in de dialecten: Stevens in T.e.T. 5, inz. 104, en (na *n*) Carême in L.B 40. 113 vv. Hoebeke N. Tg. 54, 134 v. signaleert mouillering van *d* (*t*) in Oudenaarde einde 14de eeuw (*aensichte* 'geschenk' < *handgicht*; *nd* > *nd'* > *nž*, gespeld *ns*), alsook 1462 *beelgen* = beelden. Vgl. Kortrijk 1391 *te siere heingichten doe hi huwede* K Pn no 409 Nog Hoebeke Oudenaarde 159 v, J F Gessler, Oudhasseltsch Gloss 55 *haensichtgelt* 'presentiegeld'

S en Z

§ 116. *a*. In de *a n l a u t* staat de stemhebbende fricatief *z* vóór vocaal (vaak nog *s* geschreven, maar ook reeds in de 13de e. *z*): *sake* (*zake*), *zeghel*, *zien*, *somer*, *zullen*; vóór *w*: *swager*, *swart*,

de stemloze *s* vóór vocaal in vreemde woorden (zeer dikwijls *s* geschreven, ook wel *c*, zelfs *ch*, *ts*, maar haast nooit *z*): *ceder*, *saerge*, *sacrament*, *saint* (dit *z*. zeld. met *z*), *Sinxen* (*Chincsenen*), *cheins* (*tseins*), *citeit*,

in nederl. woorden vóór *l*: *slaan*, *m*: *smerte*, *n*: *sniden*, stemloze explosieven: *spec*, *spreken*, *staen*, *stroem*; over *sch*, zie beneden *b*; over *scl*: § 102;

ook na lidwoord-*t*, bijv. in de gen. *tspapen*, *tsrechters* (soms gespeld *trechters*, *tcgoethues*); vóór palatale vocaal staat wel eens *ch*, wat op */ʃ/* of */tʃ/* kan wijzen: *cheren* = 's heren, *chiaers* = 's jaers, *tsaermeer* = te jare meer 'dit jaar'.

In de *i n l a u t* komt de stemhebbende *z*, meest nog *s* gespeld, voor bij vrij contact: *lesen*, *kiesen*, *wisen*, ook vóór stemhebbende explosief: praet. *wijsde* (wat op *z* wijst, anders was de *d* tot *t* geworden: *wijste, § 115 f); en na *l*: *alse*; de stemloze *s* bij nauwe aansluiting: *wassen* 'groeien', *wissel*; ook bij vrij contact vóór *n*: *ducent* (d.i. */dy:snt/*), *dicendach* 'Dinsdag' (en dan vaak *c* gespeld), alsook in vreemde woorden: *deuocie* 'devotie', *cruce*; voorts vóór stemloze cons.: *dienst*, *geest*, *wespe*; na *r* in *kercen* 'kaarsen', *diverssche*.

OPM. 1. In spellingen als Brab. *alge* = *alse*, *derchere* 'dorser' wijzen *g* en *ch* op de praepalatale fricatief */ʒ/* en */ʃ/*, onder invloed van *l* (§ 102) ontstaan. Vgl. § 102 Opm. Aant., § 112 Opm. 4.

In de *a u s l a u t* komt alleen de stemloze fricatief *s* voor: *glas*, *huus*, *verlies*, *vlas*.

OPM. 2. Assimilatie van *s*, bijv. *Disendaechs* § 115 e; assimilatie aan *s*: *masschien* = mach schien 'misschien', *maesscap* = maegschap, *ghetuscap* = ghetuuchscap, *crijstu* = crijghstu, (*hi en becri se weder* = be-

crighe), *bliscap*, *vrienscap*, *voespore*, *hoefswere*, *kersavont*, enz.; *huesch*, *proest*, *helscede*, *herst* = herfst (§ 109 d); *aelmoesse* = aelmoesene.

OPM. 3. In Z.-W.-Brab. en O.-VI. leest men, tot in de eerste helft der 14de e., metathese van auslout-s: *elsc* = *elcs*, *hofstaest*: vgl. Vorml. § 14 Aant., *soe dast* = dat 's.

b. Sch

In de a n l a u t vindt men *sc* (en reeds vroeg *sch*): *schepenen*, *scip*, *schuldich*, *scone*, *scriven*.

Een grafie als O.-VI. en Limb. *scheens* = 's geens, O.-VI. en Limb. *dusschedane* = dus ghedaen (§ 112 b Aant.) doet aan een uitspraak /sɣ/ bij het teken *sc*, *sch* reeds om 1300 denken, onderstelling die in de niet zo zeldzame spelling *sch* wel steun kan vinden. Anderzijds echter bestaat thans in Zuid-Limburg, in de zuidelijke Dendervallei en even ten Oosten in Brabant en in de zuidoostel. helft van West-Vlaanderen (nog?) de uitspraak /sk/. Op grond van een middeleeuws relaas dat gewaagt van de uitspraak van *scilt* 'cum aspiratione' kan echter de spelling *sch* ook een aanduiding zijn van een (althans Vlaamse) uitspraak /skh/: vgl. § 110 b.

In de i n l a u t komt *sch* voor intervocalisch, meest met nauwe aansluiting: *tusscen*, *visscere*, maar ook met vrij contact: *eescen* (eiscen), *ruusscen*; voorts na liquida en nas.: *valsce*, *vlaemsce*, *mensce*, *meerschen*, en na cons.: *erdsche*.

De spelling is meest *ssc*: *tusscen*, later in de 14de en 15de e. ook *ssch*: *tusschen*. Zeldzaam is *sc*, *sch*: *tuscen*, *tuschen*.

Een grafie *sk* kan op /sk/-uitspraak wijzen; dit is zeer gewoon in Noord-Holland: *lesken*, *waskede*, *visker*, terwijl in Zuid-Holland *sch* voorkomt; Dordrecht heeft *wasghen*, *vlescghen*, *visghe*.

Een grafie *sg* komt voor te Zutphen: *tusghen*, *eysgen*, *visgherye*, in Gelderland, in Brabant, waar -ss- zeer zeldzaam is; uitspraak kan dus /sɣ/ zijn geweest.

In Vlaanderen zijn er, voor de inlaut, te weinig ondubbelzinnige tekens die op een bepaalde uitspraak zouden wijzen. Brugge 1279 *van den zieselsghen* (schep. v. Sijsele), *x lb*.

vlaemsker penenghen herinnert aan een uitspraak *s + k* of diepliggende *k* resp. glottisslag, vgl. § 110 *b* en boven anl. *sk*.

Na lange vocaal was *-sch-* in een jongere periode een gegemineerde of lange *s* geworden; in Brabant sporadisch (Brussel) zeker.

In de *a u s l a u t* is de spelling gewoonlijk *-sch*: *valsch. visch*.

Overall komt ook vaak spelling *-s* voor, wat op */s/*-uitspraak wijst: *visbrugge, vers, Rijns*, evenals inverse spellingen: *lansch wert* 'land's waard', *overmijtsch* = overmids.

Aant. *a*. Jacobs p. 299; ZWBr. p. 208, 211 [*c, ch*, ook 1320 *dgdoenderdaghes* (= dž), *jerandries* = 's Heer A.]; *z*. Gent 1288 *zeevisch, zomer, zuin* (Gent. Stadsf. p. 391 v.); Brugge 1277 *zelfende, zijn* (Drap. 1 348, 29 vv.) enz. Eigenaardig is *h* voor de genitief-*s*: 1312 Gheerarth Oudenaarde p. 582 (grafisch dooreenlopen van *s* en *h*?), ook te Calais T.T. 18 (1966), 157.

In woorden met intervocalische stemloze *s*, bijv. *wassen, wissel* kan niet uitgemaakt worden of *s* (nog) als lange consonant klonk, zoals toen hij door assimilatie uit *hs* ontstond (ohd. *wahsan, wehsal*). Dat een dgl. lange consonant bestaan heeft, bewijzen vormen als *vlässen* (: *vläs*, ohd. *flahs*) waarin *a* in gesloten syllabe (*vläs-sen*) niet gerekt werd, terwijl dat in *glāzen* (= *glās*) in open syllabe (*glā-sen* > *glāzen*) wel het geval was. Wanneer echter (na de tijd van de rekking in open syllabe) een korte vocaal gevolgd van enkele consonant in een flexievorm kort blijft en dit aangeduid wordt door dubbel schrijven van de consonant (= ons huidig spelsysteem, bijv. *spin: spinnen*), was die dubbel geschreven consonant niet meer lang: Gent 1393, 1394 *van den Zwinne* (LSVI. 85, 99) = (uit een ouder tijdperk) 1400 *binnen den Zwene* 190, 192; Brugge 1282: 2 *jocken* Drap. I 394 2, begin 15de e.: *jocken* (plur. van *jok*) Mnl. W 3, 1054. Nader: Top. Dial 36 (1962), 91 v. - Over *danssen, perssen*, vgl. Neophil. (Gromingen) 40. 217.

OPM. 1: *alge*: ZWBr. p. 179, Top. Dial. 25. 269 vv. Bevreemdend is Brussel 1470 *degen, legen*, met *g* = intervocalische *z* (Brab. 221).

In de auslaut is spelling *z* zeer zeldz.: Jacobs p. 301 v., Venlo § 57: *sz*.

Anlaut *Gervaes* = *Servaes* (de heilige) Hs K B Brussel IV 27, f. 11 r°, 15e eeuw, limb

OPM. 2: V.H. p. 194 v., *becrise* Diest 1333 (Brab. 365) < *becrige se*: tenzij hier *g* intervoc. gesyncopeerd is, evenals *z* in pln. a. 1416 *Mazesele, maezelle* (Brab. 210), vgl. §§ 109 Opm., 112 Opm. 2.

Assim. *ts* > *s* in Leuven 1409 *te messene*, naast *metsene* 'metse(le)n' (Brab. 604), vgl. de inverse spelling Gloriant 250, 260 *metselgier* = *messagier* (hs Hulth. ca. 1410).

OPM. 3: *elsc* Duisburg 1325 (AEB 6442), 1326 Anderlecht *hostaest* (AEB 144), *dast* Velzeke 1249: OMO 1. 12.

b. a n l a u t: spelling *schabinus* in Biab. reeds 1187 (ZWBr. p. 196), *gheschreven* 1254 te Middelburg OMO 3, 3. Over nnl. *sk*-uitspraak enz.: V. Versteegen in Top. Dial. 16, 1942, 31 vv.; mnl. *skh*-uitspraak en *scilt ende vrient*: E. Blancquaert in Album F. Baur I 85 vv., Oork. Brugge p. 83, Limburg /sx/ of, na 1350, *sk*: Venlo § 94.

i n l a u t: Jacobs Mvl. p. 274; *s k*: Heeroma p. 25, Daniels I p. 152; Leiden 1412 *Enghelske velle*, *Scotsken* (Stadsr. p. 219), *Rijnske gulden* (p. 270); - *s g h*: Holmberg p. 84 vn. 2; Tille §§ 147, 149. 7; Vlaanderen: Gent 1236 *flamsgher*, *pasghen*, *tusghen* Gysseling Stud. Germ. Gand. V. (1963), 18; Brabant: ZWBr. p. 196 (1313 *paesghen*, 1352 *tusghen*, 1268 *drischghe*); Antwerpen 1302: *men ... eisghet* (MedVA 1933, foto 4); Antwerpen 1303 *tuscghen* (Brab. 32), Breda 1330 *tusghen* (117, 1352: 119, maar 1387 *tusken*, *versker*: sic 'vissers' 125: vgl. § 103 Aant. *cursters*), Diest 1342 *vesgherstrate* (317), 's-Hertogenbosch 1368 te *wasghen* (472), Leuven 1421 *vanden walsgen brabantse* (557), Tienen 1459 te *dorsghene* (395), Zoutleeuw 1446 *Paesgen* (843), Helmond 1375 *van den bosghe* (396), Mechelen 1457 te *cuysghene* (697); -*ss-*: in Brabant te Leuven 1301 *visse*, 1438 *tussen* (Misc Gessler p. 812), Brussel 1325 *tusen* 'tussen' ZWBr. p. 196, 1375 *plassendonc* = 1362 *plashedonc*, Noorderwijk n° 926; Limburg 1304 *tossen* (Oudenbiezen p. 219); in Vl.: Jacobs p. 275; - *zieselsghen*: Brugge AOO Pot. 42, *vlaemsker* Brugge R.A. bl. 6753. Oork. Brugge p. 83 denkt aan uitspraak *ske* in het achtervoegsel (*vlaemsche*, *mensghe*); *Vlaemse* (met *s*) is schrijftaalvorm.

-*sch-* > -*ss-*: V. Loey Top. Dial. 36 (1961), p 96.

a u s l a u t: Limb.: L.S. § 96; Tille § 148 v. (*erdsche bisscop* = aartsbisschop); Venlo § 60; Roermond 1340 *overmijtsch* Mnl. Lb. p. 344; Limburg 1286 *den Eggeldris* (Oudenbiezen p. 152); - Brab.: 1393 *vleems*, *Mechels* enz. (Usuriers pass.); Mechelen 1289 *loventse*, 1291 *lovents* 'Leuvens', 1296 *Paesdaghe* (MedVA 1942, 135, 139, 156); ca. 1350 *gheheist*, *visbrugge* (Mnl. Lb. p. 253 v.); Antwerpen 1292 *gheeist* (ib. p. 237), 1459 *eenen vetten osch* (Brab. 103); -*chs* in ZWBr. p. 196, Misc. Gessler p. 812 (-*bochs*, -*bosh*); - Vlaanderen: Gent ca 1240 *ualsheiden* Vmap 11, maar *ualsche* 13, omgekeerde spelling *ghewiscelde*, *wiscelt* 57; Gent 1288 *vers*, *tfleeshuus* (Stadsf. p. 392), Brugge 1282 *lazers* (Drap I 384, 5), Aardenburg 1350 *Scoitse wulle*, *Spaents waerp*, *Vries waerc* (ib. 49, 25, 50, 31); overigens Jacobs Mvl. p. 276; OMO: Saaftege 1260 *lansch wert* 4. 7, *lombards*, *vlamser* Gloss. s. v *sch*; Maerlant: Franck Alex. G. p. LXV; - Holl.: Tiemeijer § 339; Leiden 1420 *Airnemse gulden*, 1419 *Vlaems gelts*, 1412 *Hairlems bier* (Stadsr. I p. 400, 363, 371, 267). Gent: 12de e. anl. s + occl. inl. s + spir.; ausl.: 11de sx, 13de e. s: G.Nk. 591

Hoofdstuk VI. Inclinatie.

§ 117. In de doorlopende rede worden sommige woordjes minder of niet beklemtoond, tegenover andere die wel klemtoon hebben. In het nnl. zinnetje: *ik liep nog een end met hem mee* hebben *ik, nog een, met hem* minder accent dan *liep, end, mee*, zodat men hoort: *klíep nogn ént mètm méé*.

Dgl. onbetoonde woordjes: pronomina (*ik liep, wat zegt-ie*), lidwoorden (*een end, 't boek*), het werkwoord in *dat is mooi*, voorzetsels en adverbia (*op tafel, hij is er*) verliezen aan klankvolume en vormen met het betoonde woord één klankgroep. Dat is inclinatie (clisis). Wat de plaats van het geinclineerde woord betreft, onderscheidt men proclisis (*ik liep*) en enclisis (*kom je?*).

Aant. De inclinatie, waarvan hier alleen de hoofdzaken worden gegeven, is het uitvoerigst behandeld door J. Franck in Med. Ned. Ak., Lett., 4de R., 10de deel, 1911, pp. 44-101, en beknopt in de Mnl. Gr. § 22; voorts in het (hoofdz. oost-)mnl. door A.A. Verdenius Ts 43, 1-21; stylistisch door G.S. Overdiep in zijn Vormleer § 21 en § 97. Het verschijnsel verdient opnieuw een uitvoerige, vooral geografische en chronologische, studie waarbij tevens gelet wordt op de frequentie: zo schijnen verbindingen als *metter, entie, maghet* in Vl. frequenter te zijn dan in Brabant. Over regressieve of progressieve assimilatie in de tegenwoordige taal: W Pée in Misc Gessler 979 vv. en Kaiser Album E. Blancquaert 31 vv.; vgl. voor 't nnl. en mnl. mijn opstel over *Sandhi*, met lit., in MedVA 1956, 21 vv.

Proclisis

§ 118. 1. Het lidwoord: *darme man; op tfelt, trike, tlaken* of *dlaken* (§ 114 c); vóór *s* na voorzetsel: *in tstede*; - gen. *des*: (bi maninghen) *tsreichters, tsfrindaechs* 's vrijdags', *tsjaers* (vaak ook *s: svrindaechs, sjaers*; over het type *tkints, dsgraven*, zie Vorml. § 31 c).

2. Het pron. *het. tware, tens* (= het en is): zeldz.

3. Voorzetsels: vooral *te: tenen* (= te enen), *tachter, tien tiden* (= te dien t.); *navons* (= in of an avond-s).

4. *Ende: entie* (= ende die), *entesen, harentare* (vgl. § 115 f).

Enclisis

§ 119. 1. Lidwoord en demonstratief: *optie, uter, metten* (§ 115 f), *aent, int, binder* (bin der), *dattie* (dat die).

2. Pron. pers. a i c: na -e: *ghevic* (gheve ic), *hebbic*; - na cons.: *gavic, traecic, magic* (met behoud van stemh. cons. en rekking in open syllabe van de hoofdtoonde vocaal, vgl. § 42; vormen met korte vocaal en stemloze cons.: *sachic, nammic* zijn zeld.), ook nog *vandic, wardic*.

b. d u: nom. *slaepstu, heefstu*, - *alstu* = als du, *dattu*, ook verzwakt *hebste*; - dat.-acc.: *houdi* = houde di, *macht*

c. h i: nom. na -e: *wildi, soudi, seidi, dedi, noemedi*, - na cons.: zeldz. *heefti, datti* (meest echter *hi* gespeld: *screef hi, halp hi*);

dat.-acc. *hem*: na -e: *dedem, soudem, hoedem*; - na cons. z. zeld.: *dattem, mettem, doetem, machem*;

acc. -ene: na voc. *hine, kindine* = kent gij hem, *doene, dedine*; - na -e: *soudene, leiddene*, met apocope *deden, ic kennen*; - na -t: *ghi hebbetene, hi heveten, werptene*; na -n: *hebbene, draghen* (= draghen en), *menne*; - na ww. op cons.: *gaven(e)* (met rekking van voc. en zachte cons.) naast *gaffen(e)* (korte voc. maar scherpe cons.), *vanden(e): vanten(e), groefne, vingene: vinckene, maghen: magne*.

d. s i: *alsi, brincsi* (: brinct si), *heefsoe; ic prijsse, cussese* (cussede se), *peinsesi* (peinsede si); soms verkort: *liets*;

-e r e: *hire, wilder, gaver(e)* en *gaffer(e)*.

e. h e t: *hijt, ic siet, daert, neent, dat* (= dat het), *ghi brocht* (= brocht het); - na -e: *deedt* (dede 't), *maket* (: makede 't), *soudt*; na -et: *gheliket* (: gheliket 't) naast *ghelijctet, horet* (= ghi horedet 't); - na ww. op dubbele cons.: *hi vandt, hi wannet*, na enkele cons.: oud en vaak (met rekking en zachte cons.) *gavet* (en *gaefft*), *saget, waest, salet* (en *saelt*) *naemt, staect*, - jonger: *wast, magt, stact, salt*;

gen. -es, -s: *hijes, du heves* (: heves es), *hads, hi wonderes* (= wonderede 's), *scames* (: scamede 's); - *gaves, maghes* en *maechs, waes* (was es), *saels, hi ees* (= es of is es: hij is er om 'daarvan').

f. w i e n s i : *bringhewi, brincwi, helpewi, gaewi, hebwi; hebsi, hadsi, heetsi, ghincsi* (= ghinghen si), *quamse, worpsi* (= worpen si).

g. g h i : *hoerdi* (vgl. § 100 Opm. 1 a en Vorml. § 27 e), *sidi, doedi, daeddi, lati* (: laet ghi), *spreecti, weetti, mocti* (= mochtet ghi), *hebdi* ook wel geschreven *hebbe di, hebt di, minne di* enz.

3. a. adv. *daer* en *dare*: *hebber, quamer, liepre, blevere* en *bleefer(e)*, *vander* en *vanter* (vgl. boven *ene* sub 2 c), *waser* en *wasser*;

dan: *wattan, nochtan(ne)*;

so: *wiems 't es*;

b. negatie *ne*: *niene* (niet ne), *en* (= et of het en), *sone, menne, in* (= ic en), *dan* (= dat en), *ens* (et en es), *dannes* (dat en es); de negatie *ne* is dus niet te verwarren met pron. pers. *ene* (boven 2 c en Vorml. § 28 m).

c. ww. *es*: *dats, hijs, tens* (et en es).

OPM. Opgehoopte inclinatie: *leghetijt* = leghet hi het, *wildsijt* = wilden si het, *dedine* = dede hi ne, *werpwine, tender* = te ende der.

Aant. 2. a: *sachic* V.H. p. 4, p. 179 (bewijsplaatsen gewenst!);

c: van een type *screefi, plachi* zijn bewijsplaatsen zeer gewenst: vgl Ts 43, 8 vv.;

-*hem* na ww. op cons. uiterst zeldz.: Ts 43, 8 en 11; Eleg. 267 *cannem* bestaat niet: Vorml. § 28 n Aant.; vgl. nog P.J.J. Diermanse Renout p. 17 vn. 5;

e: toch *magt* Antwerpen 1292 (Mnl. Lb. p 232), vgl. *magne* ald. p. 231 en, voor de scherpe cons. 1298 Asse *hi vanter* naast *hivet* 'hief het' ib. p. 218; vgl. ook Overdiep p. 98 en Ts 66. 152;

van een type *sals, machs* (met korte vocaal) zijn bewijsplaatsen gewenst;

3. a: *wiems 't es*: Diest 1333 MedVA 1906, 696.

Dialecten

Een algemene mnl. schrijftaal bestaat niet, evenmin als een algemene omgangstaal. Wel zijn sommige verschijnselen over het hele taalgebied verbreid, bijv. de rekking, in open syllabe, van korte vocalen (*dach, daghen*); andere hebben in het Oosten een grotere omvang dan in het Westen (bijv. de umlaut), maar een grens is natuurlijk niet aan te geven; nog andere zijn in de ruimte nauwkeuriger te localiseren (de vorm *derst / darst* naast *dorst* is Westvlaams; de vorm *-lake* van het suffix *-like* komt voor vnl. in Antwerpse oorkonden, een enkele maal te Breda); weer andere komen in grotere gebieden voor, met enkele vindplaatsen ook buiten die gebieden (*derde: dorde*).

Een beredeneerde en noodzakelijkerwijze genuanceerde uiteenzetting naar de zgn. dialecten(groepen) zou slechts een herhaling zijn van de stof in deze Klankleer, die immers een doorlopende geografische beschrijving is. Daarom wordt hieronder, met verwijzing naar de paragrafen waar uitvoeriger geografische localisering voorkomt, slechts een lijst van de voornaamste dialectische verschijnselen en kenmerken gegeven, met alleen een voorbeeld of twee ter verduidelijking. Bij de karakterisering van de dialecten vergete men niet de kenmerken uit de Vormleer (§§ 76-81) te betrekken. Zelden kan slechts één verschijnsel als sjibboleth dienen: alleen een complex van vele kenmerken is typerend. Wie anderzijds bij het lezen van een tekst (kenmerkende, opvallende) vormen dialectisch wenst te kennen, hoeft slechts in het Register na te slaan.

Lit. A.v. Loey, Middelnederl. en moderne dialecten, in: *Album L. Grootaers* (1950), blz. 63-69 (metode en lit.); - *L i m b u r g s*: J. Franck in: *Taal en Letteren*, jrg. 8, p. 503-515; Moors, p. 418 vv.; - *B r a b a n t s*: J.W. Muller in: *Ts* 46, 292 vv.; - *V l a a m s*: Jacobs Mvl. en Wvl. - Overigens in tekstuitgaven (de voornaamste vermeld in bovengenoemd Album p. 64), waarvan de lijsten meest berusten op de *Mnl. Grammatik* van J. Franck.

Kustmnl. (zie ook Westvlaams en Hollands)

§ 120. Tot het kustmnl. worden verschijnselen gerekend die in Vlaanderen en Holland in het kustgebied voorkomen:

1. ontronding van *u* tot *i*: *pit*, *dinne* (Vl.), en *e*: *bregghe* (Holl.): § 19.
2. prefix *i-* < *gi, mnl. *ghe-*: *idaen*, *imet*: § 20.
3. palatalisatie van *ō* tot /*ø*:/, geschreven *ue* en dgl.: *bueter*, *vuegel*, *suelen*: § 61 opm. 1.
4. de vorm *uus* van *ons* (< *uns*): § 90.
5. *ee* voor oergerm. *ê*¹ (mnl. *â*): *meed* § 51 opm. 3 (en vgl. § 41 *b*).
6. de vormen met *ie*: *mielen* = malen, *ondievelike*: § 72 opm. 2.
7. *w* voor *j* in *drawen*, *sawen* enz.: § 92 opm. 3, § 100 opm. 2 § 101 opm. 4.

Vlaams

§ 121. Nauwere begrenzing tot Westvl. (§ 122) of kustmnl. (§ 120) is niet steeds mogelijk; zie bijv. *darst* (< *derst* = dorst) § 10. Immers, de overgang *er* > *ar* is Vl. en Holl.; in *derst* < *dirst is *ir* > *er* algemeen mnl.; in *dirst < *dürst is de ontronding kustmnl. of, in historisch perspectief, inguaeoons (noordzeegerm.).

1. Depalatalisering van *er* + cons. tot *ar*, *aer*: *varre*, *karke*, *waerd*: nader § 2, vgl. *darst* § 10 *a*.
2. Palatalisering in *vul*, *up*, *wulf* en dgl.: § 25 *b*, en voor *r* in *buerstel*, *tuerve*, *turre*: § 37.
3. De *u* bijv. in *rudder*, *plucht*, de vorm *sulc* § 23.
4. Ontronding: *pit*, *dinne* enz.: § 19.
5. De vorm *woch* § 14 opm. 1.
6. De *u* (< *o*) in *trucken*, *stulpen*, (< *e*) in *sculp*: § 16.
7. Depalatalisering in *begaren*, *daren*, *vertaren*: § 44 (opm. 1).
8. Procope en prothesis van *h*: *and*, *hiser*: § 113.
9. Uitspraak *ō* van mnl. *oe*, bijv. in *broeder*, *roede*, ww. conj. *sloghe* (dus ook spelling *o*): § 85 *b*.

10. *ou* (= *oe*) voor lab. en gutt.: *roupen, bouc*: § 85 (en verkorting in *blomme*).
11. Vormen met *uw*: *huwen, truwe* (Brab. en Holl. *-ouw*): § 89.
12. Rijm *-e*: *-en* § 105.
13. Verschil in spelling tussen *ē* en *ê*, t.w. *e* en *ee*: *lesen, ghemeene* § 48 *c*, dubbele *ee* voor *ē* in de 15de e.: *gegeeven* § 49 opm. 1, en *oo* voor *ō*: *hertooghe* § 76.
14. De *a* in *biachte, sonderlange* enz.: § 2 opm. 3.
15. Vormen als *wierd* 'hospes' (Ovl. 15de e.): § 13 A.
16. *Entie, entese*: § 115 f.

Bovenstaande kenmerken hebben niet elk exclusieve typeringswaarde; slechts verschillende samen wijzen duidelijk op Vlaamse origine. 't Meest typerend zijn: n° 1: *karke*, n° 2: *up*, n° 4: *dinne*, n° 8: *ebben, hiser*, n° 16: *entie*.

§ 122. *Westvlaams*. Typerend Westvlaams zijn (buiten het kustmnl. § 120): 1. *darst* § 10; 2. *olse, ol* (Brugge) § 3 opm. 1; 3. (*hem*)*lede* § 53; 4. *wueke* = week, *wuedemaent, degone* § 57; 5. *aleven* = elf (Brugge) § 59 A; (6. *i, y = ge-* § 20); 7. *ystrieuw* = gestrooid § 84 opm. 2; 8. *ei* = *e* bijv. in *leisen, meide, eidel* § 49 opm. 2; 9. geen *-n* in *binne, bute, ieghe* § 105 *d*; 10. assimilatie, na lange vocaal, van *n* aan *r*: *anslaere* § 103; 11. rijm *uur/eur* § 60.

Volgende kenmerken komen minder vaak voor: *dachter* = *dochter* § 2 opm. 4; *glese, ghetel, onlend* § 3 opm. 2, § 59 opm. 2 A; *wilc, swilc* § 15 A; *evel* § 54; *gley* § 91; *dievel* § 71; *diich, maechte* § 110 *b*.

Zuidoostvlaams zijn: *vrauwe, trauwe* (*auw* = *ouw*) § 95; *bennen, vesch* (*e = i*) § 9.

Hollands

§ 123. Door de inguaeoonse (noordzeegerm.) inslag vertoont het Hollands punten van overeenkomst met het Westvlaams. Door gebrek echter aan oudere bronnen (13de e.) en wegens de verbreiding van de zuidelijke westmnl. schrijftaal, valt het moeilijk de eigen-Hollandse kenmerken op te

sporen. Het kustmnl. en enkele Wvl. verschijnselen zullen dus ook in Holland aanwezig zijn geweest; onder het wvl. zij bijv. vermeld: *dachter, onlend, evel*: § 122. Daarenboven vertoont de taal in Holland binding met het Brabants en met het Oosten. Brab. bijv. de *ouw* in *trouwen, houwen* (een Brab. oud verschijnsel), de *o* voor *e* in *dorde, gors* (< *gers* § 14; de haard is misschien te vinden in Noord-Brabant); de overgang *d > j*: *hoeyen* (een jonger verschijnsel, dat in Brabant en Limburg inzet, evenals de apocope van *-e*); *veren* (met *ǣ?* = varen) is Holl. en Brab., maar *dregen* komt in Brabant niet voor (§ 51 opm. 2). Het is moeilijk te zeggen of het volgende bijv. niet veeleer uit het Oosten komt opzetten: *ei* voor *aei* in *dreyen, meyen* (§ 92 opm. 1), de *u* in *vrunt* (§ 71), in *hun, sunte* (§ 16 A), de *e* in *theinde* = tiende, *speghele* enz. (§ 69 opm.); zeker is dat voor de spelling *ai* = *ae* (*rait*), *oi* = *o* (§ 41 a, § 76); *û* = *u* (§ 34 opm. 1).

§ 124. Kenmerkend voor het Hollands zijn:

1. De *e* voor *a* in *sel, blet* § 3 opm. 2 en A.; de vorm *legghen* = liggen § 9 opm.
2. De vorm *bregghe* (*e* naast *i < u*): § 10 opm. 2 en vgl. *velic* = veulen § 61 opm. 2 (Mnl.W. 9. 841).
3. De *uy* vóór *r* in bijv. *verhuyeren, schuyer* § 88 a.
4. De *ft* voor *cht* in *graft* en dgl. § 109 d (noordelijk Holl., maar met uitlopers - of relicten? - in de Kempen en Zuid-Brab. De haard en de grootste omvang van *ft > cht* zijn te vinden in het Westvl.).
5. Diminutiefvormen *-tgien, -tgiaen* (d.w.z. palatalisering van *k* vóór *i*): *straetgen* § 100 opm. 2, § 110 opm. 2 (ook Limburg).

§ 125. Voorts treft men nog in Holland aan: *helt, henc* (*e* = *ie*: § 11); *mit* § 15; *silver* § 16; *stien* (*ie* = *ê* § 48 c 3); *ghevuecht, ghevuert* (*ue* = *ö*, uml. van *ō* § 63); hypercorrecte *d*: *cade* § 115 g; *sk* in *tusken, visken* § 116 b (Noordholl.); depalatalisatie: *aerve, waert* § 41 b, § 43 (Zuidh.; vgl. Wvl. § 121); *butter, scuttel* § 25 opm. 2; *daren, vertaren* § 44 (Vl.); *hepe, evel*: § 54; *dre, de* (*e* = *ie*) § 53 (Zeeuws-Holl.).

Brabants

§ 126. Het Brabants is nauwer verbonden met het Limburgs dan met het Vlaams of zelfs het Hollands. Geen enkel van de onderstaande verschijnselen mag als een sjibboleth van het Brab. beschouwd worden; vele samen echter typeren wel de taal van dit gebied.

Ongetwijfeld Brabants zijn:

1. De umlaut: van *ǣ* (voor *-cht*, voor suffix *-ere*) bijv. *grecht*, *mechtig*, *beckere*, van *ā*: *-mekere*, van *â*: *blesen*, *onderdenig*, *wenen* (§ 51 c d); - van *oe*: *gruene*, *vueren* (§ 85 b, § 87); - van *ô*: *gelueven*, *vrunte* (§ 62); - van *e*: *hilpen* (naar de flexie), *ghericht* (§ 15) (alles ook Limb.).
2. (In de 15de e.) spelling *ai* en *oi* voor *ae*, *o*: § 41 a, § 76: vgl. Holland § 123.
3. *o* i.pl.v. *u* (VI.) in *locht*, *vrocht*, *dos* § 25 opm. 2, § 35.
4. De overgang *d > j*: *raey* = *rade* (115 g) (ook Limb. en Holl.); syncope van *v*: *hoot*, *heet* (§ 109 opm. 2) en *g*: *lede* = *legede*, ww. 'lei' (§ 112 opm. 2).
5. De palatalisering van *ar* + cons.: *derm*, *herde*, *erm* (§ 7; komt elders ook voor).
6. Eind 13de, begin 14de e., overgang *ê > ie*: *stien*, *vliesch* § 48 c 3.
7. Rekking van *e*, *i*, *o* vóór *l*: *gheelden*, *wielg*, *coelf*, vóór *n*: *twiintich*, vóór *s*: *beest*, *coist* (§ 12 opm., § 52 opm., § 67 opm., § 79 opm.) maar dat is ook Limb.
8. Apocope van *-e* en *-n*: § 99.
9. De vorm *staghēt*, *gaghēt* = staat 't, gaat 't: § 112 opm. 5.
10. *g* voor *z*, *ch* (= *sj*) voor *s*: *alge*, *aengiēne* (= aanzien), *derchere* = dorser, *legen* = lezen (§ 116 opm. 1).
11. De vorm *-lake*, *-laec* van het suffix *-like*: *erfelake* (Antwerpen en Breda: § 68 opm. 3); de vorm *-leke* komt in Brabant heel vaak voor, maar is daarbuiten niet zeldzaam.

§ 127. Voorts zijn in Brabant nog ontdekt: *waert* = woord § 2 opm. 2; het suffix *-tach*, *-toch*: *viertach* (§ 2 opm. 2 en 3); de verkorting in *hi spreect* (§ 5 A.) en *horde* = hoorde (§ 84).

De vormen *deinken*, *veinster* (§ 15 opm.), *hulpen*, *gulde* (*u* = *e*, *i*) § 16; spelling *ie* = *î*: *scrief* (§ 66 opm. 1), maar die vormen komen ook elders, o.m. in Vlaanderen voor. *Houwen*, *trouwe* (§ 89) zijn ook Holl. § 123; *howe*, *towe* = hoe, toe (§ 87 opm. 3) zijn ook Limb. § 130, evenals *nuw*, *nouw*, terwijl *nieuw* meer Vl. en westelijk is, evenzo *lude* en *liede* (§ 71). Noordbrab. is *dorde*, *gors* § 14.

Limburgs

§ 128. Het Limburgs heeft met het Brabants (§ 126) gemeen: de umlaut van *ă*, *ā*, *â*, *oe*, *ou* (maar de frequentie is groter in Limburg; *vleisheuver* § 84 opm. 1); de rekking voor *l*, *n*, *s*, *ch*; de palatalisering van *ar* maar met geringere frequentie; -*waerd* = woord, *g* = *z*, syncope van *d*, *v*, *g*: apocope van *e*, -*lude*, *nouw*.

§ 129. Kenmerkend Limburgs zijn:

1. De *i* in de flexievormen *hi bricht*, *sprict* (§ 15 opm. 2).
2. Behoud van *i* als *ie* in open syllabe: *hiemel*, *siegel* (§ 50 opm. 2).
3. Behoud van *i* + *r* cons.: *kirke* (§ 8).
4. De overgang *â* tot *o* reeds in de 13de e.: *jor*, *worheit* (§ 41 A.).
5. Behoud van *ald* als *ald*, *aeld* enz.: § 96, als *oi*: *coit* § 94.
6. Behoud(?) van *u*: *dump* (tevens spelling *û* enz.): § 25 opm. 1.
7. Meer oostelijk gelegen: *ou* (= hd. *au*) voor lab. en gutt. bijv. *coupen* = kopen, *ouge* = oog (§ 76 opm. 2); *hoes* (*oe* = *uu*): § 88 b.
8. De anticiperende assimilatie in het praet. der zw. ww.: *makde* en vormen met *d* voor *t* (regressieve spelling?): *aichder*, *Gilbeerde*: § 114 e en A.
9. Apocope van -*t* (en hypercorrecte paragoge ervan): *nach*, *lich*, - *buscopt*: § 114 d en A. (maar sporadisch ook aan te treffen in Brabant, zelfs in Vlaanderen).
10. Verschoven (uit het Duits 'geëxpandeerd') auslaut-*ch* voor *k* in *ich*, *migh*, *sich*, -*lich* (vooral oostel.): § 110 b.

§ 130. Voorts zijn in Limburg nog waargenomen: *schep, dec, bennen* (*e = i*: § 9); *i = ie* bijv. *sin* § 69; *towe = toe, couwe = koe* § 87 opm. 3; *kyndaren, bettaer* (*a = ə*) § 97 *c*; spelling *dopbelen, stupbe* § 107 en andere (naar de stand van onze kennis ongemotiveerde) verdubbeling van consonanten: *segelle, twinttech, brieff*. Moors p. 368 vv., Kessen (Limb., Geld.) p. 104.

Noordoostelijk

§ 131. Met deze vage term wordt bedoeld de taal ten N. van Limburg en ten O. van Utrecht (Gelderland, Overijssel enz.). In Overijssel hebben we niet meer met middel *n e d e r l a n d s* te doen: men zou die taal 'Sassisch' kunnen noemen, of 'Oosters' (G.G. Kloeke, *Verz. Opstellen*, 1952, p. 97).

'Noordoostel. mnl.' dan zijn: een groot aantal vormen met umlaut; *ald, old, oeld* (= oud) in *holden, olde*; *ee = ie*: *breef, ny* = nieuw § 71; *nummer* = nimmer § 16; *a = o* in *apen, baven* § 76 opm. 1; *woste* = wiste § 27 opm. 1; *hillig* = heilig § 59; kort gebleven vocaal in open syllabe: *etten* § 42 Aant.; *ā = ē* in *laven* § 44 Aant. Opm. 1.

Vgl. overigens Tille en verscheidene verzamelde gegevens in Venloer Texte; ook Med. VA 1959, 431 v.v.

Register

De cijfers verwijzen naar de paragrafen; men verzuime niet tevens in de Aantekening na te slaan. Een A achter een cijfer betekent: Aantekening. De verbinding *ck* staat op de plaats van *kk*, bij *c* zie men *k*, bij *z* zie men *s*, *kw* gespeld *qu* komt na *p*, bij *gh* aan het begin van een woord (en elders) wordt op de *h* niet gelet: de daaropvolgende vocaal bepaalt de alfabetische orde. Waar *y* voor *i* staat, bijv. in diftongen (*ay*) zie men onder *i* (*ay* staat dus op de plaats van *ai*, enz.).

A

ä > ā 42, 43; ä > ae 2b, 43; ä > ë 6, 7; ä > ö 3 opm. 1, 32; - ä < ë 2a, 10.
 ā 40; â 40, 41b.
 ā > ē 46; â > ō 41; ā > ō 47; - ā < ē 44.
 a = ə 97 e, f.
 aa- ae, ai-spelling 41, a-spelling voor ō 45, 77c 2, 76 opm. 1.
 Aa 41A.
 aame 41A.
 aardvul 41A.
 achterstel 3 opm. 2, 6 opm. 3.
 aechte 3 opm. 3.
 Aelidis 68.
 aellevenste 59A.
 aelmoesse 116 opm. 2, aermoessene 102.
 aensichte 115.
 aerch 43.
 aerm 43.
 aerve 2b.
 aet 'at' 3 opm. 3.
 aeus, aues (in) 95.
 alge 116 opm. 1.
 alleine 59.
 alne 'el' 2A., 6A.
 alre 2A., 6A.
 alstronomijn 105 opm. 2.
 Alterken 6A.
 ambocht 3 opm. 1, ambout 3A., 96 opm. 3, 111A.
 amman 104
 andersoens 23.
 anschien 68A.
 anslaere 103.
 Antwarpen 2b.
 apen 'open' 76 opm. 1.
Apocope van *e*: 99, van *n*: 105d, van *t* 114d.
 arbeit 59.
 arbijt 68A.
 aren 44.
 as 'als' 102 (A: asse)
Assimilatie 102, 103, 104, 105c, 110 opm. 3, 115 e, 116 opm. 2.
 Atracht 2 opm. 3, 4A.

au = ou 95.
Audenerde 7A.
ayun 97f.

B

b = p 107 opm. 1, bp = p 107.
-baer 97c.
baerblicksten 105c.
Bamisse 104.
bandoen, -un 86.

barch 103A.
 bare 44.
 barn 10.
 baroen 86.
 barst 10.
 basine 97f.
 baven 'boven' 76 opm.1.
 bedi 67 opm. 1.
 bedisside 15A.
 beeldie 102, 115 opm. 3.
 beelc 102A.
 been 59.
 beest 'best' 12 opm., 52 opm.
 begaren 44.
 begingen 6 opm. 1.
 begraecht 3 opm. 3.
 begonnen 23A.
 behennichede 115e.
 behete 48 opm.
 behuef 87 opm. 1.
 beiden 59.
 becant 6A.
 beckere 6b.
 becoeren 61.
 becruenen 62.
 bencken 6A.
 bequeme 51d.
 ber 'brandde' 7.
 bereent 54 opm.
 bereit 59.
 bern 'born, bron' 10
 berren 103.
 berste 'borst' 10.
 berstel 10.
 beruspen 23.
 bervoets 7.
 besat 6A.
 bescarmen 2b.
 besceiden 59.
 bescipen 50a.
 besculegt 115e.
 bet 'met' 104.
 bet, bat 6.
 beuven 61 opm. 1.
 bevalen 'bevolen' 76 opm. 1.
 bevel 'beval' 3 opm. 2.
 bewide 'bewijsde' 115 e.
 Bhouffort 108A., 113A.
 bi- 97.
 bi 67 opm. 1.
 biachte 2 opm. 3.

bien 59.
bienden 23 opm. 2.
binne 105d.
bla 47, 95.
blaet 'blad' 3 opm. 3.
blendere 6b.
blesen 51d.
blet 'blad' 3 opm. 2.
bleten 51d.
bloc 25a.
blomme 27, 85b.
bluecken 61 opm. 3.
blueten 62.
blusscen 16.
bluwen 89.
-bochs, -bosh 116A.
boefh 109A., 113A.
boelen 57A.
boengaert 104.
boer 'buur' 88b A.
boessche 28 opm., 79 opm.
bockinc 35.
bonden 25a.
Bonen 61.
bonghaert 27.
borch 14, 35.
bordene, -u- 35.
bornen 14.
borre 103.
borst 'gebrek' 14 opm. 2, 'borst' 35.
borstel 25a, 35(u).
borsten 14.
bostaerd 3A.
boter 78.
bouten 88b A.
braecht 3 opm. 3.
brechte 6A.
breef, breif 53 en A.
breet 59.
bregge 10b.

breiden 59.
 breidte 59.
 breke 51d.
 brect 5.
 briet 59.
 brigghe 19.
 brict 18 opm.
 brinken 106c.
 brochte 3 opm. 1.
 broeke 61.
 broecsh 113A.
 brogge 25A.
 brouec 85A.
 brudegum 25b.
 brueder 87 opm. 1.
 bruec 87 opm. 1.
 brugghe 25 opm. 1.
 brucsc 112b.
 brueksken 87.
 brulucht 32A.
 bruoeder 85A.
 bruwen 89.
 buelc 102.
 bueter 61 opm. 1.
 buetken 84 opm. 1.
 buc 25 opm. 1 en b.
 bunre 25b.
 burch 35, 37.
 burgemeister 59.
 burst 35.
 busc 25b.
 busscop 23.
 busse 35.
 bute 105d.
 butter 25 opm. 2.
 buwen 89.

C (zie ook K)

c = *ch* 110b, 111; = *s* 116a.
 Celoistre 88A.
 cg, cgh 112.
 ch = *k* 110b; = *g* 112b; = *s* 116a.
 chagtel 110*b* A, 112*b* A.
 choutere 110b.
 -cht gespeld *ct*, *cth*, *ht* enz. 111A.
 cierkel 23 opm. 1.
 ck = *gg* 112b.

covernerers 112A.

D

d, dt = t 114b; d > j 100 opm. 2, 115 g; > t 114c, 115f; < t 114; d verdwenen 115e, g; epenthese 115d, g.

da 103 opm.

-daaghs 41A.

dach 'doch' 2 opm. 4.

dachte 2 opm. 4.

dachter 2 opm. 4.

dading 112 opm. 2.

dadis 'dat is' 115A.

daet 'dat' 3 opm. 3.

daghe(s), daechs 42.

dane 105 Aa

dangwant 105A.

darde 2a, 4A.

daren 44.

darscen 2a.

darst 10.

das 'des' 2A.

dē 53, 69 opm.

-dedig 51d.

deel 59.

deerne 53.

degedingen 51c.

deghe(s) 51A.

deilen 59.

deisendach 68.

dec 3 opm. 2, 6 opm. 3.

decke 'dikwijls' 9A.

der = daer 97h.

derm 7.

derst 'dorst' 10.

deurste 37A.

dgdoender- 116A.

diefte 71.

diën 67b.

dienstag 115f A.

diere 71.

diet 'dit' 67 opm. 2.
 dietsch 71.
 dievel 71.
Diftongering 66, 88.
 Diilbeke 23 opm. 2.
 dincken 19.
 dinne 19.
Dissimilatie 102, 103.
 do 41A.
 doch 'doe' 100 opm. 1.
 dochte 3 opm. 1.
 dochter 25.
 doeghen 61.
 doeghet 'doet' 100 opm. 1; - 'deugd' 61.
 doeien 100 opm. 1.
 doget 54 A, 61 A. opm. 2.
 dolch 110 opm. 1.
 -dom 97c.
 doncker 25a.
 donen 61.
 doorp 79.
 dor 25a.
 dorde 14.
 dore 61.
 dorschen 14 opm. 2.
 dorst 25a.
 dorvlueghen 61.
 dos 25 opm. 2.
 dostēre 51d.
 doupe 76 opm. 2.
 dowe 87 opm 3.
 draeuhec 92A., 101 A.
 draien 92.
 drawen 92 opm. 3, 101A.
 dre 53.
 dreecht 46, 51b.
 drefwech 66A.
 dregen 51 opm. 2.
 dreinct 67A
 dreyen 92 opm. 1.
 drī 67b.
 dronckijn 67 opm. 3.
 droog 77b.
 dropel 61.
 drossete 48 opm., 51d.
 drueghe 61.
 drucken 25 opm. 2, 35.
 drussate 25b.
 druwen 89.
 duchten 25 opm. 2.
 duden 71.

duen 87 opm. 1.
duit 91.
ducke 23.
dul 25b.
durre 35.
dus 25b.
dusentach: 2 opm. 3, dusant 2A.
dusschedane 112A., 116b.
Duutsc 71.
duwen 89.
duypt 71A.
dwerf 109 opm. 1A.
dworch 14.

E

ě > ä 2a, 13; ě > ě 15; ě > ō 14; ě > ů 16; ě > ei 15 opm. 1; ě > ē 13 opm., 50, 52; - ě < ä 6, 7; ě < ě 8, 9; - ě/ie 11; ě/ō 10; ě/ů 10 b.
ē en ê 48, 49 vv.; - ê: ē (*rijm*) 48c 2; - ê > ie 48c 3, 59, ê 58.
ē > ā 44; ē > eu 54; - ē < ā 46; ē < ě 13, 50, 52; ē < i 21; - ē/ie 50 opm. 2, 53; ē/eu 57.
-ə- 97, 98.
e: en (*rijm*) 105e.
ebdisse: 6b.
-echtig 6b.
ee-spelling voor ē 49 opm. 1; eispelling 49 opm. 2; eei-spelling 49A; ei-spelling voor ê 68.
ee(lude) 59.
ee = vroeger 103 opm.
eed 59.
eelsbroec, eelst: 12 opm., 52 opm. 102.
een 59.
eendrechtig 6b.

eerf 52.
 eeuw 59.
 Egkericus 112A.
 ei 59 (= ê), 93; ei < ě 15 opm. 1; -ei/-ege- 93.
 ei 59.
 eigen 59.
 einich 59.
 einwif 59.
 eischen 59.
 ec 'egge' 110a, 112b.
 ellende 6.
 ember 104.
 en (ontkenning) 97 A.h.
 -en < -ijn 67 opm. 3.
 engel 6
 enichghe 112A, enecht 115A.
 ennich 59A.
 entie 115f.
 enyoen, -un 86.
 ep 10 Ab
Epenthese van *e*: 98, van *n*: 105f, van *h* 113, van *d* 115d, g.
 erbeit 7.
 erch 7.
 ere 59; -ere 6b, 51d, 97b.
 -eren in ww. 44 opm. 3.
 ergument 7
 (e)erm 7, 43A.
 errit 101A.
 erscheit 53A.
 ersoen 7.
 et 5.
 eu-spelling = *eu* 60a; = *uu* 88a; = *ui* 91.
 eu 60 v.v.; eu < ē 54; < ô 62; eu/ē 57.
 eughenen 101A.
 euver 61A.
 evel 54
 evend 51A, d.
 ewigh 59.

F

fein(en) 68.
 fiermament 23 opm. 1.
 fiest 59.
 Firsner 8A.
 flaeu 95.
 flessche 3 opm. 2.
 Florans 2A.

fluit 91.
fornuis 91.
fransois 94.
friten 88A.
froyten 88A.
fruit 91.
fruten 68A., 88A.
fs, ft 109d.
fv = v 109c.

G

$g > j$ 100; $g > k$, $g > h$ 112; $g = z$, s 116 opm. 1; syncope 112 opm. 2.
gaan 41A.
gaans 'gans' 41A.
gaars 41A.
gaasthuus 3 opm. 3, 41A.
gaef 'gaf' 3 opm. 3, 42.
gaenselike 3 opm. 3.
gaetshus 76 opm. 1.
gare 44.
gars 2A.
garsoen, -un 86.
garve 103A.
geberen 51d.
gheboeren 61.
gheboert 61.
ghebuernesse 61.
ghedaan 41A.
Gede 10A., 82 opm. 4.
ghedenich 51d.
gederen 51c.
ghedout 35 opm. 1.
geduegen 62.
ghedult 35.
ghedwoghen 47.
gheelden 12 opm.
gheen 59.
gheer 59.

geesele 59.
 geest 59.
 gheet 59 opm. 2.
 geheel 59.
 geheven 51 opm. 2.
 gehiel 59.
 gehiere 71.
 gehinghe 98C.
 gelaes 3 opm. 3.
 gheleft 10A.
 gelege 51 d.
 gelierst 73A.
 gelouffven 76 opm. 2.
 gelueven 62.
 ghelucke 19 opm. 3, 35.
 geluuc 39A.
 gheman 100 opm. 1.
 gemeente 59.
 ghemien 59.
Geminaten 112a A., 114a, 116a A.
 gemuede 87.
 ghenaren 44.
 ghenede 51d.
 gheneken 51d.
 gheneme 51d.
 genoch 27.
 *genoeft 109A.
 genoomd 81.
 genselijc 6b.
 ghenuech 87 opm. 1.
 ghenumrede 103.
 gereiden, gereit 59; - Ghereit 'Gerrit' 66A.b.
 gheriet 59.
 gericht 15A.
 gherne 43A.
 gers 7.
 gesawen 92 opm. 3, 101A.
 gescheit 53A.
 gescieden 115 opm. 2.
 gheslechte 6 opm. 2.
 geslegen 51 opm. 2.
 gesleten 'geslechten' 111A.
 gesoech 101 opm. 3.
 ghesont 25a.
 gestede 51d.
 ghesteinte 59.
 ghetel 3 opm. 2.
 ghetuscap 116 opm. 2.
 gheve 51d.
 gevenckenis 6b.
 gevlegelt 54.

gevlegen 51 opm. 2.
gevuecht 63.
ghevuert 63.
ghewapaent 97A.
gewart 111A.
geweld 6 en opm. 4.
gewoene 61 opm. 1, 77b.
gewout 6 opm. 4.
ggh = *ng* 106.
ghieman(t) 100 opm. 1.
ghien 'ging' 106A.; - 'geen' 59.
ghienleech 102.
giest 59.
ghif 15 opm. 2.
ghilden 4A.
ghinen 'gingen' 106c.
glese- 51A.
glesijn 46, 51b.
gley 91.
gleyt 68.
gn- = *gen-* 98A).
God 25 a, 114A.
goelijc 102.
goen 41A.
g(o)ene 57A., 61 opm. 1.
goensdach 101 opm. 3, -tach 115f A.
goere 61.
goet 'gold' 96A.
gordel 25a.
gors 14.
gote 61.
gra 47, 95.
graffier 97e.
grecht 6 opm. 2.
grem 3 opm. 2, 6 opm. 3.
greve 51d.
greven 51 opm. 2.
grieu 101 opm. 4.
grindel 105c A.

groyen 85b.
 gruene 87.
 grueten 87.
 gruette 62.
 gruwen 89.
 gt = *cht* 111, 112.
 guet 87 opm. 1.
 gulde 23.
 gulden 16 (ww.), 35 (adj.), 96.

H

h-(*epenthese*) 113, 116b.
 haerde 7, 43.
 haerscat 112A.
 haesscen 59A.
 halden 3 opm. 5.
 ham 'hem' 2A.
 handgicht 115.
 hare 44.
 harentare 44 opm. 2.
 harken 10.
 hat = hatet 42 opm.
 hauf (= half) 96 A
 hedde 6 opm. 1.
 heedtgalen 112 opm. 2.
 heelt 'helft' 52 opm. 2.
 heesen 51b.
 heet 59.
 heide 59.
 heil 59.
 heilich 59.
 heimelijc 59.
 heir 'hic' 53.
 heit 53A.
 -heit 97c, 59 Opm. 3 en A.
 helcht 109d.
 helde 'hulde' 10b.
 helder 6b.
 heldsbroch 115d.
 helleken 6b.
 helpe 'holp' 3 opm. 2.
 helschede 109d, 116 opm. 2.
 helt (: houden) 6 opm. 4, 11.
 hemlede 53, 69 opm.
 hemmeken 6b.
 hendert 10b.
 henc 11.

hepe 54.
herde 7.
here 59.
herinc 51d.
herken 10.
herst 109 d, 116 opm. 2.
heut = hoved 84A.
hêten (: weten) 59A.
Hevel- 54.
heyke 93.
heyn 15A.
hide(n) 91b.
hië 'mannetje' 67b.
hiem- 59.
hiemel 50 opm. 2.
hier 'heer' 59.
hie(r) 103 opm.
hierde 13A.
hieten 59.
hijr 67b.
hil 19.
hilic 67b.
hillig 59A.
hilt 20.
himd 15.
hoechsch 109d.
hoef 78 opm.
hoel 78 opm.
hoer 57.
hoes 88b A.
hoesch 109d, 116 opm. 2.
hoeuc 85A.
hoevel 61.
hof 25a, 61 opm. 2A.
hoge 61.
holaar 41A.
homan 104.
hond 25a.
hondart 2A., hondert 25a, houn dert 32.
honich 61.
hoot 109 opm. 2.
hoppe 25a.
horde 25a.

horsel 25a.
 horst 25a.
 hort 25a.
 hostat 109d.
 houndert 32.
 hous 88A.
 hovesch 61.
 howe 87 opm. 3.
 huechs 88A.
 hueden 87.
 huedecken 87.
 huexken 87.
 huike 91.
 hulde 35.
 hulpen 16.
 hulte 16.
 hulten 35, 90A.
 hun 16.
 husehinge 98A.
 huulten 39A., 90A.
 huwen 89.
 hylich 59A.
 hyraut 97f.
 hyrlant 91b.

I

i-spelling = *ie* 69a; = *j* 100.
 ĩ > ě 8, 9, 22; ĩ > ů 23; ĩ > ē 50; - ĩ < ě 15; ĩ < ů 19; i < gi 20; - i/ie 20.
 i = ə 97g A.
 î 66 v.v.; < ĩ + n + dent. 67 opm. 2.
 -icghe 112b.
 ich 110b.
 -ich 97b.
 ie 69 v.v.; - ie-spelling = î 66 opm. 1; - ie < ê 48c 3, 59; - ie/ě 11; ie/ē 50 opm. 2, 53; ie/i 20; ie/uu 71; - iee 69A.
 -îe 69b.
 iel 109 opm. 2A.
 iemen 97d, iemont 97c A.
 ien 59.
 ier 59.
 -ieren 72 opm. 1.
 ierst 59.
 -ihe- 69A.
 -ijn > -en 67 opm. 3, 97b.
 ijsen 68A.
 -inghe 97c.
 inheems 59.

int 110 opm. 3.
ivoer 94.

J

j < d 100 opm. 2, 115 g; < k 100 opm. 2, 110 opm. 2; -j > g 100A.; j > w 101A.;
-j = i 17 opm
jaar 41A.
jaloes 86.
ieghe 105d.
jegher 46, 51c.
jer(andries) 116A.
jerechtide 98A, 112b.
jereghetide 98C, jerghetide 51d.
Jacob 41A.
jode 61.
joer 41A.
joeste 86.
jogen 57A.
joghet 61.
joie 94.
jok 116.
jonc 25a.
jonnen 100 opm. 2.
jucht 23.
juc 25b.

K

k < g 112.
kaa 41A.
kaaz 41A.
cade 115g.
caitijf 92.
kalensieren 112 opm. 4.
Calijs 68.
calomne 97f.

campioen 86.
 canuenic 61.
 capoen, -un 86.
 karke 2b.
 karker 2b.
 karst 2a.
 castellijn 68.
 cautsiede 115 opm. 1.
 kazh 113A.
 keerke 52.
 keesdom 109d.
 kefhvoert 113A.
 keiser 59.
 kelde 6 opm. 4.
 kelveken 6b.
 kemerlinc 51c.
 kemmen 6 opm. 1.
 kemmere 6b.
 kerre 7.
 kerstaenghe 105 opm. 2.
 kese 51d.
 kiekijn 71.
 kieren 59.
 kierrel 73A.
 kiers 73A.
 kiest 23 opm. 2, 67 opm. 2.
 kindelbedde 102.
 kirke 8 opm.
 clauwe 95.
 cleem 59.
 cleerc 52.
 cleet 59.
 clegelijc, clegere 51c.
 cleiden 59.
 cleine 59.
 cleppel 10b.
 clieder 59.
 clyedere 115g.
 cliene 59.
 clippel 19.
 Cloes 41A.
 clocke 25a.
 cluft 25 opm. 2.
 knacht 2A.
 code 'koude' 96A.
 coechte 79 opm.
 coelf 79 opm.
 coerf 79.
 coest 28 opm., 79 opm.
 coit 94.
 cokene 61.

columnne 25b, 104.
coman 104.
comenscap 97d.
commen 'komen' 82 opm. 3, 104; - 'kammen' 3A.
conde (u) 35.
conen 61.
coninc 61.
conininnen 106c.
conne 25 opm. 2.
connen 25 opm. 2.
conroot 94.
const 25 opm. 2, 35.
kore 61.
korstmis 14.
corsene 25a.
cort 25a.
corweide 115 opm. 1.
cossen 25 opm. 2.
Couhaar 41A.
coupen 76 opm. 2.
couwe = koe 87A opm. 3.
crayen 92.
crek 10b.
crepel 54A.
creyt, creytere 68.
cricke 19.
krieu 101 opm. 4.
crom 25a.
croon 77b.
cropel 61.
crum 25b.
cudde 35.
cuene 87.
cuert 34 opm. 2.
cunst 35.
curster 103A.
cussen 25 opm. 2, 35.
cust 35.

L

ll = l 102.
 lachame 2 opm. 3.
 lachen 111A
 laem 3 opm. 3, 42.
 laeu 95.
 laewijt 68.
 -lake, -laec 68 opm. 3.
 lacker 2A.
 Lambracht 2 opm. 3.
 lansch wert 116b.
 Laurijs 68.
 laven 'loven' 76 opm. 1, = leven 44A.
 lechame 2 opm. 3.
 lecht 9A.
 lede 'legde' 112 opm. 2.
 -lede 'liede' 53, 69 opm.
 ledech 'laag' 115A.
 leec 59.
 leelijc 59, 102.
 leghe 51d.
 legghen 'liggen' 9 opm.
 leid 59.
 leiden 59.
 leimen 68.
 lenen 59.
 lenghe 6 opm. 1
 lenkem 3A.
 lensot 66A.
 leren 59.
 lest 6.
 leucken 61 opm. 3.
 -lich 110b.
 licht 20, liecht 20A.
 lieden 71.
 lieke 72 opm. 2.
 liem 59.
 lien 59.
 lien 67b.
 leveren 50 opm. 2.
 liichtmesse 23 opm. 2, 67 opm. 2.
 lijspont 109d.
 lijvaet 101A, 105c A.
 -like (-lijc, -leke, -lec, -lic, -licke, -leec, -leic) 68 opm. 3, 97b. - -lich 110b.
 lickend 112b.
 lilaken 102, linaken 105c.
 lioen 86.
 Lisebate 68A.
 liteken 110 opm. 3.
 litel 67.

littere 15A.
locht 25 opm. 2, 35.
Loduwijc 97g.
loef 78 opm.
loghen(e) 61, 77b.
Longhemarct 3 opm. 1.
lost 25 opm. 2, 35.
loven 77b.
lucht 23, 35.
lui 91.
luifel 88, 91.
lust 23, 35.
lusten 35.
Luwereys 88b A.
luwe 89.

M

Maas 41A.
Machelen 2A.
Machiel 2 opm. 3.
machte 2A.
Maddalene 115e.
maeien 92.
maerminne 44.
maesscap 116 opm. 2.
mallic 105c.
marghen 3 opm. 4, marghijn 67 opm. 3.
masschien 116 opm. 2.
mawen 101 opm. 4.
mazele 116 opm. 2A.
mb, mp 108.
me 'men' 105d.
mechtig 6b.
mēd 41A.
mee, me 59.
(ver)meert 51d.

meert 110 opm. 3.
 meesse 12 opm., 52 opm. 2.
 meest 59.
 meester 59.
 meget 54A.
 Mei 59.
 meyen 92 opm. 1.
 meinen 59.
 meisniede 115 opm. 1.
 meister 59.
 mekere 51c.
 melen 54.
 menghere 6b.
 mening 51b.
 mennekensstrata 54A.
 merghen (ww.) 10.
 messcripe 112b A.
Metathese 103, 116 opm. 3.
 metselgier, metsen 116a A.
 mettene 6.
 mich 110b.
 midscaders 112A.
 mielde 72 opm. 2.
 Miele 69b.
 mienen 59.
 mier 'meer' 59.
 mieracle 23 opm. 1.
 miester 59.
 Mijzen 91b.
 minnacht 105c.
 mit 15.
 modi 112 opm. 2, 115e.
 moend 41A.
 moer 'muur' 88b A.
 moghen 61.
 -mole 41A.
 molene 61.
 mollaets 97e.
 momboer 105c.
 moneke 61.
 moort 77b, 79.
 morkelen 25a.
 mot 27.
 mote 41A.
 moten 81.
 mouchte, muchte 32.
 mudde 35.
 muet 87 opm. 1.
 mul 25b.
 mulder 35.
 munte 35.

murdenare 37 opm. 2.
mussche 25b en opm. 2.

N

n = nn 105a; n = ng, nj 106; -n in rijmen 105e.
ng, ngh, nc, ncgh, nggh, nch, nchgh, n(c)k, nx, ncx 106a.
naarscap 41A.
nach 2 opm. 4.
nachghelen 112b.
naeldie 102, 115 opm. 3.
naet 3 opm. 3.
namaals 41A.
neest 48 opm., 51d.
negelen 51b.
neyen 92 opm. 1.
neighen 59.
nemt 5.
net 3 opm. 2; - 6 en opm. 3.
neuwe, newe 71A; - 84 opm. 1.
nîe 67 opm. 1.
niemere 104.
nieuw, niew, niw 71A.
nim 15 opm. 2.
-nisse 97c.
nist 15A.
nn = n 105a.
nom(m)en 85b.
nootdroft 103, -druft 35.
norgent 14.
nose 94.
nou (= nu) 89.
nouwe = nieuw 71A.
nuchtens 25b.
nuemen 87.
nunne 25b.
nutte 19 opm. 3, 35.
nuw 71, nuu 71A.
nyemen 50 A.

O

o-spelling = oe 85a.

ö > ō 78; ö > u 35; ö < ë 14; - ö/ă 3 opm. 1, 32; ö/ě 10; ö/ů 25b, 30, 25; ö/ô 27.

ō. ô 75 vv., *vrijmen* 77b; ō 78 vv., ô 83 vv.; - ō < â 41b, < ā 47, < ǒ 78 v.; ô/oe 77c; - ō gespeld a 45, 77c 2, 76 opm. 1.

ob dat 107A, 114A.

och 14 opm. 1, 101 opm. 3.

oe-spelling = eu 60a, 88a; = ō, ô 76; = oe 85A, = un 88b A.

oe 85 vv.; oe/ue 63.

oenxst (hoenst) 105Af.

of 3 opm. 1.

oi-spelling = ō, ô 76; = oe 85a; = ou 94; ui = 91.

Oken 41A.

ocsoen, -un 86.

ol(se) 3 opm. 1.

om 25a.

ombe, omme 104.

omoed 104.

onder 'ander' 3 opm. 1.

onderhal 115e.

onderlange 2 opm. 3.

onderseten 51d.

ondievelike 72 opm. 2.

onghenuecht 63.

onlent 3A.

onribelic 103A.

ons 25a.

onst 25 opm. 2.

ontfoen 41A.

ontrent 105c.

onveren 3A, 103, 115e.

oo-spelling = ō, ô 76; = oe 85a.

ooch = ook 110b.

openbere 51d.

opleuper 84 opm. 1.

ordeel 59

orine 97f.

orkenschepe 97d.

orcunde 35.

orloghen 61 opm. 2.

orloyde 115A opm. 3.

os 'als' 102.

osse 25a.

otroveeren 94.

ou 35b opm. 1, 96; = ô 76 opm. 2; = oe 85 (oue 85A); = uu 88A.

-oud / -uldich 35 opm. 1.

oup 32.

ovent 41A.

over 61.

overmiidst 23 opm. 2, 67 opm. 2.

överste 61A.
oy = oe 85a; = ui 91.

P

paenghe 51A.
paeus 95.
paeuw 95.
paeys, pais 92.
paizileke 102.
pallaes 92 opm. 2.
pampier 105 opm. 2, panpier 105f.
pandoen, -un 86.
Paragoge van *e* 99, van *t* 114d.
pardoen 86.
pare 44.
pawelgioen 86.
pb = *b* 107.
pechter 6b.
pedeken 51c.
peenghe 'penningen', pene 106c.
pei 93.
pender 6b.
perelzaere 102.
perlement 7.
pet 10b.
pileec 102.
pisoen 97f.
pit 19.
plaatse 41A.
plaech 3 opm. 3.
ploeme 88b A.
plucht 23.
plucken 25 opm. 2.

pogen 77b.
 poye 91.
 point, poent 94.
 pont 25a.
 poert 29.
 poette 79 opm.
 poort 77b.
 poortere 79.
 porsen 14.
 posteide 3A.
 pot 25a.
 prieel 97f.
 prieme 68 opm. 2.
 prioor 77b.
 prisoen 86.
 proche 97d.
 proest 116 opm. 2.
 proffeyt 68.
 proffie 109 opm. 1A.
 proichghie 79 opm.
 proie 94.
 presenteren 97f.
 proveie 97f.
 prueven 87.
 puel(ken) 87.
 puelu 61.
 Puppijn 23.
 pusoen, -un 86.

QU

quaelijc 102.
 quaithaer 41A.
 quaken 44A.
 quaren 44.

R

racht 2A.
 rackelijc 2A.
 rakenen 44A.
 rēd 41A.
 regghe 10b.
 Reyersbloc 66A.b.
 reine 59.

reinsch 68.
reise 59.
Rekking, 5, 23 opm. 2, 28, 29, 42, 48, 50, 52, 111 opm.
Repelmonde 54A.
resten 'rusten' 10A.
richtere 15A.
rijcken 68.
ric 19, 110a, 112b.
rogge 25a.
rogx 112b.
rom 85b.
Ronding 16, 23, 105b.
ropen 85b.
rr = r 103.
rotte 3 opm. 1.
rouwen 89.
rudder 23.
ruede 61.
rueke 61.
rueren 87.
ruwaert 97g.
ruymer 88A.

S

ss 116a A.
Zaant 41A.
Saantfliete 3 opm. 3, 41A.
sachte (praet. *soeken*) 2 opm. 4.
saeien 92.
saysoen 86, 92.
-sam 97c.
samanunga 97Ac
saet 3 opm. 3.
sanden 6A.
scaelge = schelling 51A opm. 2, 107c A.
scamph 113A.
-scap 97c.
scaren 44.
sceelghe 98B.
sceemte 51b.
scheens 112A., 116b.
sceiden 59.
scela 'schellingen' 106c.
scende 3 opm. 2, 6 opm. 3.
schepe 50.

scepen 51d.
 scerde 103.
 scerp 7.
scherplang 48, 75.
 sciensen daeghe 23 opm. 2.
 scilt (ende vrient) 116b.
 scl = s/ 102.
 scnyden 102A.
 schoetel 61 opm. 1.
 Scofeie 68.
 score(n) 61.
 scot 25a.
 scottere (u) 35.
 scoutate, scoutet 59A.
 scraghen 102A.
 scrauwen 112A.
 scraven(brigghe) 112A., 116b.
 screien 59.
 scrigen 100A.
 scudden 19 opm. 3, 35.
 sculp 16.
 scult 35.
 scurse 37 opm. 2.
 scuttel 25 opm. 2.
 scuwen 89.
 sechdi 112b A.
 zeden 'zeiden' 112 opm. 2.
 seel 54 opm.
 sees 12 opm., 52 opm. 2.
 see 59.
 zeede 115g.
 seer 59.
 seghel 50.
 zegen = zagen 6A.
 seghere 51c.
Segmentatie 103, 104, 107 opm. 2, 114e, 115d.
 sel 3 opm. 2.
 selen 54.
 selc 23.
 seltijt 110 opm. 3.
 sende 'zonde' 10b.
 Sentervose 41A.
 sere 53A.
 serk 7.
 serpant 2A.
 sesde 115f A.
 sgh 116b.
 sich 110b.
 siegel 50 opm. 2.
 sieker 50 opm. 2.
 siecte 71.

sieven 50 opm. 2.
zijle 69a.
siister 23 opm. 2, 67 opm. 2.
sille 19.
sinderael = generaal 112 opm. 4A.
sk 116b.
sleghere 51c.
sloetel 61.
slooch 85b.
sluttel 25A.
smare 44.
smede(s) 50.
smelt 3 opm. 2.
smieder 50A.
snedel 54A.
smeden 66 opm. 3.
sneyt 68.
snuedel 12.
snuwen 89.
socht 25 opm. 2, 35.
sochte 3 opm. 1.
sode 61.
soeghe 61 opm. 1.
sol 3A.
sonderlange 2 opm. 3.
sone 61 opm. 1.
sorf- 109A.
sorcoers 105 opm. 2.
sos 25 opm. 2.
sparc 103A.
spare 44.
spegel 53.
sperte 10.
spien 67b.
spil 15A.
spoelen 57.
spreiden 59.
sprect 5.
sprinal- 106A.
spul 16.

spuwen 89.
staan 41A.
staec 3 opm. 3.
stael 3A.
staget = staat 't 112 opm. 5.
starte 10.
steen 59.
steet 59 opm. 2.
steenbieckelere 23 opm. 2, 67 opm. 2.
steinijn 59.
stect 5.
sterf 7.
sterc 7.
sterte 10.
sterten 10.
stevech = steenweg 105c A.
stimoeder 104.
stien 59.
stick 19.
stieren 71.
stoen 41A.
stoitelike 94.
stoc 25a.
store 61.
storten 25a, 35.
storven 14.
streetkijn 51d.
stro 83 opm. 2.
stroete 41A.
stroot 115g A.
strosel 94A.
strouwen, stroyen 94.
stueren 62.
stulpen 16.
stubbe 35.
stuenen 59A.
stum 25b.
sucht 35.
suecht 62.
sueken 87.
suelen 61 opm. 1.
zuenen 66A.
suenen 87.
sueete 87.
sueven 57.
sulc 23.
sullech 110b.
sulte 35 opm. 1A.
sultenich 110 opm. 3.
sulver 16.
sum 25b.

summe 25b.
sundagh 25b, 35A.
sunde 35.
sunderling 35.
sunne 25 opm. 1, 35.
sunte 16.
surgelike 37 opm. 2.
suylochtinck 88A.
swaer 'schoonvader' 44.
swaert 43.
swaren 44.
sweder 115g.
sweert 'zwaard' 52.
sweet 59.
swerm 7.
swert 7.
swide 67 opm. 2.
zweerd 73A.
swilc 23A.
swoene 101 opm. 2.
swoger 41A.
Syncope 98, 109 opm. 2, 112 opm. 2, 115g.

T

t < d 114c, 115f; t > d 114 opm.
taechtig 3 opm. 3A.
td = d 115b.
talch 110 opm. 1.
tebat 114c.
teen 53, 69 opm.
tefel 51A.
teiken 59.
tek 3 opm. 2, 6 opm. 3.
teken 48a, 59, - tekijn 67 opm. 3.
tellen 'telden' 102.
tem 3 opm. 2, temmen: 6 en opm. 3.
temmen 6.
terden 103.

tessche 3 opm. 2.
 tg, tk = tj 110 opm. 2.
 th = t 113.
 theinde 69 opm.
 tien 67b.
 tierant 23 opm. 1.
 tilijc 102.
 tocht 35.
 tochter (u) 35.
 toeghe 61.
 toelen 57A.
 tofele 41A.
 tonge 25a.
 torden 14 opm. 2.
 tornen 14 opm. 2.
 torre 25a.
 tosghen 25A.
 touwe 87A.
 towe 87 opm. 3.
 tracken 2A.
 traperie 114c.
 treghe 51d.
 trene 'traan' 48A.
 trensoen 86.
 tret 5.
 trisoer 97f.
 triwant 97f.
 troep 86.
 trosoer 97f.
 trucken 16.
 truwen 89.
 ts = s 116a.
 tsaermeer 116a.
 tseghen 112b.
 tucht 35.
 tue 87 opm. 1.
 tuecht 62.
 tueghel 61.
 tunne 25b.
 turf 25b.
 tusche 105d.
 tusschen 23.
 tuwee(n) 98A.
 twee 59.
 tweelf 51d.
 twi 67 opm. 1.
 twi(dracht, -vout) 67.
 twie 59.
 twiintich 23 opm. 2.
 twisken 23A.
 twue 59A.

U

u = o 25 opm. 1, 30, 35; = uu 88a; = w 101; = v 109c.

û = o 25A.; = u 34 opm. 1; = eu 60 opm.; = oe 85a.

u > i 19; - u < e 16; < i 23; - u/e 10b.

uch 110b.

ue-spelling = eu 60a; = uu 88a.

ue = uu vóór r 34 opm. 2; - < ô 62; < oe 63, 87; - ue/e 57; -

-uee = eu 61A.

uerste 61A, 109 opm. 2A.

ui 88b, 91.

Umlaut ä > ë 6; ā > ē 46, 51; â > ē 48 opm., 51d; ě > i 18; ê > ei 59; ô > eu 62;

oe > eu 63, 87; ou > eu 84; ů > ü 35; ů > ë 10; ů > eu 61.

uoe = oe 85A.

up 25b.

urs 37 opm. 2.

uu 89 vv. - uu/ie 71, uu/oe 88b A.

uus 90.

uutlendig: 6b.

uy = oe 85a; -uyer- = -uur- 88a; = uu 88A.

V

v = w 101; v:g (*rijm*) 109 opm. syncope 109 opm. 2.

vader 42.

vaest 3 opm. 3.

valeide 115 opm. 1.

valmmen 102A.

var 2a.

varde 2a.

varsch 2a.
 Varsenare 2a.
 varst 10.
 vart 10.
 vede 59.
 veeld 52 opm. 2, 102.
 veerdel 53.
 veertach: 2 opm. 3, veertech, veertien 53.
 veetken 6A.
 veinoot 59.
 vel (hi) 11.
 velic 54, 61A opm. 2.
 velt (hi) 6 opm. 1.
 venger 6b.
 venisoen 86.
 venc 11.
 verboeren 61.
 verborghen 14.
 verde 103.
 verdeldelike 10b.
 verdelwen 101A.
 verdommen 27, 85b.
 verdouwen, -doyen 94.
 veren 51 opm. 2.
 vergoet, verhoet 'verwoed' 101A.
 vercleren 51d.
 vercouten 96 opm. 3, 111A.
Verkorting 42, 50 opm. 1a, 84 opm. 3.
 vercrechten 6 opm. 2.
 vercrichten 4A., 15.
 verledigh 105c.
 vernei 93.
 vernigen 100A.
 verom 101A.
 versch 'vorsch' 10.
 versoempt 88b A.
 verst 10.
 verstannesse 105c.
 verstendelijc, verstendig: 6b.
 verstennisse 6b.
 vertaren 44.
 vert(ich) 10.
 ververen 51d.
 vervorsen 103.
 vervremen 104.
 vervroien, -vrouwen 94.
 verwaetheit 105c.
 verwaren 44.
 verwe 7.
 verwiert 13A.
 verworren 14.

verworven 14.
veurst 37A.
viant 67 opm. 1.
vichtich 109d.
vier 71.
viertale 59A.
viertuut 23 opm. 1.
vijf 67 opm. 2.
vlaamsch 41A.
vlecht 'vlucht' 10A.
vleemsch 51d.
vleeuwen 101 opm. 4.
vleisch 59.
vleisheuer 84 opm. 1.
vleminc 51d.
vlessijn 6 opm. 1.
vliesch 59.
vlocht 25 opm. 2, 35.
vloien 81, 85b.
vlucht 35.
vluchten 35.
vlugge 35.
voel 'veel' 57.
voentnes 35A.
voos 94.
vogel 61 opm. 1.
volgen 23a.
volc 25a.
vonne 25a.
voorbaelge 102.
vore 61.
voren 61.
vorsch 14, 26.
vorsche 14.
vorst 25a.
vorsten 14.
vos 25a.
vouchde 76 opm. 4.
vraei 92.

vrack 2A.
 vrecht 10.
 vreent 11A., 53.
 vreden 101 opm. 1.
 vrent 11.
 vrese 59.
 vreuken 84 opm. 1.
 vrient 71.
 vrint 20, 71A.
 vrocht 25 opm. 2.
 vrocht 35.
 vroecht 79 opm.
 vrucht 35.
 vruchten 35.
 vruechde 62.
 vruenta 62.
 vrunt: 11A., 16, 71A.
 vruwe 89A.
 vucht 25 opm. 2.
 vueden 87.
 vuegen 87.
 vuelen 61.
 vueren 87.
 vul 25b.
 vullen 19 opm. 3, 35.
 vullen (= o) 25bA.

W

w = v, uu 101, 109c.
 wach 2A.
 waerlijc = wereldlijk 44A.
 waessen 3 opm. 3.
 wayen 92.
 waeytken 88A.
 wambues (-eus, -eis) 88A.. 91.
 wannier 59.
 wapijn 67 opm. 3.
 warchte 103.
 warden 2a, warde 10.
 warelt 44.
 warijt 68.
 warc 2b.
 warst 10.
 wart 'woord' 2 opm. 2.
 wartel 10.
 waten 59A.
 wechter 6b.

weel 41A.
weelc 12 opm., 52 opm. 2, 102.
ween 59.
weerc 52.
weet 59.
wegelt 112 opm. 2.
weide 59.
weyen 92 opm. 1.
weit 'weet' 59.
weker 51c.
wellet 6 opm. 1.
wellich 110b.
weltijt 110 opm. 3.
wenen 51d.
wenesdag 54A.
were = (hd.) wære 48A. opm.
werechtich 51d.
werelijc 102, 115e.
werf 7.
werm 7.
werp 7.
werst 10.
wert 7.
wertel 10.
wessijn 6 opm. 1.
weten 59A.
weterken 51c.
weuke 57.
wide 50 A.
widel 115g.
wieder 50 opm. 2.
wielg 23 opm. 2, 102.
wierd 13A.
wierken 13 opm.
wigiellen 23 opm. 2.
wijnd 23 opm. 2.
wijst 'wist' 67 opm. 2.
wilc 15A.
wilcoren 61.
Willam 2 opm. 3.
Winne 'Wingene' 106c.
wintbraeuwe 95.
wittelijc 4A., 15.
woch 14 opm. 1, 57A.

wochten 3 opm. 1A.
 wodemaent 57A.
 woester 101 opm. 2.
 Woidringhem 102.
 woke 57.
 wonen 61 opm. 1.
 wonen 77b.
 woorm 79.
 woort 79.
 wopen 47.
 worden 14.
 worheit 41A.
 worpen 14.
 wors 14 opm. 1.
 worst 25a.
 worstelen 14 opm. 1.
 wortel 25a.
 wostine 27.
 woste 27 opm.
 wot 3A.
 wouf (= wolf) 96 A.
 wrachte 2A.
 wreet 59.
 wrouchte 32.
 wuedemaent 57.
 wulf 25b.
 wulghe 102.
 wulle 25b.
 wullen 35.
 wulp 16.
 wulve 109c A.
 wuwe 89.
 wuyten 88A.

Y

y-spelling voor *i*, *î*: 17 opm., 66 opm. 2; = *j* 100; = *ghi*- 20 opm.
 yade 112 opm. 2.
 ye 69a.
 ystriewt 84 opm. 2.

Z

z = s 116a.
 zachtlang 48, 75.

zwin, zwene 116.